

ELBOGEN

2019

MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENINGENS ÅRSSKRIFT

ELBOGEN
MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENINGS
ÅRSSKRIFT
2019

Bidrag till tryckningen av denna skrift har lämnats av Malmö Förskönings- och Planteringsförening.

Omslagsbild: Snickareämbetets skråkista från 1734. Skråkistan finns bevarad på Malmö Museer.
– Foto: Malmö Museer. Fig 6, s. 47.

Ansvarig utgivare: Malmö Kulturhistoriska Förening

Redaktion: Rita Rohlin, Martina Björk, Stefan Ersgård, Kerstin Martinsdotter, Anders Reisernt

©Artikelförfattarna och Malmö Kulturhistoriska Förening

Författarna är ensamma ansvariga för sina uppsatser innehåll.

Formgivning: Rita Rohlin och Tuve Andersson

Tryckeri: CA Andersson, Malmö

Malmö 2020

ISSN 1 102-2892

Innehåll

In Memoriam Carl-Axel Stevelius <i>Av Rita Rohlin</i>	5
Hembygd i storstad <i>Av Göran Larsson</i>	9
Pildammsbarackerna <i>Av Anette Sarnäs</i>	15
Om Fårabäcks skola, och lite till – tillägg: nya fakta om August Palm <i>Av Anna-Mi Wendel</i>	35
Snickarfamiljen Ifvarson i Malmö under skråväsendets tid <i>Av Staffan Gudmundsson</i>	39
Simlärarinnan Gerda Engström <i>Av Anette Sarnäs och Kerstin Martinsdotter</i>	57
Min tid som barnavårdsman – Intervju med Britt Andréasson <i>Av Jeanette Rosengren</i>	61
Enebacken – barnavård i förändring – Intervju med Jinx Zschiedrich <i>Av Suzanne Sandberg</i>	69
Om årsboken Elbogen och 150-årsjubilerande CA Anderssons tryckeri <i>Av Rita Rohlin</i>	77
Tyskt församlingsliv – nätverk och aktörer <i>Av Anders Franzén</i>	83
Dyngkurror, vandlöp och pudrett <i>Av Joakim Frieberg</i>	105
Far, farfar och farfars far <i>Av Bo Gentili</i>	125
Nytt från Malmö stadsarkiv 2019 <i>Av Anette Sarnäs</i>	145
Skulptören Edvard Trulssons villa <i>Av Olga Schlyter</i>	157
Nytt från Malmö Museer 2019 <i>Av Mats Fastrup</i>	163
Malmö Kulturhistoriska Förening Verksamhetsberättelse 2018	169

In Memoriam Carl-Axel Stevelius

28/6 1933 – 4/10 2019

AV RITA ROHLIN

Carl-Axel Stevelius deltog vid 150-årsjubilerande SDS Sydsvenskan 1998. – Foto: Thomas Löfqvist. Bilder i Syd.

Vi minns en man med ädelt sinne, alltid behjälplig vid föreningens aktiviteter och med särskild förkärlek för årsböckerna och föreningens skrifter i Gryps. Carl-Axel som vi kallade ”Steve” fanns alltid där för oss och han var en man med glatt humör som snabbt var på plats och hade synpunkter och engagemang för Malmö. Sina åsikter framförde han både muntligt i olika sammanhang och som insändarskribent i pressen, främst Sydsvenskan, och hos nämnder när det gällde byggnader, gator, skyltar mm. Han levde i nuet.

Carl-Axel stoltserade med ett händelserikt och vitalt liv och många förnamn: Frans, Rutger, Gustaf, Carl, Axel, Erik, Casimir Stevelius. Han valde Carl-Axel med bindestreck som tilltalsnamn. Han var den yngste i en syskonskara av fyra barn med tre äldre systrar: Madeleine, Marianne och Margueritte. Pappa var advokat och vd i Malmö Kreditförening och nämndes som en

något sträng man. Mamma, mormor och morfar nämndes ofta i varma ordalag i samband med personliga berättelser från livet. Familjen hade under några av Carl-Axels tidiga barndomsår en stor sommarvilla i Ljunghusen, byggd samma år som föreningen bildades 1909, med stor tomt och lekstuga som Carl-Axel hade

goda minnen från. Familjen flyttade senare till en stor våning vid Drottningtorget i Malmö. Sina första skolår, årskurs 1–4 gick han på Bladins. Båda föräldrarna dog tidigt när Carl-Axel var i tonåren och vid deras bortgång svetsades syskonen samman. Carl-Axel efterlämnar den yngsta av storasystrarna, Margueritte, som vi har lärt känna genom hennes flitiga deltagande och engagemang i föreningens aktiviteter och som ett ett kärt stöd för Carl-Axel in i det sista.

Böcker och bokproduktion blev tidigt ett naturligt intresse för Carl-Axel, som till vardags fram till pensionering arbetade som kamrer på Scanspeed. En stor del av sitt liv valde han att bo tillsammans med sin syster Madeleine, som var lexikograf på Förlagshuset Norden och Corona, för att hjälpa henne i vardagen då hon drabbats av polio. En tid efter systemens bortgång 1992 engagerade sig Carl-Axel i vår förening, då den ännu hette Malmö fornminnesförening, och den dåvarande ordföranden Elsebeth Bager hade tillfrågat honom om han kunde tänka sig bli medlem i föreningen.

I vår förening har Carl-Axel varit medlem i närmare 30 år och styrelseledamot i över tjugo år, där han var mycket aktiv fram till sin bortgång. Han var trogen ”Arkivens dag” på Malmö stadsarkiv genom att saluföra våra årsböcker Elbogen och uppmuntra till medlemskap. Han skydde inte kartonger och tunga lyft, något som han bl.a. visade för några år sedan då Malmö stadsarkiv flyttades från Isbergs gata i Västra hamnen till Bergsgatan 20. Då skulle föreningen också flytta sina böcker till de nya lokalernas arkivkällare. Han var vår främste organisatör vid bokflytten och han fortsatte att föra räkning över våra årsböcker och skrifter i Grypsserien varje år och drev också tanken på att ge överskott av våra årsböcker till skolor och stadsdelsbibliotek. Han var också behjälplig vid många bokutskick till våra medlemmar.

Listan av föreningar som han var trogen under många år var förutom Malmö Kulturhistoriska Förening: Sirius, SPF, Kulturföreningen Calluna, 13:e Kompaniet, Slottsmöllans Mölleförening i Malmö och sist men inte minst Lions, där han mottog grundaren Melvin Jones Fellows förtjänstmedalj den 24 maj 2001 för sitt trogna arbete. Genom Lions har han också glatt många barn när han som tomte troget lyssnat på barnens önskningar inför julafton, sittande på tomtestolen på Handelskompaniet vid Gustav Adolfs torg varje år i december. Han var också mycket aktiv med klädinsamling för Lions räkning.

Han var inte bara hjälpsam i föreningslivet utan ägnade sig även åt sina vänner, där han långt upp i åren for runt i sin bil och hjälpte till att klippa träd och gräs och rensa i trädgårdar och stå på stegar för att rensa hänggrännor. Årligen återkommande, körde han långa Skånerundor för att njuta, och äta lite goda lokala produkter tillsammans med sina nära vänner. Det var inte utan att man var lite orolig ibland, men det slutade alltid lyckligt. Personligen var jag oerhört tacksam

för vänskapen med ”Steve”, som var en glad och ungdomlig pojke trots sin aktningvärda ålder. Han gav alltid en hjälpande hand och ett uppmuntrande ord i olika sammanhang för vår förenings programverksamhet. Dessutom gladdede han mig och många andra med lustfyllda roliga historier både vid telefonsamtal och vid olika samarbeten. Vi blev lite av ett team och prickade av närvarolistor och fixade bokskåp med glasdörrar för föreningens böcker i mötesrummet ”Haqvin Baggers skalderum” på Lilla torg. I detta rum med anor från 1700-talet hålls fortsatt våra styrelsemöten.

Under punkten ”Övrigt” på sista styrelsemötet i september 2019, då han närvarade, berättade en märkbart rörd Carl-Axel att han hade hedrat minnet av Einar Bager, en känd profil och Malmökönnare som var vice ordförande i Malmö Kulturhistoriska Förening under åren 1953–66. Carl-Axel ville informera oss om att han hade låtit tillverka och sätta upp en minnesplakett på fasaden vid Baggers bostadsadress på Gustav Adolfs torg. Så kände vi ”Steve”, som en handlingens man som mer än gärna ville uppmärksamma och göra gott för andra. Det är med stor saknad vi minns en trogen, tillgänglig och tjänstvillig gladlynt kompis som mest uppmunttrade men ibland kunde nagga till lite för att åstadkomma förändring.

Fig. 2. Carl-Axel Stevelius i bokförrådet den 20 oktober 2018 på Malmö stadsarkiv med föreningens sekreterare Rita Rohlin. – Foto: I privat ägo.

Hembygd i storstad

- Malmö Fornminnesförening/ Malmö Kulturhistoriska förening 110 år

AV GÖRAN LARSSON

Bildandet av Malmö Fornminnesförening 1909 skedde i en tid då staden befann sig i kraftig expansion. Från en liten fästnings- och köpstad hade Malmö utvecklats till en modern industristad där elektriska spårvagnar trafikerade gatorna och där bankpalats och stora hyreshus snabbt växte upp. Några år senare skulle staden manifesteras denna era av framåtskridande genom anordnandet av den Baltiska utställningen 1914. Det var en tid av framtidshopp men det fanns också andra sidor. Den demokratiska och sociala utvecklingen höll inte samma takt som den ekonomiska, och arbetarrörelsen skapade en kraftfull bas i Malmö.

Mot bakgrund av denna utveckling genomgick stadsbilden snabba förändringar. I den gamla stadskärnan offrades den småskaliga bebyggelsen med månghundraåriga rötter för den nya tidens imponanta byggnader.

1856 bildades i Örebro ”Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen”. Detta var Sveriges första förening i sitt slag och kom att få många efterföljare inom landsmåls-, fornminnes- och museirörelsen. Initiativtagare till föreningen i Örebro var Gabriel Djurklou, vars äldste son Nils, född 1864, kom att bli officer vid Kronprinsens husarregemente i Malmö. Nils Djurklou gick i faderns fotspår då han 1908 tog initiativet till att bilda en motsvarande förening i Malmö¹. Det konstituerande mötet för Malmö Fornminnesförening ägde rum den 26 mars 1909 i källaren till Jörgen Kocks hus där idag en plakett på väggen i restaurangen minner om händelsen.

Nils Djurklou valdes till föreningens ordförande och i styrelsen återfanns även stadsarkitekten, stadsarkivarien, stadsingenjören samt en av stadens rådmän. Övriga titlar på de första styrelseledamöterna var doktor, tandläkare, journalist, fil.kand., samt konsul. Bland suppleanterna finner man två kvinnor; Siri Petré

och Anna Stenberg. I stadgarna angavs föreningens syften att sprida kännedom om Malmös historia samt att väcka intresse för bevarandet av stadens ur historisk, topografisk, konstnärlig eller kulturell synpunkt värdefulla minnesmärken och egendomligheter.

I Nils Djurklous planer för föreningen ingick också att bygga upp en museisamling. Malmö hade redan ett museum men med små resurser. Detta var föreningens ena huvudsyfte, det andra var bevarandet av hotade kulturmiljöer i staden. Tiden kring sekelskiftet präglades av en stark ekonomisk expansion med omfattande nybyggnation i den växande staden. Ett första objekt som föreningen försökte rädda var det gamla apoteket Lejonet från 1600-talet, beläget vid Isak Slaktaregatan. Detta lyckades inte men man åstadkom ändå att gården mättes upp i detalj och byggnadsdelar magasinierades i väntan på att gården skulle nyuppföras på annan plats. Planerna på att skapa en plats dit man kunde flytta och återuppföra äldre hus som inte ansågs kunna ligga kvar på sin ursprungliga plats fanns tidigt inom föreningen. En plats som länge var aktuell för detta var området vid Slottsmöllan intill Malmöhus. Dessa planer var aktuella in på 1950-talet men förverkligades som väl var aldrig.

1919 gav föreningen ut sin första skrift där man sammanfattade de första tio årens verksamhet och förordet avslutas med en magistral programförklaring som förtjänar att citeras: ”Samtidigt är det dock viljan att hos en och var väcka håg och aktning för fädernas verk i gångna dagar, med samma aktning för den högt uppsatte borgaren och köpmannen som för den idoge hantverkaren och den enkle dagakarlén. Det är i tillförsikten om det rättmätiga och allmängiltiga i dessa synpunkter som Malmö Fornminnesförening städe i sitt arbete vädjar till var och en att tänka högt om det forna, att bevara, ej föröda minnena från svunnen tid, väl vetande att fädrens gärning är förutsättningen för vårt eget livs bekvämlighet”². I samma förord talas det om ambitionen att föreningens program redan från början lagts med avsikt att nå de bredare folklagren, något som vid en granskning av medlemsförteckningen knappast uppfylldes. Medlemmarna torde med något undantag hämtats från stadens övre skikt. [Fig.1]

Fig. 1.

Föreningens första era avslutades 1931 då Nils Djurklou lämnade över ordförandeklubban till polismästaren Yngve Schaar som satt som ordförande till 1953. Två viktiga förändringar i föreningens verksamhet var beslutet att inte längre ha någon samling av museiföremål och dessa överlämnades därför till Malmö Museum. Den andra förändringen var att börja utgivningen av en årsskrift vars första årgång kom 1933. Samma år valdes stadsarkivarien Leif Ljungberg till föreningens sekreterare. Han blev samtidigt redaktör för årsskriften och kom att bli en central person i föreningen under flera decennier och föreningen knöts därmed nära Stadsarkivet. Vid 50-årsjubileet 1959 uppgick medlemsantalet till 646 personer och Leif Ljungberg konstaterade i sitt anförande vid högtidssammankomsten att medlemmarna nu representerade de mest olika yrkeskategorier ”förenade av kärleken till vår gamla stad och intresset för dess historiska minnen”. Ny ordförande var sedan 1953 borgmästaren i Malmö, Thomas Munck af Rosenschöld.

Föreningens verksamhet fortgick under nu ganska fasta och hävdvunna former med föredrag, utflykter och publiceringsverksamhet. I början av 1970-talet började en förnyelse av verksamheten som bland annat tog sig uttryck i en utökad publiceringsverksamhet genom införandet av ett medlemsblad som utkom fyra gånger per år och under några år ersatte årsboken samt ett ökat engagemang i kulturmiljöfrågor. Man började även intressera sig för stadens nyare delar utanför den gamla stadskärnan.³ 1975 antogs nya stadgar där paragrafen om föreningens syfte fick följande lydelse:

”Föreningen har till uppgift att främja forskning och kunskap om Malmö stads och kommuns historia samt kulturliv i gången tid och att verka för tillgodoseende av historiska och konstnärliga krav vid kommunens omdaning och utveckling och i övrigt för god kulturminnesvård. Föreningen är ideell. I detta syfte vill föreningen särskilt samla och publicera bidrag till stadens och bygdens historia i vidsträcktaste mening, uppliva minnet av märkligare tilldragelser och personligheter samt anordna föredrag, exkursioner och utställningar”

Hur har föreningen förverkligat denna målsättning under de senaste decennierna?

Genom en medlemsverksamhet med normalt sex arrangemang per år varav en längre eller kortare exkursion samt årsmöte. Möte med medlemmar och presumtiva medlemmar sker även genom deltagande i arrangemang som Arkivens dag och Jul på slottet Malmöhus. Föreningen var som störst kring 1 200 medlemmar på 1970-talet, och har idag runt 500 medlemmar.

Genom en publiceringsverksamhet som består i utgivningen av årsboken Elbogen

med ett omfång på omkring 200 sidor med ett tiotal artiklar av olika författare samt korta rapporter över årets verksamhet på Malmö Museer och Malmö Stadsarkiv. Det förtjänar att påpekas att den absoluta huvuddelen av bidragen till föreningens skrifter tillkommit genom ideella insatser från skribenterna. Till dags dato uppgår antalet publicerade artiklar i årsböckerna till drygt tusen. Föreningen har också under åren utgivit 26 monografier och sedan 1990 går denna serie under namnet ”Gryps”. Den senaste volymen utkom 2018 och är en utgåva av den unge Malmöbon Abraham Ekerholms dagbok för året 1792. 2008 utkom ett utförligt sakregister och 2009 ett bildregister till föreningens utgivning. Årsböckerna till och med 2010 samt ett antal av monografierna finns idag tillgängliga digitalt på föreningens hemsida www.elbogen.nu.⁴ Ett viktigt stöd för publiceringsverksamheten har genom åren erhållits från Malmö Förskönings- och Planteringsförening.

Genom att dela ut ekonomiska bidrag till främst publicering av skrifter och dokumentation om Malmös historia. Föreningen har här möjlighet att stödja vetenskaplig forskning genom Leif Ljungbergs stiftelse och genom föreningens allmänna medel skrifter som inte faller inom detta kriterium. Föreningen har på senare år inlett ett samarbete med Malmö universitet med Institutet för studier i Malmös historia. Institutets huvudinriktning är forskning i Malmös historia efter 1870 och då mycket av föreningens tidigare publicering rört äldre perioder är det angeläget att även kunna lyfta fram denna senare period. De projekt som får bidrag från föreningen presenteras när det är möjligt genom artiklar i årsboken.

Genom en fortsatt dokumentation av staden i bilder. Bland det första som föreningen gjorde efter sitt bildande var att köpa in en stor samling av fotografier med motiv från Malmö tagna av fotografen Carl Vilhelm Roikjer. Under de kommande åren utökades samlingen genom flera donationer. Dessa bilder ingår idag i Malmö Museers fotosamling. En särskild fotodokumentation gjordes 1974 genom projektet *Fotodokumentation Malmö 1974* som resulterade i 7000 bilder av snabbt försvinnande stadsmiljöer.⁵ Den senaste fotodokumentationen gjordes till föreningens 100-årsjubileum 2009 av Malmö Museers fotografer. I boken *Stadsbilder* som utgjorde föreningens jubileumsbok presenterades bilder från dessa olika projekt.

Beträffande det som i ändamålsparagrafen uttrycks som att ”verka för tillgodeende av historiska och konstnärliga krav vid kommunens omdaning...” har engagemanget från föreningens sida varierat genom åren. Det första projektet var att försöka rädda det gamla apoteket Lejonet vid Stortorget. Detta lyckades inte, men ett engagemang för Malmöhus slott och dess utveckling till museum blev en framgång. Genom sina skrifter har föreningen spritt kunskap om Malmös historia och gett underlag för olika aktionsgrupper som agerat för att värna olika

delar av stadsmiljön. En viktig samarbetspartner har varit den stadsantikvariska avdelningen vid Malmö Museer. 1975 var det ”Europeiska byggnadsvårdsåret” och Sven Rosborn, då verksam på Malmö museum skrev en artikel i föreningens årsskrift där han skarpt kritiserade den rådande stadsplaneringen i Malmö⁶. Även under det proklamerade byggnadsvårdsåret togs liten hänsyn till de historiska värdena i stadens bebyggelse. Inom det gamla stadsområdet öster om Stortorget slogs de gamla strukturerna i stor utsträckning sönder. Föreningen försökte genom skrivelser och opinionsbildning påverka stadsplanerarna men med blandat resultat. Viss påverkan hade nog denna opinionsbildning ändå och så småningom ebbade den värsta rivningsvågen ut. I slutet av 1970-talet kom kulturmiljövården att bli en integrerad del av stadsplaneringen och antikvarier på museets stadsantikvariska avdelning kom att medverka direkt i olika stadsbyggnadsprojekt. Stadsantikvarierna har under de senaste decennierna suttit med i föreningens styrelse och därigenom har föreningen haft en möjlighet att kontinuerligt följa och i viss mån påverka kulturmiljöarbetet.

2001 bytte föreningen namn från Malmö Fornminnesförening till Malmö Kulturhistoriska förening. Förutom en allmän modernisering innebar namnbytet en bekräftelse på den sedan länge lämnade ambitionen att bygga upp en fornminnessamling. Föreningen kan idag glädja sig åt att efter flera år med sjunkande medlemstal se en ökning och under 2016 tillkom ett femtiotal nya medlemmar. I detta kan förhoppningsvis spåras ett ökande intresse för kulturmiljövård och en nyfikenhet på stadens historia. Malmö är idag en stad med en stor omsättning av människor där mindre än en fjärdedel av invånarna har bott i staden längre tillbaka än några decennier. Detta ställer nya krav på en ”hembygdsförening” där hembygden är ny för de flesta. Invånarna i dagens Malmö kan ha många ”hembygder” men en av dem är otvivelaktigt där man just nu bor och en uppgift för föreningen är att presentera denna ”hembygd” och bjuda in till att få veta mera om de miljöer som man rör sig i. Detta ställer naturligtvis krav på att hitta formerna för att nå ut med ett sådant budskap och där ligger föreningens stora utmaning för framtiden.

Noter

- ¹ Ljungberg Leif: "Malmö Fornminnesförening 1909–1959", i *Malmö Fornminnesförenings årskrift 1959*, s. 7–20
- ² *Malmö Fornminnesförening, minnesskrift 1909–1919*. Malmö 1920, s.12
- ³ Modéer Kjell Åke: "Malmö Fornminnesförening 70 år. Ett program vid en milstolpe", i *Elbogen Malmö Fornminnesförenings tidskrift 1979*, s. 2–7
- ⁴ *Elbogen 2008, Malmö Kulturhistoriska Förenings årskrift*. Register.
- ⁵ Modéer Kjell Åke: "Fotografiet som dokumentation. Om Malmö fornminnesförenings samling på Malmö museum". *Elbogen 1977*, s 8–10.
- ⁶ Rosborn Sven: "Malmö och byggnadsvårdsåret 1975. Några kritiska synpunkter", i *Elbogen 1975*, s.59–73. Se även: Modéer Kjell Åke: "Världen är just där jag bor. Kulturminnesvård som poesi och prosa", *Elbogen, Malmö Fornminnesförenings tidskrift 1984*, s.1–9.

Källor och Litteratur

Tryckta källor

Litteratur

Malmö Fornminnesförening, Minnesskrift 1909–1919. Malmö 1920.

Malmö Fornminnesförenings årskrift 1959. Malmö 1959

Malmö Fornminnesförenings årskrift 1975. Malmö 1976

Elbogen, Malmö Fornminnesförenings tidskrift 1979 Årgång 9 Nr 2. Malmö 1979

Malmö Fornminnesförenings årskrift 1977. Malmö 1982

Elbogen, Malmö Fornminnesförenings tidskrift Årgång 14 Nr1–4. Malmö 1984.

Elbogen 2008, Malmö Kulturhistoriska Förenings årskrift. Register. Malmö 2009

Pildammsbarackerna

– några av Malmö stads nödbostäder 1917–1937

AV ANETTE SARNÄS

Första världskriget bröt ut i slutet av juli 1914. Det blev högkonjunktur men bostadsbyggandet minskade i och med att byggkostnaderna ökade kraftigt på grund av materialbrist och ransonering. Det blev också svårt att få krediter för företag och enskilda. Den starkt begränsade stenkolsimporten krävde ökad vedavverkning, och staten lade för detta ändamål beslag på skogsområden i stora delar av landet vilket begränsade tillgången på trä till bostadsbyggande. Bostadsproduktionen sjönk med en tredjedel första krigsåret. Samtidigt ökade inflyttningen till de städer som expanderade på grund av kriget och situationen blev snart ohållbar. Trångboddheten var stor både i städer och på landsbygden, och i 40–50 procent av smålägenheterna saknades vatten och avlopp. Under krigets första år hade dessutom hyresnivån stigit oroväckande i storstäderna. Hyrorna vara bland de högsta i Europa. Situationen var akut, och det krävdes politiska beslut. År 1917 bildade Liberala samlingspartiet och Socialdemokraterna en koalitionsregering, som beslöt att införa hyresreglering och 1918 antog riksdagen ett förslag att ge statliga och kommunala bidrag till byggandet av "*tillfälliga bostadsbyggnader av trä*" i de värst drabbade svenska städerna.

Bostadskris

Redan före kriget var bostadsmarknaden i Malmö både ansträngd och av låg standard. 1913 gjordes en bostadsräkning. Då fanns 24 500 hyreslägenheter och nästan hälften bestod av ett rum och kök eller mindre. Omkring 25 procent av hela beståndet hade elektriskt ljus och 5 procent centralvärme medan hela 80 procent hade utedass. Många av de familjer som bodde i enrumslägenheter hade dessutom

en inneboende som hyrde sovplats av dem. För att komma tillrätta med situationen startades detta år en bostadsförmedling.¹ Men sedan kom kriget.

Malmös befolkning ökade genom inflyttning, bland annat var det många som sökte arbete i krigsindustrierna. Priserna steg, det blev brist på mat och annat och inflationen sköt i höjden. Många tvingades byta till mindre lägenheter för att få ner utgifterna. Hyreskontrakten löpte ut i början av april och i slutet av oktober, då det traditionellt var flytt dagar. Bostadsbristen ledde till att många familjer stod utan bostad när deras gamla hyreskontrakt löpt ut och de inte funnit någon annan plats att bo. I april 1916 var till exempel ett trettiotal familjer utan tak över huvudet och de fick magasinera sina möbler och annat bohag i spårvägsstallarna, på gårdar och andra platser och själva flytta in hos släktingar, på hotell eller liknande. Bostadsförmedlingen hade inte en enda enrumslägenhet ledig och bara en tvårumslägenhet. I övrigt fanns 40 trerummare, 21 fyrrummare, 11 femrummare och 4 med sex eller fler rum lediga. De fattiga husvillan hade dock inte råd med mer än ett rum.

Malmö stad måste ingripa genom att ordna nödbostäder. Malmö stads livsmedelsnämnd och hjälpkommitté och arbets- och bostadsförmedlingen fick i uppgift att genom sitt utskott utse personer som kunde lösa problemet. Dels inredde man Kirsebergs vattentorn och delar av Länsfängelset samt en del av fängelset på Malmöhus slott till tillfälliga nödbostäder. Dels uppförde man baracker söder om Pildammsparken. Bostadsbristen kom att vara i många år och man fick använda nödbostäder i gymnastiksalen, Svenska Tobaksmonopolets lokaler vid Sofielundsvägen, i Östra skolan på Norregatan och provisoriskt vinterbonade kolonistugor. I bryggeriet vid Andréelundsvägen avdelades de stora salarna med bräddväggar som inte gick upp till taket och köken var gemensamma för flera familjer. Man byggde också 1924 de mer solida trähusen vid Sorgenfri på Östra Farmvägen, som kom att kallas Hollywood eller Pinnahusen.

Bostadssituationen fortsatte vara svår och 1923 redovisades följande i Malmö stads årsbok: *”Staden måste inreda provisoriska bostäder och träda i förbindelser med personer och företag som hade tillgängligt utrymme lämpligt för tillfällig inhysning. Genom sålunda vidtagna åtgärder kunde 19 familjer inflytta i Limhamns skeppsvarvs kontorsbyggnad, 17 i Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolets lokaler vid Sofielundsvägen, 24 å Slottsholmen, 14 å Östra skolan vid Norregatan, 6 å Östra förstadsskolans annex, 1 å kylhuset, 26 i stadens fastighet i kvarteret Rapphönan (Almbacken) och 16 i den Aktiebolaget E. Ohlssons beklädnadsmagasin tillhöriga fastigheten vid Kärleksgatan nr 4. Sammanlagt inhystes på så sätt 118 familjer utgörande 646 personer.”*

För ensamstående, oftast män, kunde polisens celler vara lösningen över natten på en tillfällig bostadsbrist. Så hade det varit sedan polisen bildades 1874. År 1929 hade 1027 personer fått på egen begäran tillbringa natten på olika polisstationer

samt 140 personer erhållit poletter till logi å Arbets- och försörjningsinrättningen. 1930 hade 953 personer fått på egen begäran tillbringa natten på en polistation samt 148 personer erhållit poletter till logi å anstalten Värnhem.²

Fig. 1. Arbetsförmedlingen och Bostadsförmedlingen delade adress på Brunnsgränd vid Triangeln. Här köar arbetslösa män under depressionsåren. – Fotograf okänd. MSA/74905.

Pildammsbostäderna

Den 27 november 1916 skrev drätselkammarens ordförande Ivar Öhman till Malmös folkskolestyrelse, med en förfrågan om olika skolsalar skulle kunna användas som nödbostäder i april 1917, eftersom bostadsbristen då förväntades bli ”i hög grad svårartad.” Han skrev att man kanske också måste bygga baracker, i väntan på att nya bostadshus skulle bli klara, men helst ville man att en eller flera skolor skulle utrymmas och användas till lägenheter.

I den utredning som dåvarande avdelningschefen vid byggnadskontoret Ivar Wendt lät göra, daterad den 1 november 1916, föreslog han ”att barackerna skall utföras i trå på enklaste sätt. Invändigt skulle väggarna putsas och i övrigt givas sådan karaktär att de i nödfall kunde bebos även under vintern. Vatten- och avloppsledningar indragas ej, utan utföres endast en yttre vattenkastare med avlopp för exempelvis var sjätte lägenhet”. I förslaget skriver han vidare att ”då barnrika familjer knappast torde kunna inhysas i endast ett bostadskök, föreslås att 25 lägenheter med 1 rum och kök och 10 med endast bostadskök uppföras.”

Stadsarkitekten Salomon Sörensen hade gjort upp ett förslag på baracker. De skulle lämpligen förläggas i ”de kvarter som bildar hörnet mellan Pildammsvägen och den nya vägen förbi Manufakturbolagets fabriker. Här finns gator och nödiga ledningar utlagda”.³

På stadsfullmäktiges sammanträde den 8 december 1916 behandlade man åter igen problemet med bostadsbristen i staden. En av lösningarna som man ansåg nödvändig var att senast den 1 april 1917 anskaffa 32 lägenheter genom att uppföra baracker. I en utredning hade stadsarkitekten kommit med ett förslag till baracker som skulle uppföras vid Pildammsparken i närheten av spädbarnssjukhuset. Kostnaderna skulle bli högst betydande, nämligen för 25 lägenheter om ett rum och kök samt 10 lägenheter med endast bostadskök⁴, hela 84 000 kr.⁵

I början av år 1917 gavs Malmö stads byggnadskontor anslag för ”uppförande av fyra träpaviljonger, inrymmande 24 st lägenheter om ett rum och kök, samt 10 st enkelrum jämte tvenne uthusbyggnader hava kostnaden uppgått till 93,896.28 kr. Av statsmedel har mot vissa villkor erhållits ett bidrag härtill av 21,000 kr.”⁶ Byggnadskontoret annonserade och bad hugade byggmästare skicka in offerter. J.A. Perssons offert var på 90 000 kr; Frans Andersson & Co på 94 000 kr och John Helgessons på 99 345 kr. Den lägsta offerten antogs.⁷ Den som handlade anbudsförfarandet och senare kom att ha översyn över byggandet var Edvard A. Sjögren, civilingenjör och byggnadschef vid drätselkammaren.

Byggnaderna verkar ha haft olika namn i olika sammanhang. I kyrkböckerna för Malmö S:t Johannes församling benämns de ”Bostäderna Pildammsvägen”, ”Pildammsbostäderna” eller ”Bostadshusen” och slutligen ”Stadsäga 103 Pildamms-

Fig. 2. Ivar Öhman var först att föreslå byggandet av baracker 1916. Han var då ordförande i drätselkammaren.

Fig. 3. Ivar Wendt utredde hur barackerna kunde byggas. Han var avdelningschef vid byggnadskontoret.

Fig. 4. Stadsarkitekten Salomon Sörensen ritade förslaget till hur barackerna skulle se ut.

Fig. 5. Edvard Sjögren, byggnadschef vid drätselkammaren hade hand om anbudet och byggnationen. Han var också med om att starta koloniområdet Södra Sommarstaden och ingick i dess planteringsråd.

staden”. En tidningsartikel 1921 kallade husen ”bostadshusen vid Flensburgska vårdanstalten”, och i en artikel 1939 för ”Pildammsbarackerna”, i Malmö stads årsböcker kallas de först ”träbyggnaderna vid Pildammsvägen”.

Den 5 februari 1917 skrev Sjögreen ett P.M. där han rekommenderade antagandet av det lägsta anbudet. Byggandet av barackerna började troligen en kort tid senare. De var klara för inflyttning till 1 april 1917. Totalt blev det sex baracker, fyra längre och två kortare, utlagda i en sorts rektangel väster om Flensburgska vårdanstalten, med bara öppna fält runt omkring. Marken tillhörde Borgmästaregården. Det var envåningsbyggnader helt i trä, rödmålade med vita knutar. Boningslängorna var som sagt placerade i en något ojämn rektangel med två kortare toaletbyggnader i mitten. Lägenheterna var numrerade 1–35 och även uthusen var numrerade. Av fotografier från uppförandet och de färdiga byggnaderna att döma saknade de elektricitet. Varje rum verkar enligt offerterna ha haft spis och/eller kamin som lär ha eldats med ved, kol eller koks.

Från 1919 började man anlägga koloniträdgårdarna i Södra Sommarstaden runt barackerna som på så sätt blev omringade på tre sidor. I norra delen begränsades längorna av vägen.

Att bo i barackerna var inte gratis. Redan i november 1916 konstaterade drätselkammaren att hyran inte borde sättas för lågt, med ledning av de erfarenheter man

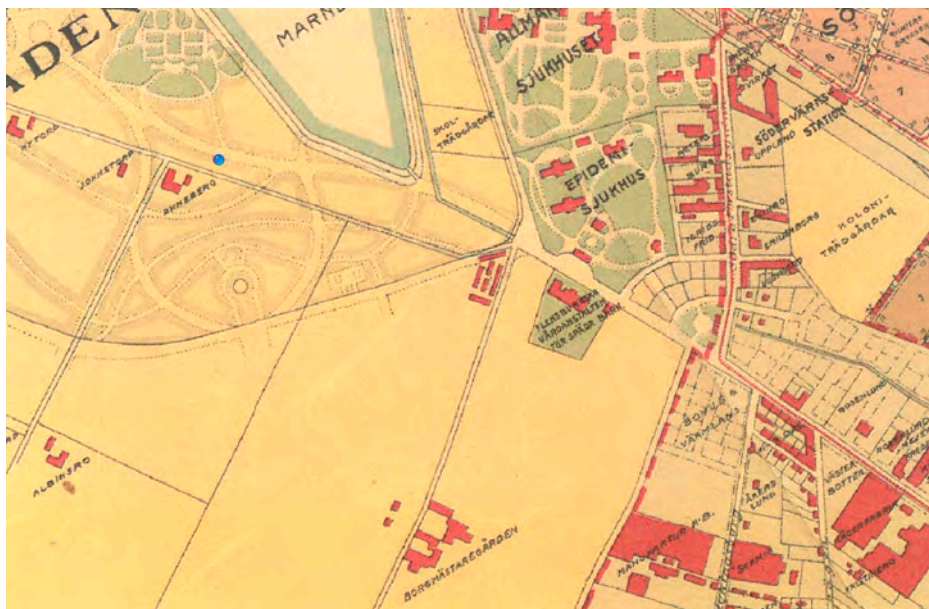

Fig. 6. Karta från år 1917. Barackerna ligger i vägkorsningen med Flensburgska vårdanstalten och Epidemisjukhuset som närmaste grannar. De omges helt och hållet av odlad mark.

Fig. 7. Barackerna har börjat byggas. I bakgrunden ses Borgmästargården.

Fig. 8. Gårdsplatsen med de nästan färdiga husen. I bakgrunden skymtar toppen på vattentornet vid Pildammarna till vänster.

Fig. 9. På den snöiga gården står några av männen bakom bygget medan arbetarna jobbar vidare. – Fotograf okänd. Bilder ur Gatukontorets i Malmö arkiv. MSA.

dragit i Köpenhamn. Annars skulle man riskera att de boende inte själva sökte efter någon annan bostad.⁸ De som hade ett rum och kök betalade förstås mer än de som bara hade ett rum. År 1925 fick hyresgästerna betala 25 kr i månaden för ett rum med kök och 17 kr i månaden för ett rum med bostadskök. År 1926 fick Malmö stad 8796 kr i hyresinkomster från barackerna, medan utgifterna uppgick till 2775 kr. Året därpå var siffrorna 8985 kr mot 3501 kr. År 1928 hade renhållnings- och belysningsavgifterna utgått med något högre belopp än år 1927. 1929 var hyresinkomsterna 9019 kr medan utgifterna blev 5380 kr. En av kostnaderna var bekämpningen av ohyra. 1931 till exempel hade man i Sorgenfrihusen, Pildammsbostäderna samt fastigheten 16 och 17 i kvarteret nr 4 David i Östra Förstaden måst verkställa omfattande desinfektioner mot ohyra.⁹

De boende i barackerna

Den 2 april 1917 flyttade den första familjen in i de nybyggda barackerna. Det var grovarbetaren Sven Nilsson, hans hustru Kristina Amanda och de tre barnen som då var 13, 7 och 4 år gamla. Familjen stannade i två år, innan de hittade en annan bostad. Tre dagar senare kom nästa familj: metallarbetaren Anders Jakobsson, med hustru Anna Albertina Holmgren och sju barn i åldrarna 1–13 år. De stannade i mer än två år och ytterligare två barn föddes under tiden i baracken. Två mindre familjer kom också i april, sedan följde ännu en storfamilj i juni 1917. Det var timmermannen Nils Persson och hans hustru Malvina Elisabet Kristensson, som kom flyttande med sina åtta barn i åldrarna 2–13 år. De fick ytterligare tre barn under de år de bodde i barackerna.

Under 1917 kom 25 familjer att bo i barackerna. En av familjerna kunde flytta efter några månader, resten blev kvar till 1918 eller ännu längre. Vissa blev kvar i flera år. Ett fåtal stannade så länge som åtta år. En del familjer hade många barn, som åtta eller nio, andra bara två eller tre. I några fall var det ogifta kvinnor med utomäktenskapliga barn. Ibland var det flera generationer; familjer vars äldsta barn fick egna, ofta utomäktenskapliga, barn medan de fortfarande bodde i barackerna. Så här förefaller det ha sett ut under alla de år barackerna användes.

Fig. 10. I april 1917 började de första familjerna flytta in i barackerna. Barackerna var då ganska fina och fräscha, jämfört med många av Malmös bostäder. Husen var förmodligen rödmålade, med vita dörr- och fönsterfoder och troligen gröna eller gula fönsterkarmar och dörrar. – Fotograf okänd. Gatukontorets i Malmö arkiv. MSA.

Det ser ut att i hög grad ha varit arbetar- och hantverkarfamiljer. Några yrken som finns antecknade för männen är: grovarbetare, chokladarbetare, metallarbetare, målare, gummifabriksarbetare, timmerman, kopparslagare, kusk, bleckslagare, murare, snickare, vagnmakare, slakteriarbetare, fabriksarbetare, glasarbetare, sjöman, filare. För kvinnor finns bland annat följande yrken antecknade: fabriksarbetare, hushållerska, tändsticksfabriksarbetare, cigarrarbetare, kassörska, hembiträde, skolstäderska, mjölkerska, servitris, madrassfabriksarbetare, manufakturfabriksarbetare, trikåfabriksarbetare, sömmerska, spinnerska, gummifabriksarbetare, stängselnätfabriksarbetare, kassabiträde, tvätterska.

Obs.! Se till, att uppgiften blir fullständig i alla avseenden.

Obs.! Uppgiv Eder arbetsgivare i därför avsedd kolumn.

Uppgift till mantalsskrivning i Malmö stad och S. Johannes församling för år 1936

Stadsdel *Pildammslunden*

Husets juridiska n:r
(Hanan/för porten)
Stadsdaga n:r *103*

Kvarterets n:r och namn
Pildams bostaderna
Adress n:r *8* vid *Pildams bostaderna* gatan.

(Kommunds året)

Titel eller yrke ¹⁾	N a m n (fullständiga för- och tillnamn. För gift kvinna, fränskild hustru eller äkta utskutes skvål mansens tillnamn som flicknamnet)	Arbetsgivares ²⁾ namn och adress	Födelse-			Födelseort (församling och län)	Civil- stånd ³⁾	Bostad inom staden eller å annan ort vid närmast föregående mantalsskrivning ⁴⁾ (här angives kvarterets n:r och namn samt husets juridiska n:r)	Anteckningar i öfrigt, såsom om nationalitet, sjuklighet m. m.
			år	månad	dag				
<i>Öst. Huvuarbetare</i>	<i>1936</i> Undertecknad: <i>Moisten Löransson</i>	<i>Stenerbolaget</i>	<i>1878</i>	<i>Jan</i>	<i>21</i>	<i>Lagde församling</i> (Skatmöts län)	<i>g.</i>		
	<i>1936</i> Hustru: <i>Sofia Maria Löransson</i>		<i>1879</i>	<i>Aug</i>	<i>15</i>	<i>Skåland (Danmark)</i>	<i>g.</i>		
<i>Sjöman</i>	<i>1936</i> Född: (<i>Hansson</i>) Barn: <i>Valter Leug</i>		<i>1901</i>	<i>Apr</i>	<i>8</i>	<i>Malmö (St. Pauli)</i>			
<i>Fabrikarbetserska</i>	<i>1936</i> <i>Anne Ragnhild</i>	<i>Manufaktur AB</i>	<i>1911</i>	<i>Juni</i>	<i>29</i>	<i>Yöringe (Skatmöts län)</i>			
<i>Fabrikarbetserska</i>	<i>1936</i> <i>Gella Affeld</i>	<i>C. Magnusson</i>							
		<i>Chokladfabrik</i>	<i>1914</i>	<i>Aug</i>	<i>13</i>	<i>Sfvis (Skatmöts län)</i>			
<i>Springpress</i>	<i>1936</i> <i>Carl Gustav</i>	<i>Malmö Järnmanufaktur A.B.</i>	<i>1920</i>	<i>Aug</i>	<i>4</i>	<i>Malmö (St. Johannes)</i>			
	Antöriga:								

Fig.11. I mantalssuppgifterna kan man 1936 hitta uppgifter om vilka som hyrt vilket rum i barackerna och var någonstans hyresgästerna arbetat. – Uppbördsverkets i Malmö arkiv, Mantalssuppgifter 1936 BIVb:660.

Verifikationerna till mantalsslängderna för 1925 är bevarade och där har de boende själva fyllt i namn och uppgifter. Någon på byggnadskontorets fastighetsavdelning har sedan fyllt i några av de arbetsplatser de boende arbetade på det året. De arbetsgivare som finns antecknade är Bleckvarufabriken, Manufaktur AB, Malmö stad, Hamnförvaltningen, Kockums varv, Per Frichs fabrik, Yllefabriken, Cementgjuteriet, Gummifabriken, AB F.Kürzel, Hultmans fabrik, AB Flygindu-

Fig. 12. Gårdsplatsen. Längorna till höger är uppenbarligen tvätthuset. Varje dörr har ett nummer som motsvarar en lägenhet i de andra längorna. Det lilla barnet var ett av de många som bodde här. – Fotograf okänd. Gatukontorets i Malmö arkiv. MSA.

stri, Frimurarhotellet, Spinneriet, Carl E Andersson, AB Malmö Stråhattsfabrik, Svenska Tricotfabriken, Malmö Pantlåneinrättning. Textilfabrikerna är de som återkommer oftast.

I verifikationerna går det också att se vilka som hyrde ett rum och kök och vilka som fick endast rum med bostadskök. 1925 hyrdes rum med bostadskök av en familj som bestod av nio personer, och några som var fem–sju personer och några hushåll var en eller två/tre personer. Av de som hyrde ett rum och kök bestod en familj av 11 personer och många av 8–10 personer. Några hade dessutom inneboende.

Barn föddes i barackerna, bröllop firades och både barn och vuxna dog där. Livet gick vidare på alla sätt, trots den svåra boendesituationen för familjerna. Även om omständigheterna här vid Pildammarna på många sätt var svåra, saknades nog inte glädjeämnen helt. Den första som föddes i barackerna var den ovan nämnde metallarbetaren Anders Jakobssons och Anna Albertina Holmgrens son Sven Allan, född den 20 juli 1917. Han skulle följas av många fler småtingar under de kommande 20 åren. Den näst sista som föddes var Göte Henry, född 18 februari 1934, det elfte barnet i bleckslagare Karl Oskar Holmgrens och hans hustru Elins familj. De bodde i barackerna från 1928 till 1934 och de tre yngsta barnen föddes där. Och allra sista barnet som föddes i barackerna var Gulli Margareta Anne-Louise, född 30 juli 1936, järnarbetaren Karl Gustav Gröndahls och hustru Dagmars sjätte barn. De hade flyttat in 1929 och deras tre yngsta barn var födda där. I oktober 1936 flyttade familjen.

Döden hälsade på

Sorg och tragedi rörde många av de människor som hamnat i längorna. Det allra första dödsfallet skedde redan på hösten 1917. Det var en liten pojke som inte hann fylla fem år. Han hette Stig och var son till kopparslagaren August Andersson. Familjen bestod också av hustrun Selma, två flickor och en pojke till. De hade flyttat till husen den 1 september 1917 och en månad senare var Stig död. Orsaken var tuberkulös hjärninflammation. I augusti 1918 flyttade familjen Andersson vidare. Det dröjde nästan ett och ett halvt år efter att husen tagits i bruk innan nästa begravning skedde. Då var det 39-åriga muraren Lorens Plym som dog den 8 oktober 1918 av spanska sjukan. Han vårdades då på epidemisjukhuset. Han efterlämnade hustru och fem barn, som flyttade ganska snart. Han följdes av 46-åriga grovarbetaren Karl Albert Andersson som dog i spanskan den 4 november 1918 på Provisoriska sjukhuset. Hans efterlevande var sonen Ture, 12 år, som också bodde i barackerna med sin mor och tre halvsyskon. De två var de enda i barackerna som dog av spanska sjukan. 38-åriga metallarbetaren Anders Jakobsson blev sjuk i influensan, togs in på epidemisjukhuset den 30 september men kunde skrivas ut frisk den 7 oktober. Hur många andra i barackerna som blev sjuka men inte behövde vårdas på sjukhus är okänt.

Fig. 13. På den här flygbilden från 1920-talet syns Pildammsbarackerna längst ner till höger i bildkanten. I bildens blickfång epidemisjukhuset och Allmänna sjukhuset. Till vänster därom Pildammskolonierna. – Foto: Otto Ohm. MSA 140959.

Annars var det ofta barnen som dog av olika sjukdomar, liksom i resten av staden. Den 27 maj 1919 avled slakteriarbetaren Adolf Liljebrands ännu odöpta son, bara en dryg månad gammal av akut bronkitis. Den 22 november 1920 dog den ovan nämnde metallarbetaren Anders Jakobssons son Kjell Gunnar. Han hade fötts i baracken i april samma år och avled nu av lungtuberkulos bara 7 månader gammal. Tuberkulosen drabbade också vuxna, som Tekla Svärd, snickaren Vilhelm Hanssons hustru. Hon var 46 år när hon dog i februari 1921 och lämnade mannen och fem barn efter sig.

Målaren Kurt Nordqvist och hans hustru Augusta flyttade till barackerna 1919. De hade med sig fem barn. 1920 flyttade den äldsta sonen till Stockholm och gick med i Göta Livgarde. Elsa, den äldsta dottern, flyttade också hemifrån samma år. Den 28 januari 1921 slog olyckan till. Det hade varit ett par minusgrader på natten men på dagen blev det någon plusgrad. Den 10-åriga Gösta lekte vid Pildammarna och kastade ut lerkulor på isen. När han skulle springa ut på isen och hämta dem visade det sig att den var för svag och han hamnade i vattnet. En kamrat som var med honom kallade på hjälp, men hjälpen dröjde för länge och Gösta drunknade. De kvarvarande fyra i familjen lämnade barackerna i maj 1922.

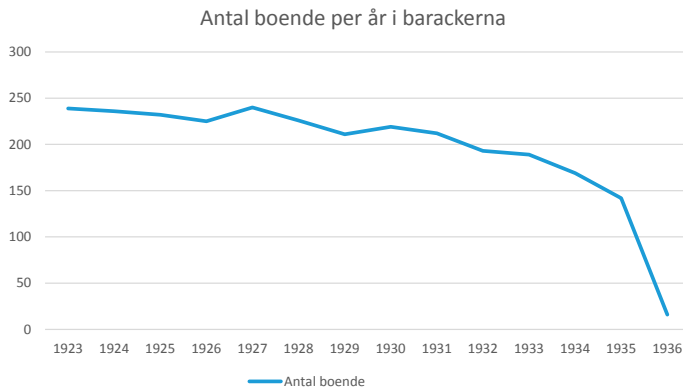
En annan av familjerna drabbades av också av tragedi och den skyldige var den tidens stora dråpare. Grovarbetaren Nils Johan Sandfeldt flyttade in med hustru Matilda år 1919. De hade med sig fem barn; den äldsta, Ebba, var 24 och hade själv en dotter på två år. De andra var Anna, 21 år, Ellen 15 år, Asta, 11 år och Greta 5 år. Den 19 april 1919 dog hustrun Matilda i lungtuberkulos. Den 1 januari 1920 fick resten av familjen även följa 15-åriga Ellen till graven, även hon dog av lungtuberkulos. Den 4 september 1921 var det fadern Nils Johan Sandfeldt, 58 år, som dukade under i lungsoten. Och den 10 september 1921 var det 24-åriga Ebba som blev offer för samma sjukdom.

Det finns inget som tyder på att bostäderna i sig var särskilt ohälsosamma. Det fanns andra kvarter i församlingen där dödligheten förefaller vara betydligt högre. Det är tydligt att dödsfall i barackerna var vanligare 1917–1921 medan från 1927 till 1937 endast fem personer avled där. Detta speglar troligen det allmänna hälsoläget i Malmö och hur de förbättrade levnadsomständigheterna i stort minskade dödligheten för både barn och vuxna.

Matbord, sängkläder och annat lösöre

Ingen av de vuxna som avled när de bodde i barackerna har efterlämnat bouppteckningar, förmodligen beroende på att de inte hade några tillgångar värda att förteckna. Det finns en bouppteckning efter gummifabriksarbetaren 58-åriga

Oskar Ferdinand Lundberg, som avled den 9 augusti 1937. Han hade flyttat till boendet 1926 med sin hustru Ellen och deras tio barn i åldrarna 0–20 år. Två av sönerna arbetade som glasmästare, en dotter som gummifabriksarbetare och en dotter som hembiträde. År 1928 förlorade de den trettonåriga dottern Hulda i en reumatisk sjukdom som angripit ryggraden. Av en senare polisrapport framgår att fadern greps djupt av dotterns död och inte riktigt blev sig själv igen. 1931 utökades familjen igen, med dottern Ellas son Arne. Även Oskar Lundbergs död var tragisk. I död- och begravningsboken kan man läsa den lakoniska anteckningen ”*kastade sig i Pildammarna och drunknade*”. Av polisrapporten framgår att familjen då bodde på Södra Förstadsгатan 89, men att de var kyrkoskrivna i Pildammsbostäderna. Bouppteckningen upptar därför lösöret i lägenheten på Södra Förstadsгатan där de faktiskt bodde. Men eftersom de var relativt nyinflyttade var förmodligen det mesta sådant de haft med sig från baracktiden. I bouppteckningen kan man läsa att de enda tillgångarna utgjordes av lösöret. Man hade en säng och sängkläder till fyra bäddar. Hur sov nio personer med den utrustningen? Det fanns ett matbord och fyra matrumsstolar och ytterligare ett bord och tre stolar. Dessutom hade man två soffor och en korgstol. Så det fanns sittplatser till alla. Och några sov förstås i sofforna. Därutöver hade hemmet två byråer, en kommod, två fönsterbord, ett väggur, elektrisk armatur, väggtaflor och prydnader. Förekomsten av elektrisk armatur tyder också på att lösöret är det som fanns i lägenheten på Södra Förstadsгатan, eftersom elektricitet saknades i barackerna. I uppteckningen listades också draperier, mattor, gardiner, diverse linnevaror och den avlidnes garderob. Till slut kökskärl och redskap samt glas och porslin. Högst värde hade den avlidnes garderob på 50 kr. Sammanlagt värderades tillgångarna till 677 kr. Skulderna visade sig vara högre än de tillgångar man hade, totalt 1174 kr, varav 834 kr till Malmö fattigvård.¹⁰

Tabell 1. Antalet boende i barackerna låg stadigt på 200–240 personer varje år, fram till början av 1930-talet när boendet sakta började avvecklas.

Livet i barackerna

Hur var det att bo i barackerna och hur såg andra på dem som bodde där? Det finns inga handlingar som kan ge tydliga svar på denna typ av frågor och det har inte gått att hitta någon självbiografi, dagbok eller brev från någon av de boende. Några olika handlingar i arkivet berättar lite grann om några personers liv.

Fig. 14. I september 1917 fotograferades sköterskorna vid Flensburgska vårdanstalten för späda barn, när de hade picknick i trädgården. I bakgrunden syns de nybyggda barackerna. – Foto: Otto Ohm. I privat ägo.

Fig. 15. Från april 1920 började kolonister odla sina lotter i Södra Sommarstaden. De sex avlånga barackerna syns som en klunga i mitten längst upp på ritningen. – Stadsbyggnadskontorets kart- och ritningsarkiv.

Fig. 16 och 17. Pildammsbarackerna blev med tiden helt omgivet av prunkande kolonilotter. – *Ur Festskrift utgiven med anledning av Södra Sommarstadens 10-årsjubileum 1929.*

I Kriminalpolisens i Malmös arkiv finns en polisrapport från 1928 som berättar om några pojkar vilkas familjer bodde i barackerna. Fem pojkar i åldrarna 11–15 år hade gripits för inbrott i kolonistugor i Södra Sommarstaden, som gränsade till barackerna. Sommarstaden var avskild från barackerna med ett stängsel. Av pojkarna bodde fyra i barackerna och en i ett statarhus vid Borgmästargården. Fyra gick på Södervärnsskolan i olika klasser och en på Monbijouskolan i hjälpklass. De hade vid flera tillfällen brutit sig in i olika kolonistugor och stulit en kniv, en söndrig sax, en fågelholk, 13 äpplen och slagit sönder ett fönster. En av pojkarna sålde kniven till ett annat barn som han träffat på Pildammarnas is för 25 öre, tomflaskorna såldes till en lumpsamlare för 46 öre och för vinsten köpte de ”hundpistolskott”. Av deras vittnesmål framgår att de ibland klättrat över stängslet till koloniområdet för att sitta i ett lusthus i lä, där de fick vara i fred och kunde spela kort utan att någon störde dem.

En annan polisrapport från 1932 skildrar lite vardagsliv. Målaren Boij, som var änkling och bodde i barackerna med sina fem barn, anmälde att han blivit misshandlad. Förövaren hette Nilsson och hade tidigare bott i barackerna, men hade nu en annan bostad på Spångatan. Hans mor och systrar bodde dock kvar och han kom ofta dit och hälsade på. En dag i juli var två av Boijs döttrar ute på gården mellan längorna och kom i gräl med Nilssons ena syster. Nilsson hade då sagt till flickorna Boij att de ”*icke på stadens gator finge okväda hans systrar*”. Boij hade gått ut och sagt åt sina döttrar att gå in. Han hade i samband med det kallat Nilssons syster för ”*spöke*” och sagt ”*håll du dig inne hos din tjocka mor*”. Dagen därpå hade Boij gått ut på gården för att köpa potatis av en potatishandlare som kommit dit. Nilsson var då på gården, berusad, och började förebrå Boij för det

han sagt dagen innan. Boij svarade: ”*Kyss mig där bak*”, varpå Nilsson grep tag i Boij och slog honom i ansiktet med knytnäven.¹¹ Den här rapporten målar en tydlig bild av hur de trånga lägenheterna dels tvingade ut de boende på gården, dels hur svårt det kunde vara att dela små utrymmen med främmande.

En annan typ av handlingar som ger små glimtar av livet i barackerna är barnavårdsmannaakterna för de barn som föddes där utom äktenskapet. Ett exempel är familjen W, som bestod av föräldrar och sex barn, boende i barackerna 1926–1936. Fadern var gödningsarbetare. De två vuxna döttrarna fick tillsammans tre barn utom äktenskapet under dessa år. Det första barnet föddes 1929, för tidigt och avled efter en vecka. Dess mor arbetade på Gummifabriken och dess far var tillfälligt anställd på Södervärns express. Han förband sig att betala underhåll, begravningskostnaderna för barnet och 100 kr till modern för tiden efter nedkomsten. På grund av arbetslöshet kunde han dock inte betala hela summan. Samma kvinna fick ännu ett barn 1930, men ca två veckor efter barnets födelse kastades hon och barnet ut av hennes föräldrar från lägenheten i barackerna. Hon och barnet flyttade istället in hos barnets far på Föreningsgatan. Orsaken till att hon blev utkastad från barackerna var att föräldrarna menade att hon var borta periodvis, att hon ”*legat hos olika gubbar*”, ej velat arbeta, inte kunde laga mat och att hon hade ett ”*farligt humör*”. Hennes syster fick ett barn 1933 som bodde med sin mor hos morföräldrarna och moderns syskon i barackerna. Barnavårdsmannen inspekterade och fann barnet friskt, livligt, välskött, ”*allt gott*”. Modern var först anställd på Café Olofsson på Davidshalls torg, sedan på Hulda Anderssons tebrödsbageri och därefter på hotell Savoy.

Andra barnavårdsmannaakter berättar om några barns hemförhållanden i barackerna: ”*barnet är friskt, men hemmet fattigt och slarvigt*”; ”*bor i Bostadshusen nr 6. Modern är fabriksarbetare vid Ryska Gummifabriken, inkomst 35 kr i veckan. Sammanbor med far o syskon*”; en mor var sammanboende med barnafadern i barackerna: ”*hushållar för barnets fader. Åtager sig rengöring i hemmen. Familjen erhåller från Fattigvården fri kol.*”

Nya bostäder

Problemet med bostadsbrist och bostäder med dålig standard fanns över hela Sverige. På olika sätt försökte såväl myndigheter som enskilda och företag förbättra situationen. På 1910-talet uppstod egnahemsrörelsen, som i Malmö resulterade i områden som Rosengårdsstaden, Rostorp och Håkanstorp. HSB-föreningen i Malmö bildades 1925 och HSB:s första hus var bostadsrättsföreningen Ulrika i korsningen Föreningsgatan/Exercisgatan. Vid inflyttningen 1926 ansågs huset

banbrytande med sina funktionella lägenheter där det fanns både varm- och kallvatten och dusch.

Antalet bostadsrättsföreningar växte rent allmänt. Mellan åren 1926–1935 byggdes 102 bostadsrättsfastigheter, som i Rörsjöstaden, runt Folkets Park, Slottsstaden, Pildammsstaden och Davidshalls torg. Många av dem som fick en tillfällig bostad i Pildammsbarackerna kunde hitta en mer permanent lösning i ett egnahem, i en bostadsrätt eller en nybyggd hyreslägenhet. Bostadsbrist var dock fortsatt ett problem i många årtionden framöver.

Slutet

År 1936 började man avveckla boendet i barackerna. Den 8 juni 1936 skrev Hälsovårdsnämnden en rapport till fastighetsavdelningschefen på drätselkammaren och påpekade vissa sanitära missförhållande i barackerna. I så gott som alla lägenheter fanns väggohyra, vissa lägenheter behövde underhåll och reparationer och några lägenhetsinnehavare behövde större utrymme på grund av sina familjers storlek. Fastighetschefen konstaterade att byggnaderna var så infekterade av väggohyra att den inte skulle gå att utrota. Eftersom byggnaderna var provisoriska och kostnaderna för underhållet hela tiden nu ökade, menade han att det nog var bättre att utrymma och riva dem. Dessutom hade Malmö hyresgästförening begärt en hyresreducering med 25% och om den bifölls skulle hyresinkomsterna minska kraftigt. Han föreslog att man skulle låta bli att anta nya hyresgäster när de gamla flyttade och varsko de boende om att de skulle söka sig mot nya lägenheter. Den 20 juli 1936 fattade drätselkammaren beslut enligt chefens förslag.

Under året var bara 16 personer boende i längorna och 30 av 33 lägenheter var utrymda. De sista lämnade bostäderna i slutet av januari 1937.¹² Detta konstaterades i en skrivelse från fastighetsavdelningschefen den 15 januari 1937. Han skrev då att endast innerdörrar och fönsterbågar kunde återanvändas, resten hade bara bränslevärde eftersom trävirket var så infesterat av ohyra. För att förhindra sönderslagning av fönsterrutor hade man redan fraktat bort fönsterbågarna i utrymda lägenheter och likadant skulle man göra med innerdörrar, spisar och kaminer. Brandchefen hade förklarat att brandkåren var villig och hade intresse av att utföra uppdraget med att bränna ner bostäderna.¹³

Den 8 februari 1937 var Pildammsbarackernas sista dag. Vid halv tre på eftermiddagen tändes den nordligaste längan på av brandkåren, som kommit till platsen med två stegvagnar och ett mindre antal redskapsvagnar. Brandchefen själv, ryttmästare Arvid Haeggström, ledde arbetet. I Sydsvenska dagbladet beskrevs branden så här: *”tjocka, blåsvarta rökmoln vältrade sig upp mot den klara vinter-*

Fig. 18. Barackerna tändes på en i taget av brandkårens män. Rökutvecklingen var kraftig. På plats fanns även medlemmar av drätselkammaren och Polisen – förutom stora åskådarskargar. – Bild från Arbetarrörelsens arkiv.

himlen över Malmö i går eftermiddag. Våldsamma eldsflammar sände rödsprakande tungor mot molnen och ett fyrverkeri av gnistor förhöjde effekten.”

Många kom för att se på, bland annat de som ”anstiftat” branden, nämligen åtta ledamöter av tredje drätselkammaren med ordförande Heister i spetsen. När den första byggnaden brunnit ned tände man på nästa med hjälp av fotogen, papper och andra brännbara artiklar. Branden syntes vida omkring och när lågorna stod som högst anlände Bunkeflo brandkår i flygande fläng för att hjälpa sina Malmökollegor med vad de trodde var en stor allvarlig brand. Branden och arbetet för att kontrollera den, så att inga byggnader i koloniområdet Södra Sommarstaden skulle antändas, varade till 2-tiden på natten.

Skånska Dagbladet skildrade branden i en lång artikel och berättade att polisen då och då måste köra bort obehöriga åskådare som till och med hoppade in genom byggnadernas fönster för att se ordentligt. Tidningen beskrev också att en del bohag hade lämnats kvar, som en söndrig fiol, resterna av en väckarklocka, en gammal grammofon med en knäckt skiva av Calle Schewens vals och en del annat. En madrass och en duchatel som stod mitt på gården bars in i byggnaderna innan de tändes på. Många yrkes- och amatörfotografer var på plats och tog massor av

film och plåtar. Patienterna på Epidemisjukhuset såg skådespelet från sjukhusets fönster. Kommissarie Lantho, som svarade för ordningen på platsen, berättade att sprakandet och knastrandet från elden berodde på att barackerna var byggda av granvirke. När tvätthushöjningen brann ner dånade det som kanonskott och kulsprutesmutter beroende på upphettade plåtar och asbestpackning. Åskådarna menade att knastret var intensiv äggkläckning (från vägglössen). När den sista höjningen skulle tändas på hade brandkåren fått slut på tändstickor. Tre askar, åtskilliga säckar hyvelspån och flera spannar fotogen hade gått åt, så till slut fick man låna tändstickor av andra närvarande. Sedan var Pildammsbostädernas historia slut. Dagen efter publicerade tidningen *Arbetet* endast en dikt som skildring av händelsen.

Den 17 mars 1937 föreslog fastighetsavdelningschefen att området där Pildammsbarackerna legat, skulle införlivas med koloniföreningen Södra Sommarstadens område. Koloniföreningen hade förklarat sig villig att utföra lämpliga anordningar för att skapa en lekplats för föreningens barn. Staden behövde bara bekosta inhägnaden, som skulle kosta 300 kr. Drätselkammaren beslutade den 22 mars 1937 att bifalla förslaget. Så fort området blivit röjt från brandrester och bråte skulle arbetet med inhägnad och iordningställandet av lekplatsen starta.¹⁴ På så sätt försvann de sista spåren av detta kapitel i stadens historia.

Södra Sommarstaden fanns kvar i sin helhet till 1963. Därefter började den försvinna under nybyggen, tills den var helt borta 1969.

Noter

- ¹ Det finns inget eget arkiv efter Malmö stads bostadsförmedling, men rester av handlingar från förmedlingen finns i Arbetsförmedlingens i Malmö arkiv (en faskikel) och i Malmö Fastighetsnämnds arkiv (serien F7C Bostadsbyrå 1900–1980).
- ² Malmö stads årsbok 1929 s 10 och 1930 s 9.
- ³ Drätselkammaren A1b:41 nr 220.
- ⁴ Bostadskök (där köket samtidigt fungerade som vardagsrum och sovrum för hela familjen). På Hemutställningen på Liljevalchs i Stockholm i oktober 1917, organiserad av Svenska Slöjdföreningen, visades hur sådana bostäder kunde utformas. På utställningen ville man visa att minibostäder om ett rum och kök eller ännu mindre, med enbart så kallade bostadskök (spisrum), kunde vara acceptabla bostäder om dessa var välplanerade.
- ⁵ Motsvarar ca 2 768 000 kr år 2016.
- ⁶ Malmö stads årsbok 1917 s 41.
- ⁷ Drätselkammaren Andra avdelningens protokoll A1d:33 brevbok.
- ⁸ Drätselkammaren A1b:41 nr 220.
- ⁹ Malmö stads årsbok 1931 s 87.
- ¹⁰ Rådhusrätten i Malmö 1 Bouppteckningar F2A:217 (1937) nr 1113.

¹¹ Kriminalpolisen i Malmö rapporter år 1932 volym A2A:61.

¹² Det är lite oklart exakt när de sista boende lämnade husen eftersom de sista fortsatte vara kyrkoskrivna på platsen även efter det att de flyttat. Enligt Malmö S:t Johannes församlings kyrkböcker flyttade fyra familjer i februari 1937, i mars en familj och den 26 augusti 1937 skrevs de sista invånarna ut från sin bostad. Det var grovarbetaren Magnus Jakobsson och hans hustru Karin Lovisa. De hade gift sig 1932 och fick sitt första barn, i januari 1933. Den 31 oktober 1934 flyttade man till en av lägenheterna i barackerna. En dotter föddes i baracken den 3 maj 1936.

¹³ Drätselkammaren A1e:47 nr 53.

¹⁴ Drätselkammaren A1e:48 nr 176.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Malmö stadsarkiv

Arbetsförmedlingen i Malmö

Drätselkammaren i Malmö

Hälsovårdsnämnden i Malmö

Kriminalpolisen i Malmö

Malmö S:t Johannes kyrkoarkiv

Malmö Fastighetsnämnd

Malmö stads barnavårdsnämnd

Stadsfullmäktige i Malmö

Rådhusrätten i Malmö 1

Uppbördsverket i Malmö 1

Malmö stadsbyggnadskontors kart- och ritningsarkiv

Kartor

Tryckta källor

Malmö stads årsbok 1915–1964. Malmö.

Litteratur

Bjurling, Oscar, Back, Pär-Erik, Malmsten, Bo & Häger, Bengt Åke (red.), *Malmö stads historia D. 5 1914–1939*. Malmö: Malmö stad, 1989.

Från brandvakt till rökdykare: En bok om Malmö brandkårs 50-åriga tillvaro 1893 1/10 1943. Malmö: Malmö stads brandkår, 1944.

Gullbring, Leo, *Bostadsförmedlingen i Malmö 100 år*. Malmö: Boplats Syd, 2013.

Kolonitragårdsföreningen Södra sommarstaden, *Festskrift utgiven med anledning av Södra Sommarstadens 10-årsjubileum : 1929*. Malmö, 1929.

Malmö Pildammskolonier 1895–1935 : Jubileumsskrift utg. av Föreningen Pildammskolonien, Malmö. Malmö: C. A. Andersson & C:o, 1935.

Om Fårabäcks skola, och lite till

– tillägg: nya fakta om August Palm

AV ANNA-MI WENDEL

I min artikel om skolan i byn Fårabäck i Elbogen 2014 utanför Malmö refererar jag till vad sockenstämmoprotokollen säger om hur det gick för barnen Palm efter att fadern, skolläraren i Fårabäck, hade avlidit. Vid en senare jämförelse med vad som står i husförhörslängderna ges en något annan och kompletterande bild som jag här vill ägna några rader åt.

När Nicolaus Palm, skolmäster i Fårabäck, avlider vid 48 års ålder 1859 får änkan och tre av barnen året därefter lämna skolhuset och flytta till fattighuset i Sallerups socken. Socken omfattade byarna, från norr till söder, Tullstorp, Sallerups kyrkby, Östra Kattarp och Fårabäck. Först 1885 ändras socknens namn till Södra Sallerup. Det fjärde barnet i fråga, August, född 1849, var sedan 1859 inskriven hos skräddare Nils Persson i dennes gathus på Östra Kattarp nr. 6. Huvudgården på Östra Kattarp nr. 6 står än idag kvar, med adress Kvisslevägen 31, och innehas av Malmö stad. Gathuset ska, enligt uppgiftslämnare Thure Nilsson vars far och farfar en gång innehaft Östra Kattarp nr. 6, legat mittemot huvudgården på andra sidan av Kvisslevägen.

När Anna Palm dör 1861 så flyttar, enligt vad husförhörslängden säger, sönerna Olof, född 1845, Otto, född 1853, samt dottern Christina, född 1843, till fastighet nr.11 i Sallerups kyrkby. I ett sockenstämmoprotokoll för 1861, vilket jag angett i min artikel i Elbogen 2014, redogörs för beslutet att Otto mot ersättning ska utackorderas till en åbo i Östra Kattarp, men någon bekräftelse av att det beslutet kom att verkställas finns inte i husförhörslängderna. I de senare anges istället att Otto och Christina under sin fattighustid kommit att vistas hos sin farfar i Törringe där denne varit verksam, även han, som skollärare. Och från och med 1861 återfinns dessa båda syskon i böckerna som boende i ett gathus hos den avskedade dragonen

Fig. 1. Huset på muren i Södra Sallerup. – Foto: Anna-Mi Wendel

Per Storm med fru och döttrar. Äldsta brodern Olof står i sin tur som inneboende smedlärling hos smedmäster Pehr Ahlgren och dennes syster ”mamsell Christin” i deras gathus. Båda hushållen återfinns under förteckningarna för fastighet nr. 11 i husförhörslängderna för Sallerups kyrkby.

1863 när August Palm konfirmerats, och därmed fått möjlighet att lämna byskräddaren som han i sina hågkomster inte beskriver som något annat än en plågoande, så flyttar även August till Sallerup nr. 11 och in i dragonens gathus. Det här går att ta del av i husförhörslängderna. I *Ur en agitators lif* berättar August Palm enbart att han efter konfirmationen tillbringade ytterligare ett år på landsbygden innan han våren 1864 tar sig in till Malmö. Enligt husförhörslängderna för den här perioden skrivs han dock inte in i Malmö S:t Petri förrän hösten 1865.

I vilket fall så kan uppväxttiden i Sallerups socken för den blivande agitatorn ha fått ett åtminstone ljusare slut efter vad husförhörslängderna vittnar om. För här återförenas August med sina syskon, bor tillsammans med två av dem igen och har kanske den tredje som granne. För var stod dragonens gathus?

Till Sallerup nr.11 hörde i husförhörslängderna under August Palms tid de som bodde på Wovragården, i smedjan eller i två andra egna hushåll. Det senare grundat på att förutom dragonens hushåll i, som det anges, ett eget ägandes gathus står som en separat post i husförhörslängderna uppgifter angående hushållet för en husman Hans Nilsson. Sedan tar det slut av invånare på fastighet nummer 11 vid den här

tiden. Idag finns det av bostadshus på tomter hörande till fastighet nr. 11 förutom Wowragården och smedjan enbart även det gathus som går under benämningen Huset på muren. Bebyggelsen är från 1800-talet eller, som för Wowragården, med än äldre anor.

Smedjan och Huset på muren är belägna efter varandra på Sallerups byväg. Längs tomternas baksida löper Klågerupsvägen och på andra sidan av den, nere i sänkan, ligger Wowragården. I husförhörslängder brukar först i en fastighetspost huvudgårdens hushåll noteras, därefter gathusens i en bestämd återkommande ordning, kanske utefter hur husen låg i verkligheten? I så fall var alla syskonen Palm direkta grannar med varandra eftersom dragonens hushåll alltid anges efter uppgifterna om smedjans invånare. Och då pekar det mot att dragonens gathus är identiskt med Huset på muren. Men var bodde då Hans Nilsson?

1982 flyttar nuvarande ägaren Robert Lundkvist in i gathuset på Sallerups Byväg. En av de första sakerna han gör är att få till en öppning i muren mitt i huset vilken delar detta i två bostadsdelar. Dessa bostäder var, uppger han vid ett samtal, spegelvända kopior av varandra med separata ingångar, kök och eldstäder och, som sagt, utan intern förbindelse dem emellan. Det verkar med det som att befintligt hus och husförhörslängder bekräftar varandra: I Huset på muren huserade en gång såväl dragon Per Storm med sin familj som husman Hans Nilsson med sitt hushåll.

Efter att August flyttat in till den stora staden styrde även Otto och Christina några år senare, 1868, kosan mot Malmö. Och 1864 hade Olof flyttat till Fosie. Men syskonen kom alltså att efter föräldrarnas död återförenas en sista gång. Den blivande agitatorn August Palm kan väl med det också mer ses som en son av sin socken än vad som kanske framkommit tidigare enär han faktiskt kom att bo i tre av Södra Sallerups fyra byar. Och kanske kom även slutet på vistelsen i socknen att försona honom med vad han tvingats gå igenom dessförinnan.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkiv

Malmö Stadsarkiv

Södra Sallerups kyrkoarkiv

Husförhörslängder A1 1854–1870

Tryckta källor

Litteratur

Palm, August, *Ur en agitators lif*. Stockholm 1904.

Wendel, Anna-Mi, ”Om Fårabäcks skola, och lite till” (i: *Elbogen* 2014, s 25–38)

Snickarfamiljen Ifvarson i Malmö under skråväsendets tid

AV STAFFAN GUDMUNDSSON

Den 22 december 1846 avskaffades i Sverige ett medeltida samhällssystem, som hade styrt hantverks- och handelskåren med regler och förordningar i mer än femhundra år. Detta system gick under benämningen skråväsendet. Skråsystemet kan spåras i södra Europa från 1000-talet och det spreds med tiden över större delen av Europa, vilket innebar att hantverksyrkena blev uppdelade i sammanslutningar, som benämndes skråämbeten. Dessa ämbeten kom att få särskilda privilegier och därmed monopolställning i städerna, där de kontrollerade priser, kvalitet, råvaror etc. Vissa skråämbeten kom att bli ”slutna ämbeten”, vilket i praktiken betydde att ett visst antal medlemmar kunde tillhöra skrået. I den här artikeln skall jag lyfta fram hantverkarkåren.

Då Skåne, Blekinge och Halland kom att tillhöra Sverige 1658, upphörde inte de gamla danska skråämbetena i dessa områden, utan fortsatte som vanligt att gälla vid försvenskningen, då själva skråsystemet var av internationell karaktär med samma typ av regelverk. År 1669 utfärdade Kungl. Maj:t en allmän skråordning, som innehöll 96 paragrafer av ordning och skick, som var en uppmaning och påminnelse, att följa tidigare skråstatuter som hade blivit dem givna, och en förnyad sådan kom den 27 juni 1720, nästan identisk med den tidigare, vars inledning börjar med texten:

”Kungl. Maj:ts förnyade allmänna ordning och skrå för hantverkare i Sverige och Finland. Såsom vi förnummit det åtskilligt oskick och missbruk, tid efter annan, ibland ämbeten och hantverkerierna sig insmugit, emot de för detta stiftade skråen och förordningarna, som hindrat deras uppkomst och förkovring, varigenom varorna kommit att stegras, arbetslönen förhöjas och det för landet tarvande tillräckliga antal av arbetare att saknas; alltså hava vi för nödigt ansett att låta överse den förra skråordningen och den till närvarande tider lämpa på sätt och vis, som här efterföljer.”

Det medeltida skråsystemet kom med tiden att utgöra en hämmande faktor i takt med utvecklingen inom de olika hantverksyrkena och fram till mitten av 1800-talet hade ett flertal länder, bland annat Sverige, avskaffat skråväsendet som i sin tur medförde en större och efterfrågad näringsfrihet.

Fig. 1. 1720 års allmänna skråordning var gällande för skråhantverkare i Sverige och Finland, vilken innehöll 96 paragrafer eller regler, som t ex hur man blev upptagen som lärling till att bli mästare, hur man skulle uppföra sig vid sammankomsterna, priser för arbete med borgare osv. Varje skråämbete skulle ha skråordningen i ämbetslådan. En gång om året skulle den högläsas för samtliga medlemmar vid deras sammankomst. Skråordningen från 1720 var inte något nytt, utan en påminnelse om en tidigare skråordning som kom redan 1669 med så gott som samma regler och skick. – Bild från MSA.

Snickareämbetet i Malmö

Att bli medlem i ett skråämbete innebar att man hade fått gå den långa vägen, från lärpojke till gesäll, och sedermera mästare och upptagen som borgare i staden. Det var dessa förutsättningar som gällde och det fanns inga omvägar eller genvägar.

Hur det var för hantverkarna i Malmö att leva under skråväsendet, som styrde och upptog deras liv och vardag med traditioner och regelverk, kan vi ta del av, tack vare de skråhandlingar som finns bevarade i stadsarkivet, där vi får klarhet och förståelse för hur skråväsendet var organiserat och vilka regler och förutsättningar som gällde. Vi skall här stifta bekantskap med snickarskrået, som fick rättighet att bilda ett skråämbete den 29 september 1601 och som bestod av tio mästare, hälften danskar och hälften tyskar. I snickarämbetets protokollsbok finns bland annat intressanta uppgifter om in- och utskrivning av lärgossar, och om hos vilken mästare de skulle ha sin läroplats, vem som ansökte om att bli mästare, men även infördes bötesavgifter för de medlemmar som hade uppfört sig ”oskickligt” med okvädinsord och fylleri vid sammankomsterna.

Fig. 2. När snickarna i Malmö bildade ett lag eller skråämbete den 29 september 1601 infördes i deras protokollsbok de tio första medlemmarna, som var hälften danskar och hälften tyskar. En av medlemmarna, Daniel stenhuggare, arbetade bl a med kyrkliga möbler, och hans främsta kyrkliga stensulptur är predikstolen i S:t Petri kyrka som stod klar samma år då laget bildades. En annan medlem av dessa första, var den tyskfödde bildhuggaren Hendrich Königh, som fick ansvaret att uppföra den nya altaruppsatsen i S:t Petri kyrka, som stod klar 1611. – Bild från MSA.

Amo 1601. Dansthe Winkels sag Baffner
 an Effthamergraffium. Dargd. Droner.
 Hans van Luback. Wenis. Gindthar. Lauritz.
 Dicus. quier. Adritus. Gual. Danni. Hans. Jeger.
 Danni. Dommind. Domb. Jorgans. Joes.
 Matias. von. Horenbanus. Dant. Dethar.
 Wenzel. von. Rappach. Wey. er. Deltige. Drosfel.
 Juchalt. naffis. Anfangat. Darg. von. Deltige.
 Darg. offter. er. gindar. Wens. Deltige. Drosfel.
 och. Drosfel. Drogans. Drosfel. er. Dant. Drosfel.
 Drogans. Drosfel. Drogans. Drosfel. Drogans.
 Drogans. Drosfel. Drogans. Drosfel. Drogans.
 of. us. Drosfel. Drogans. Drosfel. Drogans.
 glae. Drosfel. Drogans. Drosfel. Drogans.
 Drogans. Drosfel. Drogans. Drosfel. Drogans.

Vi gör ett hopp framåt i tiden. Vid snickareämbetets sammankomst den 16 oktober 1708 var endast fyra mästare verksamma i Malmö, nämligen Friedrich Eib, Jacob Hansson, Daniel Glaser och Nils Wulff. Nästa sammankomst hölls först fem år senare, den 9 juni 1713. Skråordningen föreskrev att ämbetena skulle hålla fyra sammankomster årligen. Vad hade hänt? Det ligger nära till hands att tro att mästarerna hade dukat under av pesten som härjade i Malmö 1712, men det visade sig att samtliga mästare hade avlidit en kort tid efter varandra och det var inte pesten som var orsaken, utan de hade avlidit av ålderdom och staden stod ett par år helt utan snickare.

Räddningen för Malmö att få snickare till staden kom från oväntat håll. På sommaren 1713 infinner sig tre snickarmästare från Lund, Jochum Johansson Rask, Per Månsson och Johan Kruse, och de ansöker om att få bli mästare i staden. De hade lämnat Lund, troligen på grund av den stora branden 1711, och förmodligen väntat ut pesten som härjade i Malmö året därpå. Staden var inte sen att godkänna deras ansökan. När snickarämbetet höll sin efterlängttade sammankomst den 9 juni 1713, var mästarerna från Lund närvarande och blev upptagna i ämbetet. Malmö hade nu tre snickarmästare. Man höll detta möte i avlidne mästaren Jacob Hanssons hus 692 vid Skomakaregatan. Hansson hade tidigare varit ålderman i laget innan han avled, och enligt reglerna skulle sammankomsterna hållas i åldermannens hus. På mötet utsågs Per Månsson till ålderman, och han blev dessutom ägare till Jacob Hanssons hus, där han tidigare bott som lärpojke hos sin gamle lärarmästare.

Mästerstycke

I protokolls-boken finns nedtecknat när en vandrande snickargesäll ansökte om att bli mästare och hur det gick till. När ämbetet hade sin sammankomst den 17 augusti 1714 var en gesäll närvarande och presenterade sig med namnet Caspar Eib. Han berättade att han nyligen hade kommit från Tyskland, där han hade vandrat mellan olika platser för att lära och hade nu kommit tillbaka till sin födelsestad och ville bli mästare. Hans fader var snickarmästaren Friedrich Eib, som hade avlidit 1709. Ämbetet ansåg att man inte kunde neka honom tillträde och utsåg ett mästerstycke som bestod av ett fanerat brädspel, som han skulle utföra för att bevisa sin duglighet. Provet skulle utföras i åldermannen Per Månssons hus. Efter en kort tid, närmare bestämt den 13 oktober, visar han upp sitt mästerstycke inför mästarerna som förklarar att provet är ett ”väl fanerat brädspel och således vackert gjort”. Samma dag blir han förklarad mästare och upptas i ämbetet. Ytterligare en snickarmästare vid namn Nils Hansson från Lund blir 1716 upptagen i ämbetet. År 1722 avsäger han sitt burskap och blir bryggare. Hans son, Jakob Nilsson Örngren, blev Malmös första stadsingenjör 1747.

Inskrivning i snickarläran

Fram till nu har vi fått en historisk tillbakablick om snickarämbetets utveckling, och vi skall här följa en malmöpojke som blev upptagen i snickarläran och hans väg till att bli mästare och borgare under skråväsendets tid. Då snickarmästarna samlades till möte den 31 mars 1722 i ålderman Per Månssons hus inskrevs en 16-årig pojke i snickarläran vid namn Olof Ifvarson. Hans fader var vagnmannen Ifvar Rasmusson och hans moders namn var Inger Olofsdotter. Pojkens läromästare blev Per Månsson själv, och troligen har Olofs föräldrar gjort upp ett kontrakt med Månsson och bestämt lärlingstiden på 4 ½ år vilket innebar att Olof skulle ha både kost och logi hos sin mästare.

Vid Olofs inskrivning i läran står det i protokolls-boken ytterligare antecknat: *”...och vad dess Geburtsbrev angår, är han född av ärliga och äkta föräldrar här i staden”*. Vi får stanna här med den märkliga noteringen ”geburtsbrev”, och vad det betydde vid inskrivningen i läran. Sedan gamla tider var det regel att då en lärling skulle upptagas i ett skråämbete, skulle han uppvisa ett så kallat *”börds- eller geburtsbrev”* som bevis på att han var född inom äktenskapet. Det var seder och bruk som hängde kvar från den katolska tiden. Bördsbrev omnämns i skråordningen från 1669, men i 1720 års skråordning omnämns inget av detta. Nu fanns det vissa ämbeten som tog mindre fasta på det här med bördsbrev och upptog likväl ”oäkta” till lärlingar, men denna tradition fanns kvar i människors

medvetande, och börsbrev var fortfarande gällande fram till början av 1800-talet, innan det togs helt ur bruk. I snickarämbetets handlingar i Malmö finns omkring 130 bevarade börsbrev mellan tiden 1718–1783.

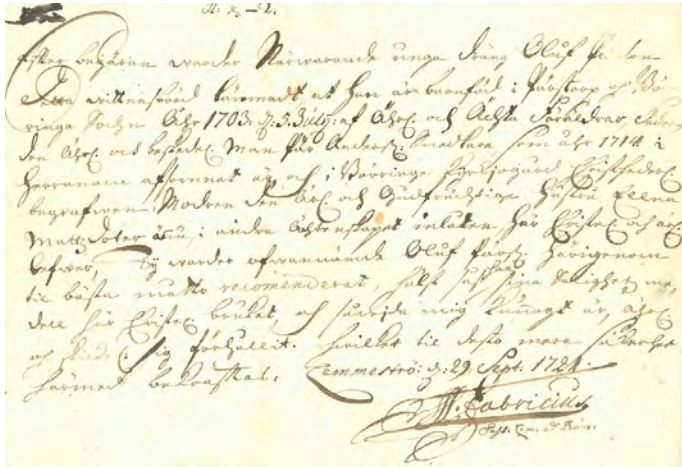

Fig. 3. Bilden visar ett börsbrev för drängen Oluf Persson, som blev upptagen 1721 i snickarläran hos mästare Caspar Eib. Börsbrevet var undertecknat av prästen i gossens hemförsamling, och visar att han var född av äkta föräldrar, dvs inom äktenskapet, något som ämbetet krävde för att man skulle få bli upptagen som lärpojke. I 1720 års skrårordning hade denna regel tagits bort, men av gammal sedvänja höll det sig krampaktigt kvar inom hantverksämbetena under hela 1700-talet och det ledde ibland till stridigheter och tvister mellan mästarna och de som hade "oäkta" söner som ville komma i laget för att bli hantverkare. I början av 1800-talet hade denna sed med börsbrev mer eller mindre upphört att gälla. I snickarämbetets handlingar finns det bevarat omkring 120 börsbrev från 1700-talet som visar på att snickarelaget höll hårt på denna regel. – Bild från MSA.

Vilka villkor som gällde för en lärling, som blev upptagen hos sin mästare, får vi information om i skrårordningen om upptagande av lärpojkar, som berättar att:

"en lärpojke, som av mästaren njuter kost, kläder och husrum, är fullt förpliktad till att löpa mästarens ärenden, dock att det sker med mått och han mest brukas till det hans lära och hantverk egentligen angår."

Vidare förklaras det hur lärlingen skulle bli behandlad av mästaren och gesällerna:

"Ingen mästare, mindre hans gesäller, må i dryckenskap eller bara av ondska slå någon lärpojke, vid böter i lådan första gången tre daler silvermynt, och till de fattiga en daler; andra gången dubbelt. Sker det oftare, skall den skyldige underkastas straff, som borgmästare och råd vid ämbetet finner gott att pålägga."

Fig. 4. Hus vid Skomakaregatan 10 i kvarteret Gyllenstjerna. På denna tomt låg tidigare ett envåningshus, som snickarmästare Jacob Hansson bebodde. Hos honom inskrevs lärlingen Per Månsson 1703, som blev gesäll 1707 och flyttade till Lund, men som sedermera blev upptagen i Malmöämbetet 1713. Han övertog huset av sin avlidne läromästare. Per Månsson bebodde huset till sin död den 1 november 1730, och här inskrevs pojken Olof Ifvarson och tjänade sin lärotid. – Foto: Staffan Gudmundsson.

En märklig äreport

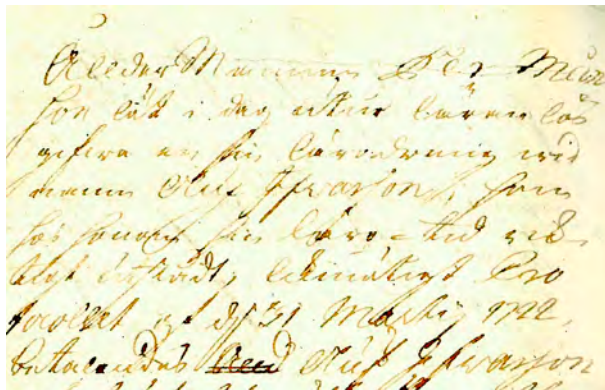
En historiskt intressant händelse inträffade i Malmö under hösten 1722, samma år som Olof inskrevs i läran. Då höll snickarmästaren Caspar Eib med sina tre lärlingar på med ett speciellt arbete som var honom givet av staden, nämligen att bygga en äreport för kung Fredrik I och hans gemål Ulrika Eleonora som skulle besöka staden. Den kom att bli väldigt speciell. Då kungen och hans följe red igenom äreporten kunde de se fyra män stå överst på porten, utklädda till "vildmän" med skägg. Vildmännen visade sig vara stadstjänarna Jöns Lång, Erik Larsson, Lars Claesen och Börje Eriksson. Men det var inte allt. Vid vildmännens sida låg fyra levande änglar. Det visade sig vara snickarlärlingar som hade klätt ut sig och de fick en daler var för besväret. Kanske var gossen Olof en av änglarna! Vid besöket i Malmö blev både kungen och drottningen inskrivna den 19 augusti i Sankt Knuts Gille.

Utskrivning ur läran

Under Olofs lärotid hos sin mästare Per Månsson kom han i kontakt med vandrande gesäller som kom och gick i ålderman Månssons verkstad, och Olof fick säkert höra en och annan lustig och spännande historia av dessa gesäller. Enligt skråordningen från 1669 och 1720 skulle en vandrande gesäll, som kom till en stad anmäla sig hos ämbetets ålderman och fråga efter arbete. Om det inte fanns något arbete skulle gesällen få en ”billig tärpenning”, det vill säga en respeng, för att vandra vidare. Om det däremot fanns arbete skulle gesällen hos den mästare som hade tagit honom i sin tjänst, på mästarens bekostnad, stanna i sex månader. Bröt gesällen mot detta och slutade i förtid, fick han böta med sex månaders lön.

Äntligen kom den dagen då Olof utskrevs ur läran, som skedde den 21 juni 1726, och han blev förklarad för gesäll. Olof stannade kvar och arbetade i Månssons verkstad under två år, och någon gång under år 1728, då han var fyllda 22 år, tog han farväl av sin mästare och sin familj och gav sig iväg på sin gesällvandring enligt gamla traditioner.

Fig. 5. När gossen Olof Ifvarson blev in- och utskriven ur snickareläran infördes det i ämbetets protokollsbok. Vid utskrivningen den 21 juni 1726 kan man läsa: ”Åldermannen Per Månsson lät i dag utur läran lösgifva sin lärodräng vid namn Olof Ifvarson.” – Bild från MSA.

Gesällvandring

Det var en hel del att tänka på för en vandrande gesäll på den tiden. Om gesällen valde att resa inrikes, skulle han begära pass av ämbetet, och erlägga en avgift till ämbetslådan samt lön till skrivaren. Men valde han att resa utrikes skulle han betala dubbelt så mycket. När en gesäll kom till en stad och fick arbete hos en mästare fick han inte neka att göra det arbete som mästaren hade befallt honom att göra så länge det ingick i hans yrke, än mindre att sätta sig upp mot mästaren med ohövliga ord. Då vankades det böter. En mästare ägde även husbondens rättighet

i sitt hus, så väl emot gesäller som lärpojkar. På gesällens fritimmar hade han rätt att ta arbete för sig själv med mästarens vetskap. När det gällde lönen, som i regel var dags- eller veckolön, stod det mästaren fritt att komma överens med gesällen om detta. Om gesällen hade fördärvat ett arbete som han skulle utföra, skulle han själv bekosta skadan.

Något som mästarna hade problem med och som de beklagade sig över, var att gesällerna tog sig ibland friheten att hålla ”*frimåndag*”, som var en gammal sedvänja från Tyskland, då måndagen efter fastlagssöndagen var en fridag. Även drängar och pigor var lediga denna dag. Men i 1669 års skråordning förbjöds detta för hantverksgesällerna. När det gällde förseelse som snatteri, oavsett hos mästaren eller utanför blev gesällen straffad inom ämbetet efter åldermannens och bisittarnas dom. Men om snatteriet fortsatte eller var av grövre brott, blev gesällen ställd inför stadens domstol.

Tillbaka till Malmö

I april 1733 återvänder snickargesällen Olof, som nu hade blivit 27 år, till sin födelsestad efter att ha varit utrikes under fem år, troligen till största delen i Tyskland. Vid Olofs hemkomst fanns det i Malmö fyra mästare i ämbetet, nämligen Jochum Johansson Rask, Caspar Eib, Jöran Andersson och Anders Eriksson. Nu behövde Olof komma i tjänst hos en mästare för sitt uppehälle. Han tog reda på vem som var ålderman i snickarlaget, då det var hos honom man skulle anmäla sig. Åldermannen fördelade arbetena i tur och ordning till de mästare som stod i tur att ta emot en gesäll. Vid den här tiden hade hans gamle läromästare Per Månsson avlidit 1730 och efter honom hade mästare Caspar Eib blivit ålderman. Vid hans besök hos Eib, får han besked på att det inte fanns något arbete hos någon mästare.

Han tog då beslutet att i stället bli mästare och borgare i staden, och vi finner honom på rådhuset den 24 maj 1733 när han förklarar sin situation inför magistraten. Olof berättar vem han är och att han har varit på sin gesällvandring och kommit tillbaka till sin födelsestad, och önskar att bli upptagen som borgare, annars får han söka sig till annan ort. Magistraten lyssnar och svarar honom med orden: ”...att eftersom Ifvarson är född i staden och har förmodligen förvärvat sig god erfarenhet på sina resor, är han försäkrad att bli borgare, emellertid vore väl, om han på sina resor kunde överkomma någon som fullkomligen och professionellt förstår lackerkonsten, samt förmå densamma att följa hit och nedsätta sig här, vilket kunde lända Ifvarson själv, och flera andra till fördel och nytta.”

Fig. 6. Snickareämbetets skråkista från 1734, som med tanke på årtalet visar på en nytillverkad kista. Kanske den tidigare var från lagets äldsta tid. I kistan bevarades viktiga handlingar som protokollsbok, stämpel, 1720 års skråordning, skrivelser, bördsbrev och räkenskaper, som användes vid deras sammankomster. Det var äldermannen i laget som ansvarade för kistan, vilken bevarades i hans hus där mötena ägde rum. Skråkistan finns bevarad på Malmö Museer tillsammans med flertalet andra skråkistor. – Foto: Malmö Museer

Ansökan om mästerskap

Efter att Olof hade fått erkännande av magistraten om att bli borgare, anhöll han, som brukligt var, om mästerskap i ämbetet den 19 april 1735 och fick då enligt gammal sed erlægga så kallat "äskningspengar", som var 1 daler och 16 öre till lådan och 2 öre till fattiga, och som innebar att han måste utföra ett mästerstycke för att visa sin skicklighet och värdig att kallas mästare. En vecka senare, närmare bestämt den 26 april, befinner sig Olof på nytt i ämbetet och uppvisar ritning till mästerstycket som hade bestämts skulle vara ett utdraget bord, och erlägger på nytt samma avgift som tidigare. Då Olof skulle utföra sitt mästerstycke, skulle det göras inför så kallade "skådemästare", som skulle ha uppsikt över arbetet så att inget fusk förekom. Den 11 juni besöker han åter ämbetet och erlägger för tredje gången samma avgift som tidigare och uppvisar sitt mästarprov inför ämbetets

medlemmar, som inte har något att klaga på. Därmed blir det godkänt och Olof förklarad mästare. Nu skulle han för fjärde och sista gången erlægga en avgift, nu på 10 daler, som var en avgift för mästerskapet. Denna bestämda procedur, med alla avgifter, fick alla gesäller utföra som sökte att bli mästare, oavsett yrke. Och många gesäller kunde aldrig bli mästare, på grund av de höga avgifterna.

Edsvuren borgare

Sedan Olof blivit mästare, fick han inte öppna egen verkstad och hänga ut sin skylt, förrän han hade fått sitt burskap och avlagt sin edsvurna ed som borgare. Det skulle han göra på rådstugan inför magistratens medlemmar, det vill säga, borgmästare och råd, och ämbetets ålderman den 8 juli. Som en god start, fick han ett så kallat frihetsår, vilket betydde att han var fri från alla skatter under ett år, som varje nybliven borgare fick. Nu kunde Olof kalla sig snickarmästare och det hade tagit honom 13 år att gå den långa vägen från lärling till mästare och vid samma tid hade Olof även ingått äktenskap med den 29-åriga änkan Margareta Persdotter Jacobsson.

Snickarverkstäder i staden

Då Olof nu skulle slå sig ned i staden och starta sin verksamhet, sökte han lämplig bostad för detta. Inte så lång tid efter det att han hade blivit borgare, hade han ingått en köpehandling den 12 augusti 1735 med möllaren Olof Månsson, som hade sålt sin gård till honom. Bostadshuset var ett enkelt envåningshus, med husnummer 725, som låg utmed Hjulhamnsgatan i kvarteret Blomman. I bostadshuset fanns en stuga med kakelugn som var på omkring 60 kvm och en stugkammare med port med några smålängor inne på gården som innehöll bryggghus och bakugn. Här inredde han sin verkstad och var nu redo att tjäna borgerskapet med allt som tillhörde snickaryrket.

När det gäller de fyra övriga mästarnas bostäder och snickarverkstäder, vid tiden då Olof blev mästare, var dessa ganska utspridda i staden. Caspar Eib var bosatt i ett envåningshus vid Västergatan i kvarteret Jörgen Kock, granne med det så kallade "Rosenvingeska" huset, betecknat med husnummer 405–406. Huset var inte mycket större än Olofs hus. Hans fader, snickarmästare Fredrik Eib, hade ägt huset tidigare och hade haft sin verkstad på loftet. Den andre mästaren, Jöran Andersson, var bosatt vid Kalendegatan i kvarteret Claus Mortensen, med husnummer 295–296 som innefattade två små envåningshus. Den tredje mästaren, Anders Eriksson, som hade blivit mästare och fått burskap 1733, hade tagit över avlidne mästaren Per Månssons envåningshus vid Skomakaregatan, då han gifte sig med

änkan Anna Sofia Collen, där Olof hade gjort sin läroplats. Och slutligen, den fjärde mästaren Jochum Johansson Rask. Hans bostad låg vid S:t Thomasgatan i kvarteret Magnus Smek, mitt emot Caroli kyrka, med husnummer 148. Det var ett litet envåningshus med stuga och kök. På loftet hade han sin verkstad. Det är märkligt hur hantverkarna i äldre tider har kunnat leva i dessa små dimensioner till bostadsyta, speciellt när de både hade familj och verkstad och skulle hålla logi med lärlingar och gesäller.

Fig. 7. På denna tomt vid Hjulhamngatan 5 i kvarteret Blomman stod i äldre tid ett envåningshus, som upptog vänstra sidan av dagens byggnad. Huset köpte snickaremästaren Olof Ifvarson 1735 och här bodde han med sin familj och bedrev sin snickeriverksamhet till 1782 då han avled. – Foto: Staffan Gudmundsson.

Arbete åt borgerskapet och staden

När hantverkarna skulle utföra arbeten åt folket i staden, fanns det bestämmelser i skråordningen som de var skyldiga att följa, att man inte skulle ta mer betalt än vad taxan föreskrev, att man skulle vara klar med ett arbete inom bestämd dag, att man inte fick ge tillbaka sämre material än det som hade tagits emot, och så vidare. Hantverkarna var också skyldiga att ställa upp, när staden eller kronan kallade.

Vilka arbeten som hantverkarna utförde för staden finns upptecknat i stadens räkenskaper i Borgerskapets arkiv. Här finns bevarade kvittenser från kakelugnsmakare, målare, smeder, glasmästare och snickare med flera, på vad de har utfört och vad arbetet har kostat. Oftast gällde det reparationer på de byggnader som staden ägde.

En av byggnaderna, som rekvirerade flest arbetare och arbeten var rådhuset. Här förekom det årligen olika slags arbeten, och snickarna tillverkade bland annat dörrar och fönster, men även möbler, som skåp och bord med mera. Snickarna utförde även tillverkning av ramar till de danska och svenska kungaporträtten som prydde väggarna i rådstugan. I inledningen över stadens räkenskaper omnämns årligen *"Inventarium över stadens lösegendom"*, som detaljerat beskriver rådhusets interiör i de olika rummen. Av historisk betydelse får inventariet för år 1786 här återges, som börjar med att i stadens rådhus finns "rådstugan, kämnärs- och actuariekamrarna samt uppbörds-kammaren, 2 arrestrum, samt Knutssalen, övre våningen brukas till garnisonskyrka." Om interiören i rådstugan får vi följande intressanta information om att den består av "ett ovalt bord med läderöverdrag och blått klädesomhäng", där troligen borgmästaren och rådmännen satt kring. Vidare finns "en liten pulpet med lådor under, överdragen med blått kläde", och en "länsstol med rött läder överdragen" samt "nio stycken nya ljusblåmålade länsstolar med läderöverdrag". Dessa länsstolar har stått kring bordet och var avsett för borgmästaren och rådmännen. Vidare omnämns "två långa och två korta brunmålade furubänkar", som man kan tänka sig att borgerskapet satt på vid förhandlingar och domar med magistraten. Det omnämns även ett "brunmålat furuskåp med publika dokument och en bokhylla med två rum". Häri kan tänkas bland annat rättens domböcker ha stått, som nu finns prydligt uppradade på stadsarkivet. I rådstugan fanns också "en dragklocka med band av kristallknappar infattad i silver". Ytterligare stod här en "beslagen ekkista till skolans och publika kassa". Denna interiör från gamla tider, är sedan länge borta och en hel del var tillverkat av snickarna.

Till skillnad från stadens uppgifter och information rörande hantverkare och deras arbeten, så finns inga handlingar bevarade angående arbete för hantverkarna åt borgerskapet. Det var inte ju inte någon stadens angelägenhet, utan privat sådan. Men vissa källor ur stadens arkiv, kan i viss mån berätta om arbeten som har utförts av hantverkare åt borgare, nämligen från Kämnärs- och Rådhusrättens arkiv. I dessa juridiska instanser tog man upp ärenden där borgare hade stämt andra borgare av olika anledningar. Här kan man finna borgare som har anlitat hantverkare för arbete, men stämt denne för att ha tagit för mycket betalt eller gjort ett dåligt arbete. Ett exempel finner vi i rådhusrätten i oktober 1731 då husägaren och löjtnanten Simon Berg hade stämt snickaren Caspar Eib för att ha lagt ett trägolv i ett rum i hans hus 407–408 (Rosenvingeska huset), som han ansåg vara

dåligt lagt, då golvet ”lutade till sju tum”. I de flesta fall gjorde man upp i godo, och ersatte borgaren i pengar eller att göra om jobbet. Ett annat fall om stämning finns omnämnt i Kämnråsrätten den 12 februari 1747 som rör snickare Olof Ifvarson. Det var apotekaren Christopher Diedrich som hade stämt Olof angående ett trälejon, som han hade levererat till Olof för att reparera, men som på något märkligt sätt hade försvunnit. Olof fick betala 8 daler som ersättning för det försvunna lejonet. Längre fram i tiden finns en räkning till staden, daterad den 6 juli 1765 i fattigräkenskaperna, från snickaren Olof på 10 daler för en likkista som han hade tillverkat till soldaten Nils Modig. Han fick en påminnelse från magistraten med svaret: ”att till en sådan fattiglem hade han kunnat betjäna sig av sämre sort bräder.”

Bouppteckningar

Även om vi är i avsaknad av information om utförda arbete mellan borgare och hantverkare, finns det annan källa som kan berätta något om människors levnadsförhållanden i Malmö. Denna ovärderliga handling är bouppteckningen. Bouppteckningar finns på Stadsarkivet med namnregister som upptar tiden 1546–2001. Här finns löseegendom som kläder, möbler, porslin, linne, sängkläder, kökssaker med mera nedtecknat, sådant som de under sin livstid hade arbetat ihop. Flera av dessa saker har tillverkats av stadens hantverkare.

Snickarefamiljen Ifvarson

Vi återgår till snickaren Olof Ifvarson. I början av 1750 är han fortfarande bosatt i enväningshuset vid Hjulhamngatan, där han är fullt verksam att betjäna borgarna med olika slags tillverkning av möbler, fönster, dörrar och även till stor del likkistor. Han har årligen tagit emot en lärpojke och till sin hjälp har han även gesäller. Han är också far till sju barn, vilka är Katarina, född 1736, Kerstin, född 1739, Johannes, född 1741, Ephraim, född 1744, Maria, född 1746, Jakob, född 1747 och Gottlieb, född 1750. Två söner hade avlidit i unga år. I skattelängderna har han årligen varit upptagen som ”mindre förmögen”.

När det gäller de övriga mästarerna, hade Jochum Rasks son Johannes Rask blivit upptagen i ämbetet 1742 och Caspar Eib hade avlidit 1744. Mästaren Anders Eriksson, som hade ingått äktenskap med Per Månssons änka Anna Sofia Collen 1732 och blivit mästare 1733, hade rymt från staden 1748. Änkan Collen gifte om sig för tredje gången, nu med snickargesällen Peter Högberg, som blev mästare den 19 april 1751 och ägare till huset vid Skomakaregatan, där Olof en gång började som lärpojke. Ett par år senare fick snickarlaget ännu en mästare. Snickargesällen Peter Lindqvist hade troluvat sig med avlidne mästaren Per Månssons dotter Anna

Catharina, och den 5 september 1753 upptogs han i ämbetet. Lindqvist kom att bosätta sig vid Mårtensgatan i huset 153–154 i kvarteret Erik Menved, där han var verksam i hela sitt liv. Han avled, 91 år gammal, den 1 juni 1801.

Om vi tittar på antalet inskrivna lärpojkar hos mästarna, hade de i regel en lärpojke åt gången, men kunde ha flera gesäller samtidigt. Det var rätt naturligt, då mästaren behövde erfarna arbetare. I Olofs verkstad arbetare en lärpojke vid namn Nils Dahlin, som kom ifrån Kristianstadstrakten. Han var 15 år då han inskrevs den 25 mars 1746 och efter sin lärotid, utskrevs han till gesäll den 25 september 1751 och lämnade Malmö. Till skillnad från flertalet gesäller, som förblev anonyma efter att de hade gett sig ut på sin vandring, så är gesällen Nils Dahlin ett undantag. År 1761 finner vi Dahlin som snickaremästare i huvudstaden och han kom att bli en av de skickligaste Stockholmsmästarna. År 1771 utförde Dahlin de berömda kinalackmöblerna till Lovisa Ulrika och anlitades 1772 för diverse arbeten inför Gustav III:s kröningsfest. Dahlin avled 56 år gammal, den 4 november 1787.

Olof Ifvarsons äldste son Johannes kom att välja sin faders yrke och arbetade i hans verkstad. Den 8 oktober 1759 utskrevs han 18 år gammal, till gesäll. Nu skulle han på gesällvandring, som hans fader hade gjort trettio år tidigare. Året innan hade Olofs äldsta dotter Katarina blivit gift med snickargesäll Jacob Christoffer Nauman från Tyskland. Han ansökte om att bli mästare och utförde sitt mästerstycke, som var ett utdraget bord av ek. Han blev förklarad mästare och fick burskap den 8 april 1758. En liknande historia utspelar sig den 7 maj 1764 vid ämbetets sammankomst. Då är en snickargesäll vid namn Jöns Jacobsson närvarande, som berättar att han har arbetat länge hos mästare Jochum Rask, och skall gifta sig med hans dotter. Rask hade tänkt att sluta och låta Jacobsson ta över verkstaden. Mästarna hade inget att klaga på. Den 29 mars 1765 visar han upp sitt mästerstycke, ett utdraget spelbord, som blir godkänt.

Ålderman vid den här tiden i snickareämbetet var snickaren Jöran Andersson. Han avled den 18 juli 1765. En vecka efter Anderssons död hölls ett ämbetsmöte den 26 juli i hans hus för att bestämma vem som skulle bli nästa ålderman, och valet föll på Olof Ifvarson. En tid senare, den 19 november 1766, håller ämbetet på nytt sammankomst, och nu i ålderman Olofs hus, och då var Olofs son Johannes närvarande. Han var nyss hemkommen efter sju års gesällvandring, och anhåller nu om mästerskap. Han visar en ritning till sitt mästerstycke, som är ett *"inlagt Contoirsskåp av åtskilliga bågningar och faconer efter nyaste sättet och jämväl bliva panelat"*. Vid den här tiden hade rokokostilen slagit igenom, och Johannes hade blivit inspirerad av den på sin vandring. Om man ser på mästarprovets utförande som ständigt återkom med utdraget bord av ek, utdraget spelbord etc. var Johannes mästarprov något nytt, som visar på mästarnas svar om ritningen: *"...vilken ritning*

ansåg för alldeles fullkomlig och tillräcklig till ett därefter mästerstycke göras.” Men ritningen godkändes och när det var dags för Johannes att visa upp sitt mästerstycke, vilket skedde den 27 mars 1767, blev svaret från samtliga mästare: ”*att de ansåg inte bara, att det var försvarligt, utan och ganska prydligt och väl gjort.*” och Johannes blev nu förklarad mästare. Nu fanns det två snickaremästare Ifvarson, far och son, i Malmö.

Kort tid senare fick Olofs andre son Efraim burskap som tunnbindare den 27 april 1767 och gifte sig den 2 juni samma år med Brita Malm. Vid samma tid kom även Olofs andra dotter Kerstin att ingå äktenskap den 14 juli 1767 med smeden Klemmed Klemmedsson. Vidare kom Olofs tredje son Jakob, att bosätta sig som skraddarmästare i Trelleborg.

Mästarsöner på vandring

När Johannes hade återkommit från sin vandring var hans yngre broder Gottlieb inskriven i snickarläran hos sin fader, och han utskrevs den 23 juni 1769. Även Olofs yngste son Fredrik hade gått i sin faders fotspår och blev vid 14 års ålder inskriven i dennes verkstad under år 1768 och blev gesäll den 5 oktober 1771, och båda bröderna hade begivit sig iväg på okända äventyr.

En kort tid senare, den 11 oktober 1773, uppsäger plötsligt den 67-årige Olof Ifvarson sitt burskap, och något senare samma år, den 25 oktober, får sonen Johannes burskap i staden och skriver in sin första lärling den 29 juni 1774. Kanske hade Olof sagt upp sitt burskap till förmån för sonen Johannes, som av någon anledning inte fick eller ansökt om burskap 1767, då han blev förklarad mästare. Den 23 december 1775, vid 34 års ålder, ingår Johannes äktenskap med Kristina Juliander, som dock avlider redan vid 23 års ålder den 23 mars 1777.

Ett par år senare, efter att Olof hade sagt upp sin verksamhet, finner vi bröderna Gottlieb och Fredrik tillsammans i Stockholm 1775 och var nu båda gesäller hos ingen mindre än Nils Dahlin, som tidigare hade varit lärpojke hos Olof, och som blev mästare i Stockholm 1761. Gottlieb hade tidigare ansökt om att bli mästare i Malmö, men då svaret dröjde reste han till den stora staden, där framtidsutsikterna var större, och Gottlieb anhöll direkt hos Gustav III att få göra ett mästarprov som bestod av en sekretär med bland annat riksvapnet. Provet godkändes och Gottlieb blev förklarad mästare och hovschatullmakare den 21 maj 1778. Även Gottliebs broder Fredrik blev Stockholmsmästare. Han var anställd på Fredrikshovs slott mellan 1777–1778 hos änkedrottning Lovisa Ulrika och blev mästare 1780.

En annan känd Stockholmsmästare, Nils Petter Stenström, hade också Malmöanknytning. Han var född i Veberöd den 30 april 1750, son av klockaren Per Hansson och Anna Rasmusdotter. Hans styvfader var Jacob Stenström. Nils

Petter kom till Malmö som 15-åring och blev inskriven den 22 juni 1765 hos mästaren Jacob Christoffer Nauman och utskriven den 22 mars 1769. Han flyttade till Stockholm 1771, var gesäll 1772–1773 hos den skicklige hovschattullmakaren Georg Haupt. Stenström fick fullmakt den 12 september 1781 som hovsnickare i Stockholm. Först 1781 efter uppvisad och godkänd ritning blev han mästare den 21 december 1782. Stenström avled 1790.

Då Olofs söner Gottlieb och Fredrik är mitt uppe i karriären och tillverkar möbler för de stora salongerna i Stockholm, ringdes det i S:t Petri kyrkklockor i Malmö den 15 juni 1782 för deras fader Olof som hade avlidit i en ålder av 76 år. Den gamle snickarmästaren hade avlidit dagen tidigare och skulle nu begravas på S:t Petri kyrkogård. Efter 54 år i snickaryrket hade han ställt ifrån sig hyveln efter lång och trogen tjänst. Han hade fostrat fem söner, varav samtliga blev hantverksmästare, och två döttrar.

Vid Olofs bortgång fanns det endast fyra snickaremästare i Malmö, nämligen Peter Lindqvist, som var verksam sedan 1753, och som avled 1801 vid 91 års ålder, Jacob Christoffer Nauman, mästare sedan 1758 och avled 1798, Nils Svensson Sundberg, som hade fått burskap 1786, och Olofs son Johannes, mästare sedan 1767.

Johannes var nu ensam snickare i verkstaden vid Hjulhamngatan efter sin fars död, men efter en tid av sjukdom avled Johannes den 25 januari 1788, 49 år gammal. I bouppteckningen efter Johannes omnämns arbeten som han hade i sin verkstad vid dödstillfället som han arbetade med åt borgerskapet som skrivpulpet, spelbord, sybord, kaffebord och tebord samt ett stort antal tobakslådor. Även finns det nedtecknat vilka verktyg som fanns i Johannes verkstad: 42 huggjärn, 123 hyvlar, 21 sågar, 7 hyvelbänkar, 7 hammare, 4 hovtänger, 3 limpottor av malm, bräder och plankor, ek- och furubjälkar.

Efter Johannes död var Olofs svärson snickaremästaren Jacob Christoffer Nauman verksam i huset och verkstaden fram till sin död 1798 och Olofs änka Margareta Persdotter fick bo kvar i huset efter sin makes död. En tid senare avled Olofs yngste son snickaremästaren Fredrik den 13 april 1801 i Stockholm. Han blev 48 år gammal. Året efter Fredriks död avled hans moder, änkan Margareta Persdotter. Hon blev begravd på S:t Petri kyrkogård den 25 november 1802, 94 år gammal.

Om det gamla snickarhuset vid Hjulhamngatan, där Olof öppnade sin verkstad 1735 kan berättas, att Olofs sonson, tunnbindare Jacob Ifwersson var ägare till huset i början av 1800-talet. Den 29 maj 1802 hade Jacob lämnat in en ansökan till magistraten om att få stänga av en del av gatan, då huset var så dåligt och gammalt att det måste rivas, och bygga upp ett nytt hus. När det nya huset stod klart, såldes det 1807 till handelsman Per Andersson, och Jacob flyttade till Håkanstorp

och blev ägare till en gård, som sedermera kom att benämnas Bödkaregården. Vid den här tiden var Olofs son Gottlieb, fortfarande verksam i Stockholm som snickaremästare och var en av de ledande snickarna där. Han blev utnämnd till slottssnickare 1784 efter den berömde schatullmakaren och ebenisten Georg Haupt. I slutet av 1780-talet var han en av de förnämsta, om inte den förnämste, för den sengustavianska möbelstilen i Sverige. Gottlieb avled i Stockholm, 63 år gammal, den 21 september 1813 och var den siste yrkesutövaren av snickaresläkten Ifvarson från Malmö.

På gamla begravningsplatsen vilar Olof Ifvarsons son Ephraim, som blev tunnbindare och broder till den kände stockholmssnickaren Gottlieb Ifwersson. Gravplatsen är namnlös, då den saknar gravsten. Här begravdes även Ephraims son, tunnbindare Jacob, som var ägare till Bödkaregården.

GOTTLIEB IWERSSON
Efter kopparstick av J. Snack

Fig. 8. Bilden hämtad från Svenskt biografiskt lexikon (art av Marshall Lagerquist).

Tillägg - författarens anmärkning

Angående Olofs efternamn så förekommer flera stavningar, med och utan f och med v eller w.

I födelseboken står det endast att han fick namnet Olof och att hans fader hette Ifvar Rasmusson.

I Malmököllorna är stavningen Ifvarson konsekvent: I snickareämbetets inskrivningsbok 1722 och utskrivningsbok 1726 står det på båda ställena Olof Ifvarson. Även i rådhusrättens dombok från 1735 när han ansöker om borgerskap står det Olof Ifvarson.

Hans söner Gottlieb och Fredrik har skrivit sitt namn Ifwersson, när de blev verksamma i Stockholm.

Källor

Otryckta källor

Arkiv

Malmö stadsarkiv (MSA)

Snickareämbetet i Malmö

Rådhusrätten 1, Malmö

Borgerskapet i Malmö

S:t Petri kyrka

Bildmaterial

Fotografier tagna av författaren

Malmö Museer (MM)

Simlärarinnan Gerda Engström

– en bildberättelse

AV ANETTE SARNÄS OCH KERSTIN MARTINSDOTTER

Så elegant hon är, och modern! I alla fall då, på 1890-talet. Hon hette Gerda Engström och var född i Malmö år 1870. I augusti 1887 tog hon simmagistern tillsammans med några andra moderna kvinnor, och började sedan undervisa i simning i Kallbadhuset.

Hon var dotter till gördelmakaren Jöns Engström och hans hustru Dorotea Kristoffersson. Gerda hade en äldre bror och en yngre syster. Familjen bodde på Adelgatan 55 där fadern även var verksam som gravör och optisk instrumentmakare. När fadern dog 1893 måste familjen flytta till en enklare bostad. Brodern, som var gördelmakargesäll, utvandrade till Berlin. Gerda fick börja arbeta. År 1898 var hon till exempel kontorsbiträde hos Bröderna Asther på Skomakaregatan.

Fig. 1. Gerda Engström i badkläder, troligen 1890-tal. – Foto: Ingeborg Lindskog / Malmö Museer PA003344.

— **Simuppvisning** egde i går rum å Kallbadhuset med de flickor som i år åtojutit undervisning i simning af fröken *Gerda Engström*. Det strålände vädret hade ditlockat en ovanligt stor åskådareskara, som oafbrutet egnade förevisningen det lifligaste intresse och ofta genom applåder gaf tillkännå sin belåtenhet med de vackra prestationerna. Dessa voro för öfrigt mycket omvexlande och vittnade fördelaktigt om simlärarinns skicklighet. Särskildt utmärkte sig ett par af eleverna för vackra hopp från öfversta trampelinan. Uppvisningen hade också sin komiska point genom en lustig frieriscen i vattnet och andra vatten-pantomim-uppträden i kostym.

— **En storartad jagt** kommer att försiggå i våra trakter i hëst skrives det från Kattilstern.

Simuppvisning

med de flickor, som under sommarens löp undervisats i simkonsten eger rum å Stora Kallbadhuset härstädes nästa **söndag den 25 Augusti kl. 1 e. m.**

Åtskilliga elever från föregående år jemte en del amatörer och underbetknad tomma äfven att uppträda.

Musik utföres af en sextett ur Kungl. Södra Skånska Inf. regementets musikkår.

Entré 1 krona för vuxna och 50 öre för barn.

Malmö den 21 Augusti 1895.

Gerda Engström,
simlärarinna.

Obs! Dörrarne öppnas kl. 12.30 e. m.
Badning å såväl herre- som fruntimmersskidniogen inställes emellan kl. 12—2 e. m. (G. A. M. 1796)

Fig. 2. Notis rörande Gerda Engströms simuppvisning. *Sydsvenska Dagbladet* 24 augusti 1891.
Fig. 3. Annonns insatt av Gerda Engström. *Sydsvenska Dagbladet* 24 augusti 1895.

I *Sydsvenska Dagbladet* 1891 kan vi läsa om en sådan simuppvisning. Enligt en annons 1895 var även Gerda själv med och visade upp simkonsten (och även simhopp). Hon deltog också i simuppvisningar i Köpenhamn.

Kallbadhuset, uppfört på 1860-talet, låg i Östra hamnen. Där hade det redan tidigare funnits flera mindre kallbadhus. Men när Nyhamnen skulle byggas var man tvungen att riva detta fina badhus. Ett nytt uppfördes senare längre mot norr som stod kvar till andra världskriget.

Fig. 4. Kallbadhuset i östra hamnområdet. — Foto: Carl Wilhelm Roikjer / Malmö Museer EH001226.

Fig. 5. En uppvisning i simhopp från 1912. Lägg märke till den hoppande damen i luften samt flickorna som går upp från vattnet och som nyligen har hoppat eller simmat. – Fotograf okänd / MSA 21469.

Leif Ljungberg skriver i en artikel att simundervisning bedrevs i kallbadhuset för både flickor och pojkar, men medan det var många flickor som ville lära sig simma så kom det inga alls till pojkarnas simundervisning. I alla fall inte till en början. Men pojkarna gavs förstås större möjligheter att bada och simträna på egen hand.

Fig. 6. En baddräkt från Malmö Museers samlingar liknande den flickorna har på bilden. Baddräkten daterad till ca 1910. – Foto: Vladimira Tabáková/ Malmö Museer MM049065.

På fotografiet här ser vi Gerda tillsammans med sin lillasyster Tekla. Som syns på bilden var Tekla liten till växten och bara två år yngre än Gerda. Tekla utbildade sig till fotograf, och öppnade i början av 1900-talet en egen ateljé i Linköping.

Gerda gifte sig 1899 med Frans Adrian och avled 1927 i Malmö.

*Fig. 7. Systrarna Tekla och Gerda Engström.
– Foto: Alexis Brandt / Malmö Museer
PA003342.*

Källor och litteratur

Otryckta källor

Internet

<https://kulturnav.org/90bc0a07-37b4-435e-b462-f0063041f561>

Malmö stadsarkivs instagramkonto @malmo_stadsarkiv

Tryckta källor

Tidningar

Sydsvenska Dagbladet 1891 och 1895.

Litteratur

Ljungberg, Leif, "Något om friluftsbad i äldre tiders Malmö" i: *Elbogen* 1992 s. 149-154.
Malmö, 1993.

Min tid som barnavårdsman

– Intervju med Britt Andréasson

NEDTECKNAD AV JEANETTE ROSENGREN

Våren 1938 tog jag som sjuttonåring realexamen i dåvarande Malmö kommunala mellanskola och fick den grå mössan. Att fortsätta läsa vågade jag mig inte på, så den vita mössan fick vara för min del. Jag ville tjäna pengar, men hur det skulle gå till visste jag inte. Det fanns ingen plan för vad jag ville arbeta med utan jag tänkte ta en kurs i maskinskrivning och en i stenografi, så skulle jag väl få något kontorsarbete.

Faster Mala

En faster till mig, Amalia Håkansson – Mala kallad – arbetade som barnavårdsman vid Malmö stads barnavårdsnämnd. Hon hade utbildat sig som en av 322 bibelkvinnor på Elsa Borgs bibelinstitut i Stockholm. Elsa Borg kallades för Sveriges första socialarbetare. På Söders höjder var det ett elände utan like och där ordnade hon med barnhem och utbildning av så kallade bibelkvinnor. Mala utbildade sig 1910–11 vid bibelkvinnohemmet där man hade den metoden att eleverna efter utbildningen skulle bli placerade efter Guds vilja. Platserna lottades därför ut mellan dem. Lotten föll så att Mala skulle bli kokerska i ett gammalmodigt hem för ”fallna flickor”, som enligt henne drevs efter föräldrade principer. Hon blev förtvivlad, men det var bara att lyda och Mala beslöt sig för att hålla ut i två år. 1913 skrev hon till dåvarande kyrkoherde Hagbard Isberg i Malmö och undrade om han hade någon plats för henne. Isberg var socialt verksam och hade bland annat startat ett hem för ensamstående mödrar vid Ärtholmsgården. Mala fick plats som biträde och skulle leda flickornas arbete. Så småningom blev hon barnavårdsman, en av de första i Sverige.

Fig. 1. Amalia Håkansson (1885–1967) var en av de första i Malmö som arbetade som barnavårdsman. Hon startade i november 1918, samma år som den nya lagen trädde i kraft. Ellen Svensson, Erica Lindahl och Lisa Lönegren började alla tre som barnavårdsmän den 12 februari 1918. I november fick Amalia ta över ca 230 barn efter Ellen Svensson som hade entledigats. – Foto: Frans Ekdahl, troligen slutet av 1920-talet eller början av 1930-talet. I privat ägo.

Faster Mala kom nu med ett förslag: ”Britt, kan du tänka dig att bli skrivbiträde vid Barnavårdsnämnden så kan jag lägga ett gott ord för dig!” Jag visste ju inte vad en barnavårdsman var och vad hon gjorde och långt mindre vad Barnavårdsnämnden sysslade med. Det jag visste var att Amalia älskade sitt arbete. Hon talade gärna och ofta om sina ärenden, sina flickor. Ofta sa hon: ”Jag ska berätta om ett fall” men hon var mycket noga med tystnadsplikten. Ändå fick man inblick i vad hon sysslade med. Mala la ett gott ord för mig, för den 16 november 1938 började jag som extra skrivbiträde vid Barnavårdsnämndens avdelning för mödrahjälp och bidragsförskott. Jag blev glad för jobbet och det blev Amalia också. Hon önskade mig lycka till, gav mig några råd på vägen och så sa hon så här: ”Nu får du säga du till mig, för jag vill inte bli hela Barnavårdsnämndens faster Mala”. Det här var långt före du-reformen såg dagens ljus. Jag kände mig verkligen stolt, för man var inte du med varandra på den tiden och avståndet mellan olika yrkeskategorier var rätt så stort. Den 1 januari 1939 trädde en ny lag i kraft angående mödrahjälp. Mödrahjälp var behovsprövad hjälp som gick via Barnavårdsnämnden och som man kunde få när man födde barn. Det var mest betydelsefullt för de ensamstående mödrarna, men även gifta kunde ha det svårt ekonomiskt. Pengarna skulle man ha till barnets utrustning.

Skrivbiträde på Barnavårdsnämnden

Barnavårdsnämnden var på den tiden inrymd i Industriverkens lokaler på Drottninggatan. Det var trångt om utrymmet. Vi fick dela ett litet rum, två assistenter som båda hade varsitt stort skrivbord och jag som fick sitta vid ett litet skrivmaskinsbord. Sämjan var god och ganska snart fick Barnavårdsnämnden nya lokaler på Amiralsgatan 26, nära granne med stadshuset. Ett härligt hus som tidigare inrymt bostäder och med konditori Mecka på första våningen. Nämnden delade lokaler med stadsfogdarna. Efter något år fick jag andra arbetsuppgifter. Jag skulle skriva för barnavårdsinspektrisen och delade nu ett stort rum med burspråk med en flicka i min egen ålder. Hon var skrivbiträde och skulle hjälpa första barnavårdsmanen som var chef för tolv barnavårdsmän. Jag fick därigenom kontakt med, och även inblick i, vad en barnavårdsman gjorde.

Fig. 2. Britt på kontoret i Barnavårdsnämndens lokaler 1941. – Foto: Börje Andréasson. I privat ägo.

Barnavårdsman i Trelleborg och studietid

Våren 1947 såg jag en annons i Sydsvenskan. Det var Trelleborg som önskade att få en barnavårdsman och fosterbarnsinspektris. Jag chansade och sökte. Det var fyra sökande, men ingen som hade utbildning för detta sociala arbete. Jag fick inte tjänsten, den gick till en förskollärare, men efter en månad ville hon inte vara kvar. Då ringde de och undrade ifall jag fortfarande var intresserad. Om jag var! Jag tog chansen men förstod inte att jag vågade.

Jag hade gift mig våren 1944. Min man Börje var kontorist. I januari 1946 började han ett nytt arbete som kamrer vid ett bensinbolag och i mars samma år insjuknade han i lungtuberkulos. Arbetsgivaren ansåg att man inte kunde ha kvar

honom. Det blev tre månaders avlöning och avsked. Om det var lagligt att göra så fick jag aldrig klarhet i. Min man var intagen på lungkliniken i Malmö. Han hade faktiskt tur, för just då kom det ett nytt läkemedel som var mycket verkningsfullt mot lung-TBC. Jag fick en tankeställare. Jag hade länge funderat över om jag skulle försöka utbilda mig, jag visste ju att jag ville tillbaks till Malmö. Och skulle jag vara barnavårdsman i Malmö så måste jag vara socionom. De tog nämligen inte emot utbildade. Höstterminen 1947 började Sydsvenska socialinstitutet i Lund att utbilda socionomer. Tidigare hade den utbildningen varit förlagd till Stockholm och Göteborg. En av mina arbetskamrater, också skrivbiträde, sökte och kom in. Hon var väldigt angelägen om att jag skulle följa efter. Men jag kunde ju inte det, eftersom jag hade flyttat till Trelleborg och fått den här tjänsten. Jag fick tänka mig för, men med hänsyn till min mans sjukdom så behövde jag ha en adekvat utbildning och ville inte vara hämmad av att vara utbildad.

Jag beslöt mig för att ansöka till utbildningen och blev antagen, men det var först 1949. Det var en särskild inträdesprövning som man fick vara med om, eftersom de fordrade studenten och den hade inte jag tagit. Det var så lyckligt att det året hade min man blivit mycket bättre och kunde börja försöka jobba. Men ett jobb, det hade han inte.

Vi tillhörde Betelkyrkan – dåvarande Svenska Missionsförbundet – och där var fabrikkör A.E. Ljung ordförande. Han började sin verksamhet med att köra en dragkärra och sälja choklad på Södra Förstadsgatan. Det blev så småningom Ljungs industrier och en av sönerna, Henry, drev företaget Bergbom & Co, som gjorde glassmaskiner och lampor. Den andre sonen, Eric Ljung, blev chef för möbelsidan (Dux Industrier) och det var han som erbjöd min man ett arbete. Tack vare denna inkomst gavs jag möjligheten att börja studera i Lund. När Börje låg på sjukhus och jag var skrivbiträde, då var det knalt. Min mans sjukkasse gav honom två kronor om dagen och jag fick en lön som gav mig 180 kronor i månaden. Vi hade en liten tvårummare på Trelleborgsgatan och det lilla sovrummet hyrde jag ut till en praktikant på Barnavårdsnämnden, då fick jag till hyran. Sen fick jag ett litet extrajobb, jag fick frågan om jag ville inkassera medlemsavgifter. Det var en förening som hade kommit på att de inte fick in avgifterna ifall de inte gick och samlade in dem personligen. Jag skulle få femtio öre för varje avgift jag inkasserade. Jag hade gott om tid, det var varmt, vår och sommar, och det kom in lite pengar på det viset också.

Min man fick sedan flera återfall i lungsjukdomen och levde större delen av sitt liv med bara en lungas kapacitet. Ändå kunde han både åka skidor, segla och spela klarinett. Det ordnade sig bra för oss, för mig och min man, men jag blev så orolig när han insjuknade. Vi hade ju, i likhet med väldigt många andra, tagit ett

bosättningslån. Det lånet tog man för att kunna köpa möbler till det nya hemmet. Jag blev krävd på de pengarna när Börje blev sjuk, det fanns ju inte en chans att jag kunde klara att betala själv, och jag minns hur rädd jag var när jag gick upp till underfogden. Där fick jag träffa en mycket vänlig man som sa: ”Fru Andréasson kan vara helt lugn, vi ska inte göra något åt detta för närvarande.”

Barnavårdsman i Malmö

1951 blev jag diplomerad, men redan året innan hade jag blivit erbjuden en tjänst som vikarierande barnavårdsman på Barnavårdsnämnden i Malmö. Det var bråttom, en kollega skulle få en annan befattning och man behövde en ersättare. Jag fick vara ledig för att skriva uppsats, men kombinerade arbete och studier det sista året.

Vad gjorde då en barnavårdsman? Det fanns en lag om barn utom äktenskapet som hade trätt i kraft den 1 januari 1919. Denna lag upphörde 1974. När det gäller fastställande av faderskapet till ogifta kvinnors barn skall man numera vända sig till Socialförvaltningens familjerättsbyrå.

När den ogifta modern gick på undersökningar under graviditeten fick hon reda på att hon skulle ansöka om barnavårdsman. Då beställde hon tid och kom upp till oss på Barnavårdsnämnden och redogjorde för sin situation. Den första viktiga uppgiften var att fastställa faderskapet. Modern kunde då uppge en man och så fick man kalla på honom för att fastställa ett underhållsbidrag.

Jag var ung och oerfaren i början och när kvinnorna skulle uppge vem som var barnets far så var det inte alltid att de kunde det. Detta var en fullständig gåta för mig, jag var väldigt oskyldig. Min kollega förklarade lite fint för mig att dessa kvinnor ju kunde ha haft mer än en man. I F var farliga bokstäver i sammanhanget, de betydde ”icke fastställt”.

Om mannen inte erkände faderskapet kunde det bli rättegång. Barnavårdsmanen hade en uppgift att föra barnets talan om faderskap. Då blev den utpekade fadern kallad till rätten. Jag tror nog att många faderskap har blivit fel, men det var de möjligheterna man hade då. Nu är det säkrare. Nu gäller DNA, ett enkelt och säkert sätt jämfört med då. Man hade ju blodprov, men de kunde inte fria utan bara konstatera sannolikhet.

Som barnavårdsman skulle man bistå modern med råd och upplysningar. Vidare hade man hand om indrivning av underhållsbidraget. Vi hade rätt att begära polismyndigheternas ingripande för att få tag på mannen, för att få ut underhållsbidraget. Det var vanligt. Ofta ville de inte betala, men hade de ett fast arbete så kunde man begära införsel. Den uppgiften togs senare om hand av en särskild avdelning.

Adoptioner och hembesök

Barnavårds mannen kunde följa en moder med sitt barn, från födseln till det att barnet var 16 år, så länge varade underhållsskyldigheten. Många tyckte att det var värdefullt att ha en person man kunde gå till med sina bekymmer. Vi hjälpte även till med att ordna bostäder.

En grannlaga uppgift var ju när modern inte ville ha sitt barn utan avsåg att lämna det ifrån sig. Man fick rådgöra med läkare, men modern kunde skriva på ett papper och då var personalen redan på BB skyldig att skilja barnet från modern. Abortlagen fanns förvisso, men den var mycket strängare än nu och det var svårare att få abort. Medicinska och sociala skäl var de huvudsakliga anledningarna då.

Hembesök skulle man göra. Jag hälsade på och frågade hur det var men samtidigt var det lite kontroll. Det var alltid oanmälda besök. Man satt ner och pratade. Ändå kunde man se ifall det var stökigt och smutsigt, men framförallt var det kontakten med mamman som var viktigt. Fanns det svårigheter i skolan skulle man också få reda på det. Det här var känsliga saker för ett barn att det skulle komma hem en tant och höra hur det var. Man fick vara försiktig. Om jag såg att det såg stökigt ut fick jag fråga ifall mamman hade haft svårt att hinna med och diska exempelvis.

En kvinna reagerade en gång och sa: Varför måste ni alltid ha med portfölj när ni kommer? Hon tyckte det var tjänstemannaaktigt. Den kritiken var berättigad och därefter hade jag aldrig portföljen med. Det signalerade ju såklart någonting och alla i trappen såg säkert att ”där kommer portföljdamen”. Jag upplevde att det fanns en viss respekt från kvinnorna, jag representerade ju en myndighet. Det fanns en maktfaktor som kunde drabba både barnet och mamman. Det hände att det blev omhändertagande, ingripande. Den uppgiften hade inte jag. Då kopplades barnavårdsinspektrisen in.

Jag borde kanske nämna något om ett original som var barnavårdsman. Helga Braconnier var barnavårdsman men också medium. Jag vet att hon var anmodad av vissa myndigheter att hjälpa till när det gällde att se vem som gjort vad. Vi unga flickor tyckte det var spännande! Hon kunde ta ens ring och så sa hon saker och ting. Och det hon sa, det stämde för det mesta.

Ny organisation

Med tiden kom vi barnavårds män ut på distrikt. Alla skulle kunna lära sig allt. Det blev organisationsförändringar och då hamnade jag på 1:a socialbyrån, vid S:t Johannesgatan 3, andra våningen. Det var en fin byggnad och framförallt var det en bra chef på den tiden. Det var en stor historia att man skulle komma ut på

byråer, ha hand om nykterhet och räkna på socialbidrag. Det var en utbildningstid för alla, vi skulle lära oss de andra grenarna. Senare fick jag en administrativ tjänst.

Fig. 3. När Britt gick i pension fick hon detta collage av arbetskamraterna. Det är Britt som sitter vid sitt skrivbord i huset på S:t Johannesgatan 3. – Fotograf okänd, 1981. I privat ägo.

Det gick inte att engagera sig för personligt och ta med sig arbetet hem. Det är klart att man kände för klienterna, det gjorde jag ju, men jag fick stänga av det när jag gick hem. Det var inte enkelt.

Man fick också akta sig för att göra för mycket. Jag har gjort något som jag inte vågade tala om för mina kollegor. Jag har inhyt en flicka som väntade barn i mitt hem och det vågade jag inte säga.

Jag visste inte var vi skulle placera flickan. Till slut så sa jag: ”Jag har ju ett litet rum extra”. Vi bodde då på Limhamn i en liten villa och vi hade haft ett hembiträd som slutat vilket innebar att det fanns ett ledigt rum. ”Ska jag våga?” tänkte jag. Och så gjorde jag det. Flickan fick bo hos oss i några månader. Hon födde sitt barn och jag ordnade dop i Limhamns kyrka. Så småningom gick det att ordna till en bra lösning. Flickans föräldrar kunde ta hand om både henne och barnet. Jag tyckte själv att jag gjorde rätt; det var en medmänsklig handling.

Fig. 4. Britt vid 98 års ålder i sin lägenhet på Gyllebogården 2020. – Foto: Kerstin Martinsdotter. I privat ägo.

Berättelse ur den kommande boken "Malmökvinnor berättar" som innehåller historier som inte lyfts fram i den traditionella historieskrivningen. Boken beräknas komma ut under 2020.

Enebacken – barnavård i förändring

– Intervju med Jinx Zschiedrich

AV SUZANNE SANDBERG

Framför mig på bänken ligger två högar med post-it-lappar, en med rosa lappar och en med gula. Föredragshållaren Elisabeth Shepherd från University of London uppmanar oss att var och en skriva upp alla slags dokument vi sparat privat från barndomen på de gula lapparna. På de rosa ska vi skriva upp alla som myndigheter har sparat åt oss. Efter några minuter ber hon oss ta undan den gula högen. *”Så ser det ut för många barnhemsbarn. De privata minnena av barndomen är utgallrade och så många frågor blir aldrig besvarade”*, avslutar Shepherd.

Jag lyssnar på Shepherds föredrag om MIRRA-projektet, ett av många projekt i västvärlden som under de senaste decennierna fokuserat på barns utsatthet inom socialtjänsten. MIRRA, som avslutades 2019, handlar om barnhem i Storbritannien och syftar till att öka barnhemmens bevarande av handlingar. I min roll som arkivarie vid Malmö Stadsarkiv har jag erfarenhet av att dokumentation som rör barn inom socialvården har gallrats, både i enlighet med lagkrav och även av ren okunskap. Det finns ett stort intresse från personer som under sin barndom varit placerade på barnhem eller i familjehem att få ta del av anteckningar från denna period i efterhand. De har minnen och frågor och hoppas på att anteckningarna ska kunna ge svar och i många fall också utgöra del av terapi.

Jinx börjar på Enebacken

Våren 2019 kontaktade Jinx Zschiedrich, som länge arbetat på Enebacken, mig för att få råd i arkivfrågor. Hon delar min erfarenhet av att det finns ett stort intresse hos dem som har bott på barnhemmet att få veta mer och även få bekräftat vissa minnen från vistelsen. För henne är anteckningarna som en gång gjordes på

Enebacken till stor hjälp men ännu mer de minnen som hon har efter mer än 40 års anställning på barnhemmet. Alla journalanteckningar skickas efter barnens eller familjernas placering till socialbyrån och kvar på hemmet blir några få anteckningsböcker som hon kan söka i. Utan att lämna ut andra barn tar hon emot frågor och berättar för de tidigare boenden om hennes minnen av barnen. Jag begav mig till Enebacken som ligger vid Stadiongatan i maj 2019 för att intervjua Jinx om hennes erfarenheter. Det blev till en lång intervju som nu förvaras i Malmö Stadsarkivs minnesinsamlingar för att kunna tas fram av intresserade framöver.

Sedan 2014 är Enebackens verksamhet helt inriktad på att stötta föräldrar och barn tillsammans. Men när Enebacken öppnade 1968 var det ett av flera barnhem i Malmö. Inga barnhem, förutom spädbarnshemmen, erbjöd plats för föräldrar tillsammans med sina barn. I Malmö stads årsstatistik kan man läsa hur Malmö i mitten av 60-talet hade över 600 barnhemsplatser, sedan sjönk siffran successivt. När statistiken upphörde att presenteras i Malmös årsbok vid mitten av 70-talet var antalet nere i runt 300. Det var vid denna tid som Jinx började på Enebacken.

Jinx Zschiedrich gick en utbildning till socialpedagog vid mitten av 1970-talet, som idag närmast motsvaras av socionomutbildningen. Utbildningen var inriktad på arbete vid institutioner och hade flera praktikperioder. En av dem var förlagd till Enebacken. Praktik ledde till vikariat som ledde till en anställning vilken hon påbörjade den 1 januari 1978.

Det var under en brytpunkt i svensk barnavård. Socialtjänstlagen skulle inom några år ersätta barnavårdslagen. Den äldre strikta institutionsvärlden med kvinnor i rockar och förkläden delade arbetsplats med unga revolterande killar och tjejer som gick med palestinasjalar och var väldigt revolutionära.

”Det var mycket upp och ner första tiden. Det var också lite lösa tyglar. Det som var fast var att vi hade en speciell åldersgrupp och den här typen av problematik, barn som för illa på något sätt. Men sedan kunde det vara väldigt olika hur man jobbade med de här barnen.”

Jinx berättar om sina första erfarenheter:

”Ja, jag måste säga att jag hade ju inte varit i den sociala världen och den problematiken hade jag inte stött på tidigare i mitt liv. Så det var väl lite omvälvande, och det var mycket barn till missbrukare. Vi hade bara barn till en början och då var dom från 1 till 16 år gamla, fördelat på tre hus. Och det är klart att de här tonåringarna var väl lite jobbiga ibland, men jag tyckte det var väldigt roligt.”

Barn delades upp i åldersgrupper med de allra minsta på spädbarnshem, exempelvis Botildenberg, Änggården och Vårlyckan. På Marklunda, Sofiedal och Enebacken fanns till en början de något äldre barnen från 1 till 16 år. Enebacken ersatte Barnupptagningshemmet som låg vid Värnhems sjukhus. Där togs emot barn från 1 år upp till tonåringar. Från slutet av 70-talet tog Enebacken emot barn

Fig. 1 och 2. Enebacken i sommar- och vinterskrud. – Foto: Jinx Zschiedrich. I privat ägo.

från 0 till 12 år. Äldre barn togs då endast emot i undantagsfall och då gällde det ofta storasyskon som hade lugnande verkan på små syskon. Tonåringar blev i allmänhet placerade på inackorderingshem, exempelvis Ugglebo.

Jinx tyckte mycket om att jobba med små barn som hade lite speciell problematik:

”Vi hade t.ex. en pojke som sprang planlöst omkring och fäste aldrig blicken. I samband med maten stoppade han fingrarna i munnen och kräktes upp för att sedan svälja. Så när man lyckades fånga hans blick första gången, var det fantastiskt. Han kom ut ur sig själv på något sätt och blev så småningom lugnare.”

Föräldrar bor på barnhemmet

Inte långt efter att Jinx börjat på Enebacken kom forskaren och psykologen Gunvor Andersson att starta sitt projekt ”Små barn på barnhem” på Enebacken. Fokus var på hur barn mellan 1 och 4 år fungerade och mårde om någon av föräldrarna fick följa med och bo på barnhemmet eller om barnet blev lämnat där utan föräldrar. Jinx involverades i projektet.

”Jag var med i den gruppen som var kontaktpersoner till barnen och deras föräldrar i mitt hus. Till en början var det bara ett barn med förälder där, efterhand blev det fler barn med föräldrar. Det var lite knepigt för de barn som inte hade sina föräldrar i huset. Men efter projektets slut delade vi upp, så att vi hade ett hus med barn, som bodde med föräldrar och ett annat hus med bara barn placerade.”

Den formella relationen mellan föräldrar och socialtjänsten sköttes (och sköts fortfarande) genom socialsekreteraren. Det gav personalen på Enebacken möjligheten att ha en lite mer avslappnad kontakt med föräldrarna och samtidigt kunna påverka dem positivt. Ibland kunde föräldrar känna att personalen var ett stöd i kontakten med myndigheten och kanske förtydliga vad föräldrarna ville säga. Även om föräldrar kunde vara påverkade eller aggressiva kunde Jinx nästan alltid prata och förhandla med dem. En förälder som kom för att hälsa på påverkad kunde få träffa barnet en kort stund under uppsikt. Barnen visste ofta direkt när föräldrarna var påverkade och föräldrarna kunde förstå resonemang om att detta kunde vara skrämmande för barnen. Här ser Jinx att det har förändrats med åren, idag har man inte samma nära kontakt med föräldrarna.

”Det har förändrats genom åren och blivit mer strikt och formellt, men det har kanske sina skäl. Viktigt att behandla alla med respekt och titta på personen som kommer. Det här är en person som hamnat i den situationen. Vem som helst av oss kan faktiskt hamna där.”

I Barnavårdsnämndens arkiv kan jag se flera omhändertaganden som grundar sig i att mamman behöver ta en paus på grund av exempelvis en konvalescens efter

en operation. Utan att ha genomfört någon djupare studie är min uppfattning att detta är väldigt ovanligt idag. Även där i dag barnen växt upp med en ensamstående mamma har socialvården och Enebacken arbetat för att pappor ska bli mer synliga.

”Man arbetar mycket mer med papporna i dag än vad man gjorde förr. Det fanns en ovana att glömma bort papporna förr. (...) Man har också, med åren, ställt större krav på papporna att vara närvarande. (...) Ibland har pappor letats upp, som inte haft kontakt med mamman o barnet och kanske knappt visste om att de var pappor. Unga män, som växte in i rollen så småningom. Då gällde det att stärka dem.”

”Vi hade två stycken riktiga solskenshistorier med pappor. Den ena kom från ett annat land, mamman var här från Sverige, och han tog verkligen till sig vad vi sa och han lärde sig svenska på kuppen när han var här. Han sa t.o.m. -’Kan jag jobba här sen?’. Ja, det finns mycket roliga saker i allt detta tragiska.”

En växande grupp barn de senaste 20–30 åren är barn till flyktingar från krigszoner där en av föräldrarna, inte sällan mamman, fått psykiska besvär av det hon upplevt, som gör det svårt att ta hand om barnen.

”Och det var som en ung pappa sa att Enebacken betydde mycket för honom. (...) Föräldrarna hade kommit från kriget och hade sitt lilla barn med sig. Under placeringen såg vi att mamman hade stora trauman från det hon tidigare upplevt och inte orkade, så pappan fick en väldigt viktig roll för barnet. Han fick ta hela biten själv, men fick mycket stöd och hjälp av oss. De var också väldigt ensamma här i Sverige.”

Utredning och behandling av familjer

Sedan 2014 finns bara familjer och inga ensamplacerade barn på Enebacken. Verksamheten är uppdelad på två utredningshus och ett behandlingshus. Det finns 24 platser, så antalet familjer avgörs av familjernas storlek. Förutom de familjer som bor på Enebacken finns det även familjer som utreds i hemmet. Det kan gälla familjer som socialtjänsten har bedömt inte behöver bo på Enebacken. Ibland fortsätter arbetet med familjer som bott på Enebacken i deras hem. Det kan gälla familjer som ska anpassa sig till att bo i eget boende efter en behandlingsperiod eller avslutning på en utredningsperiod. Det finns personal på Enebacken dygnet runt, bl.a. på grund av att Enebacken även tar emot akutplacerade familjer. Med samtlig personal inräknad är det cirka 45 personer.

I utredningshusen bor familjerna i 12 veckor. Under dessa veckor observeras familjen under vardagssituationer och det genomförs samtal och samspelestunder. Utredningen utförs av socionomer med stöd av psykolog. Man tittar på barnen och föräldrarnas samspel, relation och vad familjen behöver hjälp med, eventuellt en fortsättning i behandling eller kanske hjälp i öppenvården. Varje familjs situation är unik.

I behandlingshuset genomförs en behandling utifrån familjens problematik och barnens behov. En behandling pågår oftast minst sex månader och ibland upp till ett helt år. En del av behandlingen görs numer i hemmet, men inleds på Enebacken. Det är en lång tid i ett litet barns liv.

Vardagen på Enebacken ska i stort spegla vardagen i ett hem. Varje familj äter frukost för sig. Sedan skjutsas barn till förskolor och skolor om de är i de åldrarna. Föräldrarna kan gå iväg till arbete eller studier, men en del av familjerna är kvar i huset. På eftermiddagen återsamlas familjerna. Föräldrarna tar emot eller hämtar sina barn från förskola och skola och sedan kan det hållas samtal och aktiviteter av olika slag. Det ges även tid för samvaro, läsläsning och lek.

”En del större barn kan tycka att det är roligare att leka med oss personal än med föräldrarna. Föräldrarna kan kanske inte spela fotboll, eller vara med på vissa aktiviteter, då säger vi så att – då får mamma eller pappa ändå vara med och sitta på bänken och heja eller titta på. Det är svårt att bara säga nej till barnen om föräldrar inte kan göra vissa fysiska aktiviteter. Men vi ska inte bli lekledare eller ta över ansvaret för barnen, det är viktigt.”

I utredningshuset finns inga styrda aktiviteter utan där ska föräldrarna ta initiativ till aktivitet och sysslor med sina barn. Däremot genomförs i behandlingshusets regi en utflykt eller större aktivitet ungefär en gång i månaden. Det är familjerna som ska komma med förslag.

”Det kan vara någon förälder som skulle vilja åka iväg på någonting, aktivitet eller annat. Då får de prata med personalen om detta. Ibland kan de åka iväg själva eller kanske med anhörig. Det kan också vara så att personal följer med beroende på hur situationen ser ut kring familjen.”

Middagarna äts vanligtvis tillsammans, alla familjerna i huset, men de har oftast sitt eget bord. Husen delar allrum och matsal.

”Vi har ett storkök här som lagar mat till alla, boende och personal. Men sen har matlagningen blivit ett utredningsmoment: att ha matlagningsvecka eller -dagar. Tre gånger har dom det under sin 12-veckorsperiod. Då får dom köpa in mat och laga den till sin familj. Så får man se hur de fungerar. Om de köper in näringsriktig och bra mat och hur tillagningssituationen ser ut.”

I behandlingen utgår man från det som är bra för att stärka föräldrarna, men man tar också upp saker som behöver förändras. Viktigt är att föräldrarna vet vad de behöver ta tag i, i sin behandling. En särskild metod som används ibland är Marte Meo-metoden. Här filmas familjens samspel exempelvis i en matsituation eller i lekrummet, och sedan klipps filmen ihop med de goda stunderna. Terapeuten visar sedan filmen för föräldern och tar upp det positiva och förstärker detta.

”När du gjorde det, såg du att han tittade på dig då?”

'Nej, det tänkte inte jag på, nej just det! Han blev ju glad när vi gjorde det.'

Det är ögonblick föräldrarna kan se på filmen, som de kanske inte sett i stunden. Så förstärker man det goda i samspelet. Detta har varit väldigt bra för många föräldrar."

Det har hänt mycket när det gäller att stötta föräldrar och barn sedan 1970-talet som Jinx förklarar. En linje som går igenom är att det satsas mer på föräldrarna och kanske även mer stöd i det egna hemmet.

Fig. 3. Jinx Zschiedrich vid skrivbordet hösten 2018. – Foto: Malin Åström. I privat ägo.

Spara mer i arkiven!

Som socialtjänstlagen är skriven idag är det bara akter till barn som blivit placerade på barnhem eller hos familjehem som bevaras. Akter rörande barn som far illa men där insatserna sker endast i hemmet ska enligt lag gallras. Om utvecklingen fortsätter med att stärka familjer hemma kommer fler utsatta barns akter att gallras enligt nu gällande regler. Barn som undrar varför de inte fick bo på hem som Enebacken, eller i ett familjehem, kan inte få några svar.

När jag fick sitta med mina post-it-lappar ”foton, minnen, som föräldrarna sparar”, jämfört med ”dokument från skola och sjukvård”, så kan jag inte annat än att undra om hur många föräldrar med problem i livet som kommer ihåg att spara

minnen för barnen. Därför kan bevarande av socialtjänstens anteckningar vara nog så viktiga för barn som inte har familjehemsföräldrar eller någon som Jinx att ställa frågor till.

Malmö Stadsarkiv har skickat in ett inspel rörande den tvingande gallringen i socialtjänstlagen till arkivutredningen, en utredning som bland annat tittat på arkivlagstiftning och annan lagstiftning som berör arkivfrågor. Borde inte dokumentation sparas för barn som haft omfattande insatser oavsett om det skett på barnhem, familjehem eller i föräldrahemmet?

Ett är säkert, institutioner som Enebacken fyller en viktig funktion och kommer säkert finnas kvar för överskådlig tid. Samtidigt utvecklas det ständigt nya metoder för att stärka föräldrar, och när barnkonventionen nu blivit lag i Sverige finns kanske ännu mer anledningar att titta på barnens behov av minnen.

Källor

Otryckta källor

Malmö stadsarkiv

Malmö Stadsarkivs inspel till Arkivutredningen KN-2018-5147 ”Förslag till översyn rörande gallring av barnakter inom socialtjänsten”. 2018.

Tryckta källor

Malmö stad. *Statistisk årsbok*. 1965–1975.

Om årsboken Elbogen och 150-årsjubilerande CA Anderssons tryckeri

– i historiskt perspektiv

AV RITA ROHLIN

När nu denna Elbogen 2019 produceras har det förflutit 110 år sedan föreningen grundades 1909 och 150 år sedan Tryckeriaktiebolaget C.A. Andersson & Co startades 1869 av riksdagsmannen i Malmö Carl August Andersson.

”Vi firade 10-årsjubileum när Edison tände sin första glödlampa och när Carl Benz lanserade världens första bil gick våra tryckpressar redan för full maskin! Det var riksdagsmannen Carl August Andersson som såg möjligheterna i den progressiva tryckeribranschen och startade CA Andersson 1869. Företaget utvecklades snabbt och låg tidigt i den tekniska framkanten. Bland annat var vi ett av de allra första företagen med rikstelefon! Vi älskar och vårdar vår historia. Men det är alltid framåt vi fäster blicken. De senaste tio åren har vi utvecklats mer än vad vi gjorde under de första 100.”

Så beskriver man CA Anderssons tryckeri ”CAA” på hemsidan. Värt att notera är att den tyske ingenjören Carl Benz uppfinning såg dagens ljus den 29 januari 1886 ”då tryckpressarna redan gick för full maskin”. Det var då han tog patent på den första motoriserade bilen, Benz Patent-Motorwagen. Carl Benz var bara en hårsman före konkurrenterna Gottlieb Daimler och Wilhelm Maybach. Vid denna tid hade alltså tryckeriet varit i full gång under mer än 15 år.

Att beskriva tryckeriets verksamhet i perspektiv av historiska världshändelser är något som nuvarande moderne vd:n Olle Sterner tar fasta på när han driver företaget i framkant med teknikens utveckling.

Det är även här intressant att placera ett tryckeri i en historisk händelse som handlar om Malmö. Ur föreningens årsbokspublikationer kan vi t.ex. hitta och hämta information om boktryckare Carl August Andersson tack vare tidigare styrelseledamoten Lars Svenssons eminenta arbete med våra Registerdelar utgivna som Elbogen 2008 och 2009, nu också läsbara på vår egen hemsida www.elbogen.nu

Om grundaren till C.A. Andersson får vi information genom föreningens årsbok 1946, sid 71, i artikel författad av Henning Tarstad om J.B. Westenius och tidningen "Framåt" i Malmö. Westenius (1827–1907) var redaktör för tidningen "Framåt". Han tillhörde det gamla Malmös presshistoria och betydde en hel del för den uppvaknade arbetarrörelsen i Malmö. (Årsboken finns att läsa på vår hemsida www.elbogen.nu) Här står det bl.a. att läsa: " 'Framåt' hade vid sin start framträtt som avvärningsvännernas organ och Westenius följde med intresse värnpliktsfrågans behandling i riksdag och press.....1877 bildar Westenius avvärningsföreningar, först en i Eslöv och senare en i Malmö, men de fingo ej många medlemmar utan försvunno ganska snart.....Westenius propaganda för idén gav dock eko över hela landet och då han vid ett tillfälle år 1880 genom skicklig agitation aktivt medverkade till att boktryckaren C.A. Andersson valdes till riksdagsman för Malmö i stället för den avlidne landshövdingen Adlercreutz, fick nog allmänheten i landet den uppfattningen, att avvärningsidén mera allmänt omfattades i Malmö, än den i verkligheten gjorde." Genom dessa rader kan vi alltså konstatera hur boktryckare C.A. Andersson blev riksdagsman i Malmö.

Allmänt om boktryckerinäringen är också upptaget i Falkmans bok: Minnen från Malmö Sextonde berättelsen om boktryckerier, s. 199–206.

Årsböckerna Elbogen, där namnet på årsböckerna härstammar från det tyska namnet för Malmö, då det på kartan liknade en armbåge, har givits ut sedan 1909 och föregicks av en Minnesskrift som handlar om åren från starten 1909–1919. C.A. Andersson Tryckeri AB har tryckt årsboken alltsedan 2002.

När årsböckerna började tryckas kontinuerligt varje år så var det Lundgrens Söners boktryckeri som först tryckte den under åren 1933–1947. Tryckeri AB TIFA i samarbete med Lundgrens Söner AB tryckte dem fram till 1982 följt av Litos Reprotryck i Malmö 1985–89, Berlings i Arlöv 1990–92, BTJ i Lund 1993–98, Bäcklunds Boktryckeri i Malmö 1999–2000 följt av Duro Grafiska året 2001. Härefter har C.A. Andersson troget tryckt våra årsböcker alltsedan 2002. Man kan också konstatera att form och utseende har varierat i takt med de olika tryckerierna och med vem som varit huvudredaktör, såklart i samarbete med redaktion och styrelse. Personligen har jag haft nöjet att samarbeta med tre duktiga formgivare: Kristina Sörensen, Annette Ohlsson och nu i år Tuve Andersson. De har alla hjälpt till på ett föredömligt sätt för att ge vår förening den fina form på våra årsböcker som vi haft under min redaktionstid.

När föreningen bytte namn vid millennieskiftet från fornminnesförening till kulturhistorisk förening låg tryckeriet mitt i centrala Malmö invid Lilla torg på Hjulhamnsgatan 5.

När verksamheten växte flyttade man till Norbergsgatan 26 och sedan vidare till Östra Hindbyvägen 28, där också stora investeringar gjordes för att stå redo inför den snabba utvecklingen genom digitaliseringen av tryckeribranschen med en högteknologisk utrustning som snabbt kom på plats.

Då det finns mycket litet att finna av byggnadshistoriken inför detta artikeluppslag som är menat som en hyllning till ett anrikt tryckeri med 150 år på nacken, så får ett urval av de foto och tavlor som finns på det moderna mötesrummet utgöra en inramning liksom ett par nedslag via tidningsartiklar och journalistkontakter samt ett protokollsutdrag.

Fig. 1a. Oljemålning av Bo Matson, Hjulhamnsgatan 5.

Fig. 1b. Originalskylten finns bevarad i det moderna kontorslandskapet på Hindbyvägen. – Foto: Rita Rohlin

Fig. 1c. Idag arbetar företaget med denna moderniserade logo.

Kort historik om grundarna och var boktryckeriet bedrivits i Malmö följer här.

Fig. 2. Om bolagsbildningen går att läsa genom ett inramat Protokollsutdrag

Utdrag af Anteckning i Protokollet hållet hos Rådskrifveri Rätten i Malmö §45 17 Januari 1870. Rådhus Kanslisten J Österblad företrädde samt inlämnade denna skrift:

”Till Rådskrifveri Rätten i Malmö Härmed får vi anmäla, att vi ingår bolag för bedrivande av boktryckeri under firma C.A. Andersson & Co Malmö den 11. December 1869. Carl Aug. Andersson G. Alfred Nilsson”

Grundaren Carl August Andersson var bosatt, med sin familj från 1879 tills han avled den 20 februari 1907, på Fabriksgatan 11 och han ägde huset som senare revs. Tryckeriet ägdes efter Anderssons död av hans kollega Georg Alfred Nilsson. Han flyttade tryckeriet som startat på Rundelsgatan 27 till Östergatan 17 vid Skånska Dagbladet (huset är rivet). Härefter låg tryckeriet på Lilla torg 4 (där Restaurang Grappa håller till idag). På Hjulhamngatan 5 låg företaget under åttio år från 1928 fram till 2008.

Fig. 3. Rundelsgatan där tryckeriet startade. – Originalfoto: CAA

Fig. 4. Tryckeriet på Lilla Torg. – Originalfoto: CAA

Fig. 5. Gustav Sterner (till vänster i bild) köpte in sig i bolaget 1974. Tillsammans med Disponent Hans-Olof Karlinder och Stig Arildsson (till höger i bild) drev de bolaget gemensamt till 1999 då Gustav löste ut Stig. – Foto: Torbjörn Carlson för artikel i Sydsvenskan 1994, Bilder i Syd.

Fig. 6. Oljemålning av Disponent Hans-Olof Karlinder (f. 1899 d. 1989). – Foto: Rita Rohlin

Familjen Sterner har drivit företaget alltsedan 1974 med Gustav Sterner vid ledningen där fru och familj, barn och barnbarn samt övrig släkt till olika delar varit involverade.

Personalen har varit företaget troget under långa perioder och många fram till pensionering. I en tid där man gått från sätteriavdelning med att plocka de enskilda bokstäverna (typerna) och forma dem till ord och meningar, rasterade bilder och metallutskurna tryckplåtar (klichéer), mest svart-vitt tryck och med inklistrade enstaka bilder i fyrfärg för knappt 50 år sedan, till att trycka boken helt i fyrfärg, har utvecklingen inom branschen formligen rusat framåt. Härefter följde datorns intrång i produktionsmiljön på 1980-talet vidare till det helt digitaliserade förfarandet i dag med stora databaser. Även mobiltelefonens intåg under de gångna 20 åren har förändrat produktionsleden som ständigt är online via mobil och internet, något som tilltog på 2000-talet. Detta är en historisk utveckling som kräver ett eget kapitel.

Sonen Olle Sterner var den som tog över rodret efter sin far en bit in på det nya decenniet (2009) och med sitt nytänkande moderniserade de tillsammans och inkorporerade alltfler företag med speciell teknik knuten till tryckerinäringen, såsom exempelvis foliering av motorfordon, specialtryck av formgivna designförpackningar för olika branscher och modeller för exponering. Nu senast samarbete för konsttryck på akustikplattor för den alltmer växande mötesindustrin och konferensverksamheten i stora utrymmen och i moderna kontorsbyggnader.

Fig. 7. Marcus, Olle och Gustav Sterner – Foto: Peter Sjöholm

CA Andersson jubilerade under året med att fira 150 år och ingår sedan den 10 januari 2020 i tryckerikoncernen med namnet "ÅTTA.45" med säte i Stockholm.

Källor och Litteratur

Otryckta Källor

Arkiv CAA
Malmö stadsarkiv

Internet

www.elbogen.nu

Tryckta källor

Tidningar
Sydsvenskan 1994

Litteratur

Falkman, Ludvig B., *Minnen från Malmö*, Litos Reprotryck i Malmö AB, 1986.

Malmö Fornminnesförening, *Minnesskrift 1909–1919*, Eget förlag. A.-B. Lundgrens Söners Boktryckeri. Malmö 1920.

Malmö fornminnesförening / Malmö Kulturhistoriska Förening, *Årsböckerna Elbogen 1933–2018*.

Tyskt församlingsliv – nätverk och aktörer

AV ANDERS FRANZÉN

Inledning

Den som lämnat sitt hemland lockas ofta att vidmakthålla sin tidigare kultur och sitt modersmål. På samma sätt som svenska och nordiska kulturpersonligheter, med August Strindberg i spetsen, på 1890-talet samlades på vinkällaren Zum schwarzen Ferkel i Berlin eller svenskar i exil träffades på Svenska klubben i Hamburg möttes även inflyttare till Malmö i olika sammanhang för att vidmakthålla språk, samhörighet och kultur.¹ Exempelvis samlade Föreningen Dan i Malmö sedan 1880 personer med dansk anknytning.² För personer i Malmö med tysk bakgrund var den tyska klubben en mötesplats från och med 1892.³ En annan sammanslutning, som fick en betydelsefull roll från omkring 1920 var den tyska församlingen, eller Deutsche Evangelische Gemeinde.

Tysk församling i Malmö

Redan under 1600-talet skapades en tysk församling i Malmö. Den hade samma status och myndighetsmässiga ramverk, som andra stadsförsamlingar. Karl XI lämnade tillstånd till bildandet av församlingen 1683 och inledningsvis bestod församlingen endast av tyskar eller personer med tysk härkomst. Efterhand blev församlingsmedlemmarnas tyska anknytning vagare. Omkring sekelskiftet 1800 var den etniska och geografiska gränsdragningen mellan den tyska församlingen – Caroli – och stadens andra församling – S:t Petri – diffus. Därför skapades tydliga geografiska gränser mellan församlingarna genom ett beslut 1812. Efter hand blev det tyska språket vid gudstjänsterna inom Caroli församling allt ovanligare för att så småningom helt upphöra.

Den tyska församlingens kyrkobyggnad hade uppförts 1683, men på 1870-talet var den kraftigt förfallen och den revs därför 1879. I dess ställe uppfördes en ny kyrka för församlingen: Caroli kyrka. År 1945 beslutades emellertid att Caroli församling skulle upphöra i samband med en större organisatorisk översyn. Vid denna tid hade den kyrkliga verksamheten med tysk anknytning i stället initierats av en annan, parallell friförsamling – Deutsche Evangelische Gemeinde.⁴

Tyska Evangeliska församlingen – de första åren

Vid sekelskiftet 1900 bodde en hel del personer med tysk anknytning i Malmö. Migrationen mellan Malmö och Danmark var visserligen den mest omfattande, men på andra plats kom den mellan Malmö och Tyskland. Delar av Malmös befolkning hade därför tyska som modersmål.

År 1908 tog pastorn Wilhelm August Lampe vid den tyska församlingen i Köpenhamn initiativ till en tyskspråkig gudstjänst i Caroli kyrka. Händelsen lär ha lockat omkring 1 200 gudstjänstfirare. Denna erfarenhet påvisade ett stort intresse bland tyskspråkiga Malmöbor att höra Guds ord på modersmålet. Detta ledde till att man återupptog de tyskspråkiga gudstjänsterna och samtidigt bildades en kommitté för att driva frågan vidare. Redan följande år ansökte kommittén om att få bilda en ny, icke-territoriell tysk församling i Malmö, dock utan framgång.⁵

Intresset för församlingsfrågan kvarstod trots motgången, men utan konkreta resultat. Frågan fick emellertid en helt annan utveckling i samband med en andakt i oktober 1914. Omedelbart efter eftermiddagens gudstjänst tog sig den nyblivna grosshandlaränkan Ella Larsson sig till kyrkans sakristia för ett enskilt samtal med den från Köpenhamn tillresta pastor Wilhelm August Lampe. Ella Larssons avlidne make var grosshandlaren Carl Peter Larsson och hon – född Stende – var själv bördig från Lübeck. Vid samtalet i sakristian föreslog hon att man borde uppföra en ny tysk kyrka och för att stödja en

Fig. 1. Detta porträtt av donatorn fru Ella Larsson hänger i Tyska kyrkans kyrkorum. – Foto: A. Franzén.

sådan tanke var hon också villig att bidra ekonomiskt. År 1919 dog Ella Larsson utan att hennes förslag lett framåt. I hennes testamente stadgades emellertid att 125 000 kr skulle avsättas för att bekosta ett kyrkobygge under förutsättning att grundstenen till kyrkan kunde läggas inom tre år. I annat fall skulle donationen i stället tillfalla den tyska församlingen i Göteborg.⁶

Den storartade gåvan blev startskottet för arbetet att grunda en ny tysk församling och att uppföra en egen kyrka. Däremot innebar den bortre tidsgränsen om grundstens nedläggande inom tre år säkerligen en utmaning. Vid ett allmänt möte i december 1920 dryftades frågan om bildandet av en tysk evangelisk församling. Närvarande vid mötet var en lång rad Malmöbor med tysk härkomst samt kyrkoherden Albert Lysander från S:t Petri församling. Pastorerna Lampe och Spelmeyer från Köpenhamns tyska församling deltog också. Under ordförandeskap av Lysander beslutades att bilda en tysk evangelisk församling för Malmö med omnejd. Ett särskilt församlingsråd utsågs och den från Tyskland invandrade grosshandlaren Georg Wilhelm Jaepelt valdes till ordförande och församlingsföreståndare.⁷ Den nya församlingen kan knappast jämföras med någon av stadens officiella församlingar inom Svenska kyrkan. Den kom snarare att påminna om en frikyrkoförsamling.⁸

Under församlingens första år var det främst två frågor som dryftades i församlingsrådet: dels organiserandet av de tyskspråkiga gudstjänsterna i Caroli kyrka,

Fig. 2. Ordföranden Jaepelt till vänster samt från systerförsamlingen i Köpenhamn pastor Lampe invid grundstenen och pastor Spelmeyer till höger (DEG).

dels uppförandet av en egen kyrkobyggnad. I regel samlades styrelsen i de lokaler vid Per Veijersgatan 3, vilka disponerades av ordförandens handelsfirma Engeström & Jaepfelt. I enstaka fall hölls sammanträdena hos Malmö Börsförening eller hos Industriföreningen.⁹

Senhösten 1922 intensifierades styrelsearbetet och det dominerande ämnet var kyrkobyggnadsfrågan. Under förberedelserna förde man samtal med några av Malmös högre tjänstemän med anknytning till byggnadsfrågor: stadens borgmästare Hans Brodin, vice häradshövding Carl Johan Hallström, stadsingenjör Erik Bülow-Hübe, arkitekten vid stadens byggnadskontor Carl Melin samt sekreteraren vid drätselkammaren Emmerik Hagberg. Församlingen förde diskussioner om att kostnadsfritt få erhålla en tomt för kyrkobygget. Detta beviljades och den nya tomten låg i stadsdelen Fridhem väster om stadskärnan. Samtidigt hade församlingen låtit arkitekten Fritz Gripe uppgöra förslagsritningar till en ny kyrkobyggnad.¹⁰

Byggnadsfrågan hanterades mot bakgrund av den tidsfrist som Larssons testamente stadgade om att grundstenen måste läggas senast den 17 juli 1923. Första världskriget medförde stora kostnadsstegringar i allmänhet. Svårigheterna inom byggbranschen fortsatte även efter krigsslutet och i början av 1922 kom ännu en stark konjunkturförsämring. Församlingen lyckades trots dessa motgångar genomföra den stadgade grundstensnedläggningen den 1 juli 1923. Den välbesökta ceremonin på Fridhem genomfördes med flera hedersgäster, men utan att själva bygget igångsattes. Trots att man disponerade en egen tomt och hade byggnads-

Fig. 3. Psalmsång vid grundstensnedläggningen 1923 (DEG).

ritningar klara, hade ingen entreprenadupphandling skett. Det var således endast grundstenen som lades. Slutförandet av kyrkan sköts således på framtiden, men eftersom grundstenen lagts hade arvet efter Ella Larsson kunnat säkras i enlighet med testamentet.¹¹

Kyrkotomten på Fridhem

Den tomt som församlingen hade erhållit som gåva från staden var, som nämnts ovan, belägen på Fridhem. Denna stadsdel växte fram under sent 1800-tal och blev tidigt en villastadsdel där Malmös ekonomiska elit gärna bosatte sig. Området dominerades av stora villor och undantaget var i princip endast det stora flerbostadshuset Manhem vid Ribersborgsvägen.¹² Många av den tyska församlingens medlemmar var framgångsrika entreprenörer i Malmö och några bodde på Fridhem. Två av dessa hushåll hade särskilt intresse för en tysk församling: Margarethe Engeström – maka till konsul Max Engeström – var född i Neuruppin och hade också flera hembiträden från Tyskland. Även upphovskvinnan till den tyska församlingen Ella Larsson bodde på Fridhem före sin död.¹³

Ett tyskt näringsliv som nätverk

Om man studerar detta tidiga skede i församlingens framväxt får man en bild av en organisation som i första hand bestod av familjemedlemmar till handels- och industrimän i ledande ställning i Malmö med omnejd. Vid den första sammankomsten 1920, när församlingen grundades, var ungefär hälften kvinnor och hälften män och flera var gifta. De som valdes in i församlingsrådet var samtliga män och dessa verkade inom stadens och närområdets handel och industri. Ingen av dem kan kategoriseras som arbetare eller offentligtanställda tjänstemän.¹⁴

Församlingens tydliga anknytning till näringslivet antyds också av var man valde att förlägga sina möten. Kontorslokalerna som tillhörde ordföranden Georg Wilhelm Jaepfels eget företag användes inledningsvis flitigast, men även Industrieföreningens och Malmö Börsförenings lokaler kom till användning. Senare kom man även att få använda lokaler i S:t Paulis församlingshem vid Kaptensgatan 27 för sina möten.

Följande personer ingick i församlingsledningen från starten:

Ordföranden **Georg Wilhelm Jaepelt** föddes 1853 i Freudelburg i Schlesien och flyttade till Sverige 1878. Efter några års anställning i Karlshamn startade han 1887 en agenturfirma i Malmö. Samma år gifte han sig med Axelina Hedström från Malmö. Under åren skulle han komma att äga och driva handelsfirman Engeström & Jaepelt samt driva handelsföretagen Jaepelt & son och Carl Bödiker &

Co AB tillsammans med sin son Georg Jaepfelt j:or. Det sistnämnda företaget var en svensk avknoppning av det tyska företaget med samma namn.

Sekreteraren **Georg Wagner** verkade i Arlov. Han var född 1868 i Spremberg, Ober-Lausitz, Brandenburg i östra Tyskland. I unga år kom han till Malmö för en anställning som dessinator/mönsterritare vid Malmö Yllefabrik AB. Han var också knuten till Malmö Läderfabrik. Under första världskriget stred han på östfronten och dekorerades därför med järnkorset och blev underofficer.¹⁵ Han pensionerade sig 1931 och avled året därpå, 63 år gammal. Georg Wagner var gift med Alma Lichte, som var född i Hamburg.¹⁶

Styrelseledamoten **Reinhard Geissler** var verksam inom spinneribranschen och disponent för AB Fr. Kürzel. Geissler var född 1864 i Sachsen, Tyskland. År 1886 flyttade han till Göteborg för en anställning vid Herman Kürzels Vigognespinneri. När företaget etablerade sig i Malmö tio år senare blev Geissler anläggningens chef där. Reinhard Geissler var gift med en kvinna från Berlin och de hade fyra barn. Vidare hade man tidvis en tysk guvernant i hushållet.¹⁷

Styrelseledamoten **Moritz Raue** var född 1864 i Grossenhain, Sachsen i östra Tyskland. Raue var även han verksam inom spinneribranschen, närmare bestämt som vävmästare vid Malmö Yllefabrik AB. Raues hustru var också född i Tyskland.¹⁸ Raue var dessutom en av initiativtagarna till bildandet av Tyska klubben i Malmö 1892.¹⁹

Styrelseledamoten **Fritz Wolff** var handelsresande och köpman och var född 1876 i Düben i Preussen. Han arbetade i företaget AB Steinmetz & Knetsch. Wolff och hans hustru från Wien flyttade till Limhamn 1905 där de bosatte sig på Tegnérsgatan 100, där han kom att bo ända fram till sin död 1941. När Wolff skilde sig, gifte han om sig med en kvinna som även hon kom från Tyskland.²⁰

Styrelseledamoten **Wilhelm Schumm** var född 1876 i Gustemünde i Preussen och hans ett par år yngre hustru härrörde från Hamburg. Han flyttade till Malmö sommaren 1904 där han tillträdde en tjänst som lagerföreståndare vid Apoteket Lejonets droghandel.²¹ År 1908 blev Schumm representant för det Baselbaserade kemi- och läkemedelsföretaget Ciba i Sverige, Norge och Finland. Under första världskriget återvände han, i egenskap av preussisk medborgare, tillfälligt till hemlandet och stred på Tysklands sida i kriget, troligen med hemvist i trakterna av Wilhelmshafen. Efter sin pension 1936 fortsatte han sitt engagemang i olika tyska organisationer, exempelvis den tyska församlingen.²²

Styrelseledamoten **August Landgraf** föddes 1862 i Bernburg, Sachsen-Anhalt i centrala Tyskland. Han gifte sig 1886 med en dansk kvinna och året därpå flyttade de till Malmö. Under många år var han snickeriföreståndare respektive disponent för H. P. Smiths AB, som från början drevs av dansken Smith själv med en filial i

Malmö, men som senare togs över av Landgraf. Både snickeriföretaget och familjen Landgrafs bostad låg vid Östra Långgatan 18 i Södra Förstaden.²³

Om man fördjupar sig ytterligare i personernas yrkesmässiga bakgrund framstår ett utvecklat nätverk dem emellan och med Tyskland. Man kan notera att de företag som de arbetade i också i flera fall hade tysk anknytning, som framgått ovan. Den tyske konsuln och chefen för Malmö Yllefabriks AB (MYA) August Schmitz deltog inte i den tyska församlingens verksamhet eftersom han var katolik, men han tycks ändå ha funnits i bakgrunden och stöttat den. Styrelseledamöterna Georg Wagner och Moritz Raue arbetade som dessinatör respektive vävmästare för August Schmitz på MYA. Även ledamoten Geissler arbetade inom textilbranschen, som prokurist vid företaget AB Fr. Kürzel. Vid sekelskiftet 1900 verkade tysken Fritz Kürzel i Köpenhamn och den anläggning som låg i Malmö drevs just av Geissler med titeln prokurist.²⁴

Ledamoten Fritz Wolff arbetade, som nämnts ovan vid sekelskiftet 1900 för AB Steinmetz & Knetsch, som handlade med sjukvårdsutrustning. Företagets styrelse utgjordes av disponenten Karl Kottmeier, som samtidigt var disponent för trämasaföretaget Fridafors fabriksaktiebolag. Detta företag hade i sin tur både Kottmeier och ovan nämnde August Schmitz i styrelsen.²⁵ När man således skärskådar dessa aktörer framstår ett nätverk som hade anknytning både inom yrkeslivet och andligheten inom den tyska församlingen.

Ytterligare nätverk och kopplingar kan identifieras. Den tilltänkta kyrkobyggnaden 1923 hade ritats av arkitekten Fritz Gripe i Stockholm. Han föddes 1885 i Malmö och utbildade sig vid Kungl. Tekniska högskolan i Stockholm 1904–09. Man kan först undra hur det kom sig att just Gripe tillfrågades för att uppgöra ritningar till kyrkan, men förklaringen torde vara tämligen enkel. Bröderna Fritz och Ivar Gripe hade ritat församlingsordföranden Jaepfels egen villa ”Nya Hedebo” på Bellevue i Malmö 1916.²⁶ Helt säkert är det således ordförandens personliga kontakt med Fritz Gripe, som gjort att arkitekten också anlätades för kyrkobyggnadsuppdraget några år senare.²⁷

Pastor anställs och byggnadsplanerna återupptas

Efter grundstensnedläggningen 1923 tycks luften ha gått ur församlingen beträffande kyrkobyggnadsfrågan. I stället påbörjade man processen att rekrytera en egen pastor. Till sin hjälp tog man en lång rad inflytelserika personer till sin hjälp: den ovan nämnde tyske konsuln August Schmitz, ministern vid den tyska legationen i Stockholm Frederic von Rosenberg, pastor Lampe från Köpenhamn m.fl. Man odlade även kontakterna med den tyska evangeliska församlingen i Berlin. I sammanhanget kom också ett stöd från Gustav-Adolf-föreningen i Leipzig (idag

Gustav-Adolf-Werk e.V.). Detta är en organisation som än i dag stödjer bildandet och vidmakthållandet av evangeliska församlingar runt om i världen. Organisationens dåvarande ordförande, teologen Franz Rendtorff, deltog också i ett möte på Hotell Kramer i Malmö 1926 då församlingen beslutade att anställa en egen pastor. Där deltog även Hauptpastor Emil Ohly²⁸ från Stockholms tyska församling, S:t Gertrud. I december 1926 beslutade styrelsen att pastorn Hans Rättig från Sachsen skulle anställas som församlingens präst.²⁹

Inledningen på år 1927 blev omvälvande för verksamheten. I januari – ett par veckor innan den nye pastorns tillträde – avled församlingens mångåriga ordförande och ledande drivkraft Georg Wilhelm Jaepfelt. Styrelsen fick därför förbereda församlingen att en välja en ny ordförande och församlingsföreståndare. Vid ett församlingmöte den 29 januari 1927 blev tre personer föreslagna att ta över ordförandeskapet efter Jaepfelt. Vid omröstningen erhöll både Wilhelm Schumm och Georg Wagner 11 röster vardera, men vid en förnyad omröstning valdes Schumm slutligen till ny ordförande. Omröstningen med tre kandidater och det inledande jämna resultatet kan tyda på att posten som ordförande inte bara var en formalitet, utan att det fanns olika intressen inom församlingen, ett faktum som vi kommer att ana även senare.

Ett par veckor senare ankom den nye pastorn Rättig till Malmö. Han flyttade in i den våning vid Östra Promenaden 1 som församlingen ställt i ordning som pastorsbostad. Här kom också flertalet församlingsrådsmöten att hållas framöver med Rättig som sekreterare.

Hans Rättig var född i Sausedlitz i norra Sachsen 1900 i en prästfamilj. Han genomgick mogenhetsexamen i stiftsgymnasiet i Zeitz 1917 och studerade teologi i Leipzig, Greifswald och Halle 1918–22. Strax innan han ankom till Malmö verkade han som hjälppredikant i stadsdelen Cracau i Magdeburg.³⁰

Våren 1927 kunde församlingen visserligen glädjas åt att ha en egen präst, men interna konflikter hade samtidigt tornat upp sig. Bland annat kom en anonym, illasinnad pamflett i cirkulation riktad mot den nye ordföranden Wilhelm Schumm och vid ett församlingsrådsmöte meddelade Schumm att han ville bli befriad från uppdraget som ordförande. Församlingsrådet tog avstånd från smädeskriften, men godtog avskedsansökan och tillsatte i stället pastor Rättig som tillfällig församlingsföretärdare.³¹

Hösten 1927 ansökte församlingen om att få tillstånd från Kungl. Maj:t att församlingens pastor skulle kunna förrätta vigsel och jordfästning med laga verkan. Man hade också arbetat vidare i frågan om en egen kyrkobyggnad. Vid ett möte förevisades sålunda två utkast till ritningar till en ny kyrkobyggnad – Fritz Gripes förslag var inte aktuellt längre. Ett av förslagen var upprättat av arkitekten Hans

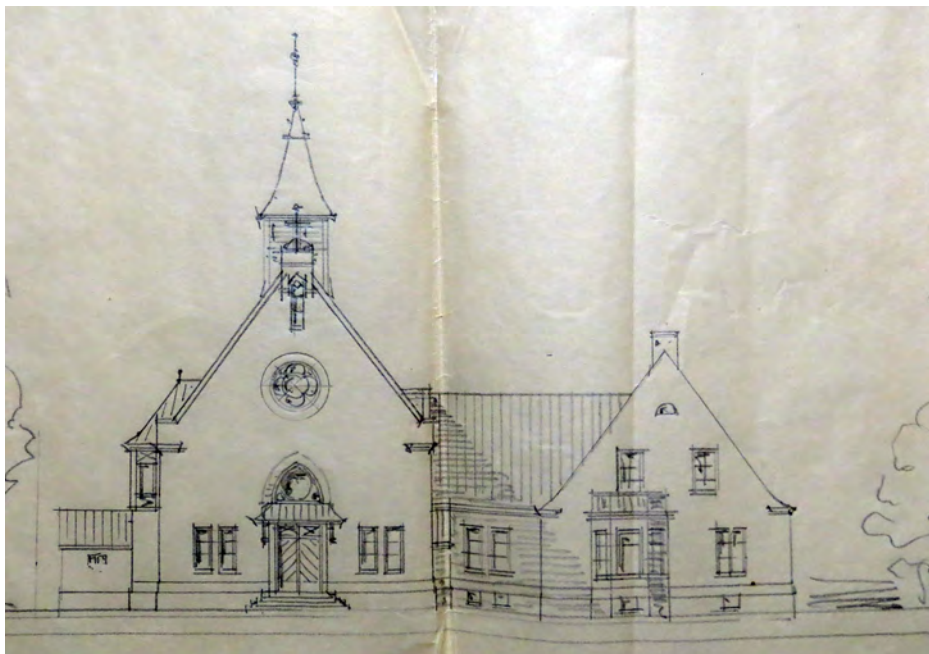

Fig. 4. Arkitekt Hans Thyselius förslag till kyrka m.m. (DEG).

Thyselius och det andra av arkitekten Gerhard Pusch. Det beslutades att pastor Rättig skulle resa till Berlin och närmare dryfta saken med sakkunniga där.³²

Ingen av de två ovan nämnda arkitekterna Thyselius och Pusch skulle få se sina förslag genomförda, men deras personliga förhållanden säger en del om betydelsen av nätverk och kontakter. Arkitekten Hans Thyselius var flitigt verksam i Malmö, men bodde vid denna tidpunkt i Lomma. Han hade ingen erfarenhet av att rita kyrkliga byggnader.³³ Anledningen till att han upprättade ett förslag var troligen att han hade en tysk hustru, Elise Gutsche från Berlin.³⁴ Thyselius förslag till ny kyrka visar en tämligen låg kyrkolänga med vidhängande bostadslänga för pastorn. Det som tydligast signalerar att det var en sakral byggnad var takryttaren och ett rosettfönster över huvudingången.

Arkitekten Gerhard Pusch var född i Berlin och utbildade sig till arkitekt vid den tekniska högskolan där. Han flyttade under hyperinflationens år 1923 till Sverige och blev snart specialist på butiksinredningar som anställd vid NK. Senare blev han chef för Svenska köpmannaförbundets arkitektkontor.³⁵ Puschs förslag till den tyska kyrkan visar en stor, sammanhållen kyrkobyggnad med ett underproportionerligt torn.

En månad senare, när pastor Rättig återvänt från en resa till Berlin, träffades församlingsrådet igen. Han kunde då berätta att han där blivit rekommenderad att kontakta arkitekten Eduard Fürstenau. Denne 65-årige arkitekt skulle enligt uppgift vara ledande inom byggandet av evangeliska kyrkor i Tyskland. Eftersom han hade ett personligt intresse för saken meddelade han också att han var beredd att kostnadsfritt upprätta ett förslag till en ny kyrka. Man bjöd därför in Fürstenau till Malmö i november 1927. Man beslutade också att verka för att få tillgång till den gamla altaruppsats som tidigare stått i den nu rivna tyska kyrkan för att placera den i den planerade kyrkan. Altaruppsatsen ingick i Malmö museums samlingar.³⁶ I januari 1928 tog församlingsrådet del av arkitekt Fürstenaus ritningar, men inga beslut fattades.

Trots att man inte hade tillgång till en egen kyrkobyggnad utvecklades församlingsarbetet. För att förenkla verksamheten tycks pastorn erhållit ekonomiskt bidrag från Berlin för att förvärva en bil. Denna så kallade ”Engeströmska Ford” härrörde från en av Malmös mest välkända familjer, som dessutom intresserade sig för och stödde församlingsverksamheten.³⁷

Under de första åren fanns det inget reguljärt församlingsblad, men 1928 kom ett erbjudande från systerförsamlingen i Stockholm. Man erbjöds att sammanställa ett par spalter om församlinglivet i Malmö och dessa skulle sedan publiceras i Stockholmsförsamlingens informationsskrift *Deutsches Gemeindeblatt*. Vid premiären kunde man meddela att församlingen i Malmö ungefär fyrdubblats sedan den blev självständig med egen pastor 1,5 år tidigare – då med ca 70 medlemmar.³⁸

I december 1928 hölls ett församlingmöte som kom att innebära ett återupptagande av processen kring kyrkobygget. Man kan notera att en person som tidigare inte syns i handlingarna deltog i mötet. Det var den under året från Tyskland inflyttade arkitekten Olander Gröfffel.

Olander Gröfffel får lösa uppgiften

Olander Gröfffel var född 1874 i trakten av Höör och genomgick Tekniska elementarskolans byggnadslinje i Malmö. Därefter arbetade han som murarelev samt ritare hos några av Malmös arkitekter, såsom John Smedberg och Theodor Wählin. I mitten av 1890-talet studerade han på Tekniska högskolan och konsthantverksmuseet i Berlin. Efteråt följde arbete hos en rad kända arkitekter, egen verksamhet samt anställning vid den preussiska statens järnvägsbolag. Gröfffel återvände till Malmö en kort tid i samband med hyperinflationen 1923. År 1928 lämnade Gröfffel och hans tyska hustru Tyskland.³⁹

Redan inför ett församlingrådsmöte hade Gröfffel erbjudit sig att kostnadsfritt uppgöra nya skisser till en kyrkobyggnad. Förslaget accepterades och arbetet gick

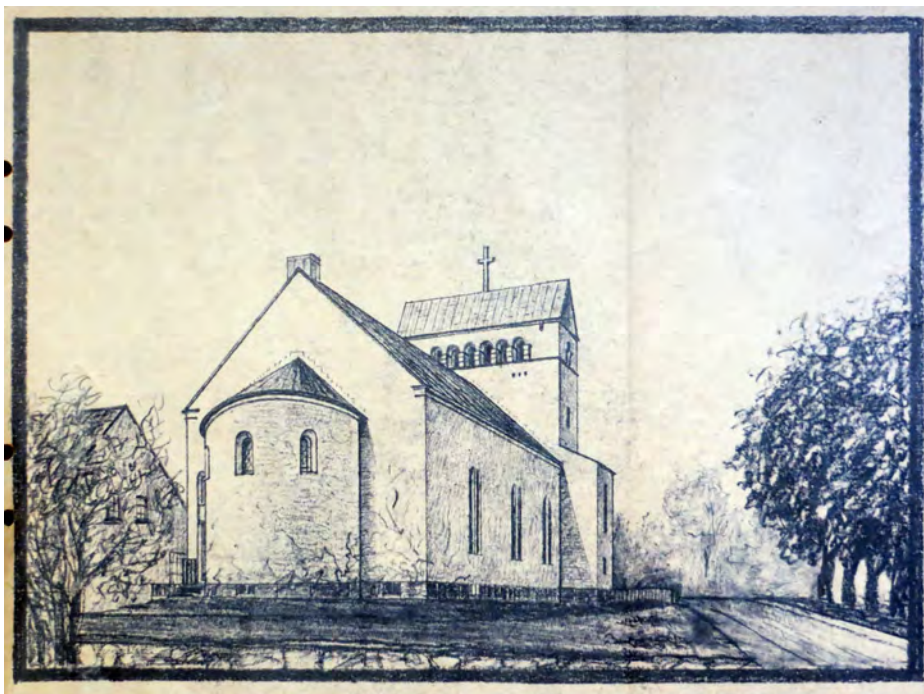

Fig. 5. Olander Gröffels perspektivritning på kyrkobyggnaden som uppfördes (DEG).

Fig. 6. Från ett besök på byggarbetsplatsen. Mannen med plommonstop och ett papper i handen är troligen byggets arkitekt Olander Gröffel (DEG).

Fig. 7. Troligen är det församlingens styrelse som studerar det pågående bygget (DEG).

vidare.⁴⁰ Vid det efterföljande mötet med församlingrådet diskuterades Gröffels nya skisser, som fann anklang hos samtliga inom rådet såsom en värdig och praktisk byggnad. Däremot framfördes en del extern kritik, speciellt från pastor Lampe i Köpenhamn som hävdade att byggnaden anslöt till en skånsk byggnadsstil, vilket gjordes på bekostnad av en mer tysk karaktär. Frågan fortsatte att dryftas och pastor Rättig menade att man skulle tillfråga fler svenska eller tyska arkitekter, medan övriga i församlingrådet ville kontakta och rådfråga arkitekten Fürstenau i Berlin, vilket också beslutades.⁴¹

Utöver församlingrådet ville man även knyta ytterligare några sakkunniga personer till arbetsgruppen för kyrkobygget.⁴² Arbetsgruppen fick fria händer samtidigt som man konstaterade att Gerhard Puschs och Eduard Fürstenaus tidigare kyrkoförslag skulle bli för dyra. Därför förordade församlingrådet Gröffels förslag. Någon tog upp frågan om hur stort arkitektarvodet skulle beräknas till och då yttrade sig Gröffel själv vid ett möte: den vanliga nivån på arkitektarvode var 7 % av byggkostnaderna, men Gröffel lovade att nöja sig med 5 %.⁴³

Ny pastor och ny kyrka

Församlingen stod nu inför ett genombrott när man äntligen såg sig ha möjlighet att uppföra sin efterlängtnade kyrka. Det dagliga församlingsarbetet bedrevs emellertid inte utan konflikter. Högst operativt ansvarigt för verksamheten var församlingsrådet, som valdes vid församlingens årsmöten. När man tidigare hade stått i begrepp att anställa en egen pastor i december 1926 hade ledamoten Erich Ehnimb framhållit att det självklart skulle vara pastorn som valdes till församlingsföreståndare och ordförande i församlingsrådet. Härigenom blev pastor Hans Rättig ledare för församlingen, som nämnts tidigare. Detta kan jämföras med den då vanliga ordningen inom Svenska kyrkan att kyrkoherden var självskriven som ordförande i kyrkorådet. Efter ett par år blev emellertid schismen mellan församlingsrådet och pastorn uppenbar. När ett församlingsmöte hölls i ledamoten Erich Ehnimbs kontorsrum vid Stortorget 9 protesterade pastorn. Han menade att mötet inte var sammankallat i enlighet med stadgarna och att dessa möten inte kunde hållas i privata hem eller arbetsplatser, eftersom sådana inte kunde betraktas som neutrala. I stället borde alla möten hållas i pastorns tjänstebostad – Pfarrwohnung. Vidare ställde han frågan om det var möjligt att en anställd pastor kunde vara gift och förvänta sig ersättning för bostad och ökade omkostnader vid en familjebildning. Han fick inget besked i denna fråga vid detta tillfälle.⁴⁴

I början av december 1929 samlades församlingen till årsmöte i Paulikyrkans församlingslokaler vid Kaptensgatan 27. Pastor Rättig inledde mötet med en kort betraktelse över Joh. 3:20: *”Den som gör det onda avskyr ljuset och kommer inte till ljuset, för att hans gärningar inte skall avslöjas”*. Under mötet valdes det nya församlingsrådet, men nu med en lekman som ordförande, närmare bestämt Georg Wagner. Pastor Rättig valdes till ordinarie ledamot.

Kort efter detta möte författade ett tiotal medlemmar en skrivelse till församlingsrådet och uppmanade det att omedelbart inkalla församlingen till ett nytt möte att hållas snarast eller senast den 12 december. När man motiverade denna uppmaning talade man om försoning, skapa god vilja och att tillrättalägga oklarheter. När man samlades för detta extrainsatta möte hade pastorn Wilhelm August Lampe i den tyska församlingen i Köpenhamn tillkallats och han ombads nu ta över ordförandeskapet under själva mötet. Det kan ha varit schismen mellan församlingsledningen och pastor Rättig som ledde till att pastorn i detta skede sa upp sig för att återvända till Tyskland.

För att få hjälp att rekrytera en ny pastor tillfrågades evangeliska kyrkan i Berlin och Gustav Adolf-föreningen i Leipzig. I maj 1930 höll Rättig sin avskedsgudstjänst och söndagen därpå höll pastorskandidaten Herbert Kühn sin provpredikan i församlingen. Kühn anställdes som pastor, medan Rättig återvände till trakterna

av Berlin i maj 1930 där han gifte sig senare under året.⁴⁵ Den nye pastorn Herbert Kühn var född 1898 i Schlesien⁴⁶ och han hade teologisk utbildning från Halle och Magdeburg.⁴⁷

Strax efter den nye pastorns ankomst intensifierades processen kring kyrkobygget. Arkitekt Gröffels ritningar godkändes och man anlidade byggmästare Frans Anderson & Co som huvudentreprenör. Hösten 1930 startade arbetena och invigningen kunde ske den 21 september 1931. Högtidligheten omfattade bland annat en speciellt komponerad kantat. Musiken till denna hade skapats av församlingens organist Carl Maull. Delar av texten var identisk med den som predikats vid invigningen av den tyska kyrkan i Malmö 1693. Ett förspel utgick från tonerna D-E-G, initialerna till Deutsche Evangelische Gemeinde.⁴⁸

Det tyskanknutna nätverket

Bland de Malmöbor som hade tysk anknytning var föreningsliv ett sätt att samlas och vidmakthålla sin tyska identitet och sitt tyska kulturarv. Naturligtvis hade en del av dessa inte ett religiöst engagemang, men de som hade det kunde engagera sig i den katolska församlingen, som bildades 1870, eller den evangeliska.

Den tyska evangeliska församlingen i Malmö tycks från starten 1920 ha utvecklats till en av de viktigare knutpunkterna för samhörighet mellan Malmöbor med tysk anknytning. Församlingens medlemstal varierade naturligtvis, men vid utgången av 1929 hade man 293 medlemmar och trenden var då uppåtgående – 38 hade tillkommit under året och hade 18 utträtt. Under året hade 25 gudstjänster hållits med i genomsnitt 40 gudstjänstfirare.⁴⁹

De personer som fanns i församlingens ledning var alla män, som alla hade ledande ställningar inom företag av olika storlek i staden. De verkade inom handelssektorn och tillverkningsindustrin. Om man analyserar det nätverk som framskymtar, fanns det branscher, föreningar och personer som på olika sätt knyter ihop dessa personer med tysk anknytning.

Under uppbyggnadsskedet verkade direktör August Schmitz som tysk konsul i Malmö. Han hade en konkret relation till församlingen både som en officiell representant för Tyskland – i egenskap av konsul – och yrkesmässiga relationer med församlingsrådets medlemmar som tjänstgjorde inom textilindustrin eller genom styrelsearbete i företag som hade anknytning till ett par av församlingsrådets ledamöter. Han var också inbjuden när grundstenen till kyrkobyggnaden lades 1923 och kom senare att donera pengar till församlingen i samband med sin 80-årsdag 1931.⁵⁰ Däremot var Schmitz aldrig engagerad i själva församlinglivet, eftersom han var katolik.

En annan av Malmös mest inflytelserika industrimän var konsuln Max Engeström, som var direktör vid Svenska Sockerfabriksaktiebolaget. Hans hustru Margarete, född Eckardt, kom från Tyskland. Även om hon aldrig engagerade sig som förtroendevald inom församlingen förekommer namnet Engeström i protokollen i samband med gåvor.⁵¹ När julbasaren 1927 refererades i en tidning angavs särskilt att evenemanget besöktes av den tyske konsuln Schmitz med fru samt av konsulinan Engeström – ”en av tyska församlingens största gynnare”.⁵²

Genom att ledamöterna i församlingsrådet hade relationer inom stadens näringsliv skedde samverkan med även andra näringslivsorganisationer. Detta kom till uttryck när man för sina möten lånade lokaler av Malmö Börsförening eller Malmö Industriförening. Under flera år hyrde man också in sig i Deutscher Clubs lokaler vid Friisgatan 6a för ungdomsverksamheten⁵³ eller när man höll basarer.

Församlingsarbetet vidmakthöll inte bara kontakter inom närområdet. Man kommunicerade även med de tyska evangeliska församlingarna i Stockholm, Göteborg, Köpenhamn och Berlin. Man fick också, som nämnts ovan, publicerat redaktionellt material i det församlingsblad som gavs ut i Stockholmförsamlingens

Fig. 8. Här anländer kyrkklockorna för montering i tornet (DEG).

Fig. 9. Basaren var en tillställning som både skapade gemenskap och gav inkomster (DEG).

medlemsblad. Vidare fick man besök av pastorer från Köpenhamn och fick råd m.m. av församlingen i Berlin. Församlingen erhöll också ekonomiskt bidrag från dåvarande Gustav Adolf-Verein in Leipzig. När kyrkobyggnadsfrågan var som mest intensiv hade man kontakter med arkitekter med tysk anknytning i Lomma (Thyselius), Stockholm (Pusch) och Berlin (Fürstenau).

Det var inte bara de vuxna församlingsmedlemmarna som vidmakthöll ett kontaktnät inom den tyska gemenskapen. I januari 1923 hölls det första sammanträffandet i församlingens förening för flickor – Verein der deutschen jungen Mädchen. Dessa omkring 20 kvinnliga ungdomar samlades regelbundet i Deutscher Clubs lokaler för att sjunga tyska folksånger, handarbeta, delta i andakter och ha samvaro. Genom de basarer som föreningen ordnade kunde ungdomarna också skänka en av kyrkklockorna och de målade korffönsterna vid nybygget. De flesta av den kvinnliga ungdomsföreningens medlemmar hade kommit från Tyskland för att erhålla arbete. Styrelseledamoten Mauritz Raues dotter tycks ha varit en av ledarna i denna förening.⁵⁴ År 1927 bildades också en manlig ungdomsförening.⁵⁵

Församlingens första sommarläger arrangerades 1928 i Klagstorp vid Ivön nordost om Kristianstad. Lägret varade i fyra veckor och samlade ungdomar från Malmö, Landskrona, Ystad, Bromölla och Köpenhamn.⁵⁶

Fig. 10. Kyrkorummet så som det ser ut i dag. Altaruppsatsen är densamma som stod i den gamla tyska församlingens kyrkobyggnad från slutet av 1600-talet. – Foto: A. Franzén.

Avslutning

Denna artikel är en bearbetning av ett avsnitt i min studie med arbetsnamnet *Med tysk-svensk identitet i Malmö – Nätverk och samverkan med tysk anknytning i Malmö 1890–1930*. Stöd till projektet har lämnats av Leif Ljungbergs stiftelse genom beslut av styrelsen för Malmö Kulturhistoriska förening. Vid undersökningen av Tyska Evangeliska församlingens verksamhet har församlingen välvilligt ställt sitt arkiv till mitt förfogande. Syftet med studien har varit att undersöka nätverk mellan Malmö och Tyskland och mellan Malmöbor och personer med tysk anknytning. Utöver utforskandet av Tyska Evangeliska församlingen har jag studerat nätverk inom arkitektkåren och näringslivet.

Noter

- ¹ Meidal & Wanselius 2012:276. Henningsen 1997:353ff, Hvar 8 dag 1906 13/5 sid 523.
- ² Malmö stads adresskalender 1941:957.
- ³ SkD 3/4 1992.
- ⁴ Angående de kyrkliga förhållandena i Malmö, se Bjurling 1994:359f. Angående Caroli församlings historia, se Schlyter 1984.
- ⁵ Sjöberg 1986:9.
- ⁶ Malmö S:t Petri kyrkoarkiv, Församlingsböcker, A II a/76 (1917–1923), Malmö S:t Petri kyrkoarkiv, Död- och begravningsböcker. Huvudserien, F I/10 (1917–1924), Sjöberg 1986:10f.
- ⁷ DEG, arkiv: Protokollbuch 1920–28.
- ⁸ Deutsches Gemeindeblatt maj 1925.
- ⁹ DEG, arkiv, Protokollbuch 1920–28.
- ¹⁰ DEG, arkiv, Protokollbuch 1920–28, bl.a. möte den 20/1 1923.
- ¹¹ Sjöberg 1986:13. Angående konjunkturen efter kriget, se Lorentz 1949:109.
- ¹² Om Fridhem, se Smitt 1999.
- ¹³ Malmö S:t Petri kyrkoarkiv, Församlingsböcker, A II a/60 (1912–1917).
- ¹⁴ Detta kan exempelvis jämföras med den tyska föreningsverksamheten i Sverige i allmänhet. Även om föreningarna välkomnade kvinnliga medlemmar anförtröddes de knappast några styrelseposter (Forsén 2015:146f).
- ¹⁵ SvD 1915-02-10.
- ¹⁶ Nekrolog SDS 2/4 1932. Burlövs kyrkoarkiv, Församlingsböcker (inbunden serie), A II a/23 (1932–1938).
- ¹⁷ Nekrolog SDS 9/11 1924. Malmö S:t Johannes kyrkoarkiv, Församlingsböcker, A II a/88 (1918–1924).
- ¹⁸ Nekrolog SDS 13/10 1948. Malmö S:t Pauli kyrkoarkiv, Församlingsböcker, bunden serie, A II a/400 (1910–1925).
- ¹⁹ SkD 3/4 1992.
- ²⁰ Hyllie/Limhamns kyrkoarkiv, Församlingsböcker (inbunden serie), A II a/70 (1928–1941), Hyllie/Limhamns kyrkoarkiv, Församlingsböcker (inbunden serie), A II a/49 (1917–1928) ("Sil-

- jan 4” blev senare Högerud 2), ”Anmält för sig och hustrun + d. uttråde tyska fsg i Malmö 1/9 1913. Anmälan förnyad”. Hyllie/Limhamns kyrkoarkiv, Församlingsböcker (inbunden serie), A II a/33 (1913–1917).
- ²¹ Malmö S:t Petri kyrkoarkiv, Församlingsböcker, A II a/14 (1901–1906).
- ²² Nekrolog SDS 25/6 1961. Malmö S:t Petri kyrkoarkiv, Församlingsböcker, A II a/59 (1912–1917).
- ²³ Malmö S:t Pauli kyrkoarkiv, Församlingsböcker, bunden serie, A II a/428 (1924–1936): Bodde i Näktergalen 8, St Pauli fsg. Hustru född 1865 i Köpenhamn. Malmö S:t Pauli kyrkoarkiv, Församlingsböcker, bunden serie, A II a/427 (1910–1924): gick från snickeriföreståndare till disponent under denna tid. Malmö S:t Pauli kyrkoarkiv, Församlingsböcker, bunden serie, A II a/426 (1899–1910).
- ²⁴ <http://blogg.sydsvenskan.se/forsvunnamalmo/?s=Fr%C3%A5n+Seved+sett> (blogg om Seved, läst 2017-02-26).
- ²⁵ Malmö stads adress-kalender 1904.
- ²⁶ Winge 1983.
- ²⁷ En kuriositet är att när Jaepelt avled förvärvades hans villa av en annan ledande gestalt inom den tyska församlingen: Albert Kiefer. Angående ny hovrättsbyggnad, se SDS 12/10 1915.
- ²⁸ Angående Hauptpastor Emil Ohly, se Schieche 1971.
- ²⁹ DEG, arkiv, Protokollbuch 1920–28, möten 9 respektive 10 oktober 1926.
- ³⁰ Sjöberg 1986:58.
- ³¹ DEG, arkiv, Protokollbuch 1920–28, möte 18 april 1927.
- ³² DEG, arkiv, Protokollbuch 1920–28, möte 24 september 1927.
- ³³ Thyselius kom först senare (1837–38) att upprätta ritningarna till en katolsk kyrka i Göteborg: Kristus Konungens katolska kyrka på Heden.
- ³⁴ Ang Hans Thyselius, se Tykesson & Magnusson Staaf 1996:274. Angående Elise Eichenberg, se Franzén 2005:14.
- ³⁵ Nekrolog SvD 8/6 1983.
- ³⁶ DEG, arkiv, Protokollbuch 1920–28, möte 16 november 1927.
- ³⁷ Engeström. Max Engeström var konsul och direktör för Svenska Sockerfabriks AB avdelningar i Malmö. Max Engeström hade utbildat sig vid handelsinstitut i Rostock och tjänstgjort i Tyskland och England (SDS 26 mars 1930). Konsulinnan Margarete Engeström var född Eckardt i Neuruppin nordväst om Berlin. DEG, arkiv, Protokollbuch 1920–28, möte 27 februari 1928.
- ³⁸ Deutsches Gemeindeblatt oktober 1928 och fortsättningsvis.
- ³⁹ Höörs kyrkoarkiv: Födelse- och dopböcker C 1/4 (1864–84). Husförhörlängd A1/11 (1868–77), A 1/13 (1878–82), A1/14 (1883–89) A1/15 (1889–95), Församlingsbok: A II a/1 (1895–1900), Död- och begravningsbok F1/1 (1864–94). En del av personuppgifterna om Gröffel är hämtade från Malmö Teknologförbund 1928:148 och MSA: Malmö Tekniska elementarskola, ansökningshandlingar till lektoratet i byggnadslära m.m. 1913. Malmö Caroli kyrkoarkiv, Utflyttningslängder, B II/11 (1923–1925), pag. 37.
- ⁴⁰ DEG, arkiv, Protokollbuch 1928–61, möten 7 december 1928 och 17 januari 1929.
- ⁴¹ DEG, arkiv, Protokollbuch 1928–61, möte 9 april 1929.
- ⁴² De sakkunniga var arkitekten och reklamtecknaren Adolf Schneider, professorn i tyska språket Edward Theodor Walter i Lund, textilföretagaren Erich Ehnimb och ingenjören och handlanden i byggnadsmaterial Max Hebbel (DEG, arkiv, Protokollbuch 1928–61, möte 25 september 1929).
- ⁴³ DEG, arkiv, Protokollbuch 1928–61, möte 29 maj 1929.

- ⁴⁴ DEG, arkiv, Protokollbuch 1928–61, möte 5 november 1929.
⁴⁵ Sjöberg 1986:58.
⁴⁶ I Reichenbach im Eulengebirge, i dag den polska staden Dzierżoniów.
⁴⁷ Sjöberg 1986:58.
⁴⁸ Tryckt agenda från invigningen i DEG:s arkiv. Deutsches Gemeindeblatt november 1931.
⁴⁹ DEG, arkiv, Protokollbuch 1928–61, möte 2 december 1929.
⁵⁰ DEG, arkiv, Protokollbuch 1928–61, möte 24 mars 1931.
⁵¹ DEG, arkiv, Protokollbuch 1928–61, möten 1 april 1930 respektive 10 oktober 1932.
⁵² SDS 11 november 1927 i DEG:s arkiv.
⁵³ DEG, arkiv, Protokollbuch 1928–61, möte 7 december 1928.
⁵⁴ Deutsches Gemeindeblatt oktober 1928.
⁵⁵ Sjöberg 1986:16.
⁵⁶ DEG, arkiv, Protokollbuch 1920–28, möte 27 mars 1928. Deutsches Gemeindeblatt november 1928.

Källor och litteratur

Arkiv

Malmö

Deutsche Evangelische Gemeinde (DEG)

Protokollbuch 1920–1928

Protokollbuch 1928–1961

Äldre fotografier

Äldre ritningar och beskrivningar beträffande kyrkobygge

Stadsarkivet Malmö (MSA)

Bouppteckningar

Hyllie/Limhamns kyrkoarkiv

Malmö S:t Johannes kyrkoarkiv

Malmö S:t Pauli kyrkoarkiv

Malmö S:t Petri kyrkoarkiv

Malmö Tekniska elementarskola

Lund

Landsarkivet, Lund (LLA)

Burlövs kyrkoarkiv

Otryckta källor

Winge, Gabriel: Centrala Malmös arkitekter, opublicerad förteckning 1983 hos Malmö museum.

Tryckta källor

Periodica

- Deutsches Gemeindeblatt: Organ der deutschen S:ta Gertruds Gemeinde in Stockholm.* (1925–1974). Stockholm: Deutsche St. Gertruds Gemeinde
- Svenska Dagbladet* (SvD)
- Sydsvenska Dagbladet Snällposten* (SDS)

Litteratur

- Bergh, Th. C, *Manufakturaktiebolaget i Malmö 1855–1930*. Malmö, 1931.
- Bjurling, Oscar, Svensson, Inge, Back, Pär-Erik & Fridlitzius, Gunnar (red.), *Malmö stads historia*. D. 3, 1820–1870. Malmö, 1981.
- Bjurling, Oscar & Fridlitzius, Gunnar (red.), *Malmö stads historia*. D. 4, 1870–1914. Malmö, 1985.
- Bjurling, Oscar, Back, Pär-Erik, Malmsten, Bo & Häger, Bengt Åke (red.), *Malmö stads historia*. D. 5, 1914–1939. Malmö, 1989.
- Bjurling, Oscar, Ohlsson, Rolf, Malmsten, Bo, Lindeberg, P. D. & Hamberg, Lars (red.), *Malmö stads historia*. D. 7, 1939–1990. Malmö, 1994.
- Blom, Edward, *Tyskarna som industrialiserade Stockholms bryggerinäring: en studie i till Stockholm invandrade tyska bryggare och bryggeriarbetare under 1800-talets senare hälft, med inriktning på nätverk och personer*. Centrum för näringslivsforskning. 2007.
- Boëthius, Bertil, Hildebrand, Bengt & Nilzén, Göran (red.), *Svenskt biografiskt lexikon*. 1918–
- Boguslaw, Julia, *Svensk invandringspolitik under 500 år. 1512–2012*. 2013.
- Engström, Bengt (red.), *Malmö*. 1946.
- Engström, Per, ”Storindustrien i Malmö” i *Svenska stadsmonografier*, Malmö, 1946.
- Forsén, Annette, *Tysk föreningsverksamhet i Finland och Sverige 1910–1950*. Diss., 2015.
- Franzén, Anders, *Citat, plagiat eller mitt emellan: förebilder för arkitekter i Malmö omnejd 1900–1930*. 2005.
- G. & L. Beijer aktiebolag, *Malmö: ett 75-års jubileum*. Malmö, 1941.
- Gullberg, Hjalmar & Uggla, Torsten (red.), *Svensk biografisk kalender*. 1. 1919.
- Haak, Hilding (red.), *Malmö-boken: [historik, sjöfart, industri, handel m. m.]*. 1946.
- Hallberg, Lars, *Källor till invandringens historia 1840–2000*. Omarbetad och utökad andra upplaga Stockholm, 2017.
- Harnesk, Paul (red.), *Vem är vem?. D. 4, Skånedelen*. 1948.
- Henningsen, Bernd (red.), *Skandinavien och Tyskland: 1800–1914, möten och vänskapsband*. 1997.
- Historisk statistik för Sverige*. D. 1, *Befolkning 1720–1967*. 2. uppl. Statistiska centralbyrån (SCB). 1969.
- Krockow, Christian von, *Ett tyskt århundrade, 1890–1990*. Stockholm, 1991.
- Kruse, Claus, *Die Deutsche Kirche in Malmö: -wie ich sie sehe*. Malmö: Deutsche Evangelische Gemeinde, 2003.

- Malmö stads adresskalender*. Malmö, 1879–1961.
- Malmö Teknologförbund: Minnesalbum utg. i anledning av Malmö tekniska läroverks 75-åriga verksamhet, 1853–1928*. 1928.
- Martinsdotter, Kerstin (red.), *Med Malmö i minnet. Malmö stadsarkiv 100 år*. 2003.
- Meidal, Björn & Wanselius, Bengt, *Strindbergs världar*. Stockholm, 2012.
- Müller, Dieter K. (red.), *Tyskland i Sverige & Sverige i Tyskland*. Umeå: Etnologiska institutionen, Univ. 1998.
- Rovan, Joseph, *Geschichte der Deutschen: von ihren Ursprüngen bis heute*. München, 1998.
- Schieche, Emil, *400 Jahre Deutsche St. Gertruds Gemeinde in Stockholm 1571–1971. Festschrift*. Stockholm: Tyska S:ta Gertruds församl, 1971.
- Schlyter, Herman, *Malmö Caroli församlings historia 1683–1948*. 1984.
- Schlyter, Olga & Hedda Rabe, *Fd Körtzel fabriker, byggnadsantikvarisk utredning, underlag till detaljplan, fastigheterna Fredriksborg 7 och 10 i Malmö, Skåne län*. Rapport 2013:017, Kulturarvsenheten, Malmö museer. 2013.
- Sjöberg, Sven G, *Deutsche Evangelische Gemeinde in Malmö, eine Chronik*. 1986.
- Skåne-köpmän: engros-detalj. 1924*. 1924.
- Smitt, Rikard, *Fridhem – en villastad i Malmö: en historisk tillbakablick på villastaden Fridhems 100-åriga historia*. Malmö, 1999.
- Svensson, Anna, ”Ett bomullsväveri och dess väverskor” i *Elbogen, Malmö kulturhistoriska förenings årsskrift 2016*. 2017.
- Tykesson, Tyke L. & Magnusson Staaf, Björn, *Arkitekterna som formade Malmö, en modern stad växer fram 1878–1945*. 1996.
- Ut- och invandring. 1912*. Stockholm: Statistiska centralbyrån. 1913.
- Weitz, Eric D, *Weimartyskland: löfte och tragedi*. 1. uppl. 2009.
- Wendel, B, *Beskrivning över Malmö med omnejd*. 1937.

Dyngkurror, vandlöp och pudrett

– En fläkt av stank, sanitet och status

AV JOAKIM FRIEBERG

Fig. 1. Vi gläntar på dörren till Malmös latrinhantering genom historien. Men först en liten arbetspaus för att "pudra näsan" i hemlighuset. Torrdassen innebar ett lyft när de ersatte dyngkurrorna, stäng över grop. Men bakgårdsdassen kom att bli själva sinnebilderna för den fattiga misär som boken "Lortsverige" slog larm om. – Foto: Malmö Mekaniska Tricotfabriks AB / Malmö stadsarkiv.

”Förrätta sitt tarv”, ”göra sina avsides bestyr”, ”pudra näsan”. Vi markerar distans från våra kroppsliga drifter för att visa klass och hävda oss i anständighet och status. Tekniken för att alltmer fjärma oss från vår mänskliga avföring, till exempel vattenklosetten, har förändrats och utvecklats genom historien. Bestående har däremot varit användningen av synen på vårt träck som en klass- och statusmarkör, berättar etnologiprofessor Lars-Eric Jönsson om här i slutet.

Fram till slutet av 1800-talet var det bödelns dräng, nattamannens, exklusiva uppgift att ta hand om Malmöborgarnas latriner. Därmed sågs han som lägst stående på samhällsstegen. Dristade sig en borgare att själv städa det egna dasset riskerade han smutsa ner sig, på mer än ett sätt. Med ödesdigra följder.

Följ med Malmöborgarens fekalier på en hisnande resa i skildringar och teknikutveckling genom historien – ut genom slaskröret längs ”vandlöp” i Malmös gator ner i kanalens sörja. Upp med dynggrepen på nattamannens rullebör från ”dyngkurran” till det stinkande avskrädet utanför stadsporten. Och ner genom första klosettens vattenspegel på Hotell Kramer. För att sen dyka ner i underjordens myllrande lergodsror och krystas ut från Rosendals pumpstation i ledning till Öresunds virvlande strömmar.

* * *

”Bajs” är tabu. Bara ordvalet låter alltför onomatopoetiskt, ljudhärmande. Inte minst ”s”-et i ordet antyder påträngande väderspänningar. Inför sina barn har därför generade föräldrar i generationer reducerat verbformen av ordet till att ”baja”.

Att döma av vår obenägenhet att tala om våra toalettvanor, utgör våra anala drifter ingen angelägen fråga för oss. Men när Coronapandemin hotar vår trygghet våren 2020 är toapapper det första vi prioriterar att hamstra. Malmös butikshyllor för sanitetspapper gapar tomma. Omhuldandet av våra stolgångar tycks oss trots allt mycket kärt.

Både privat och i vår kultur har vi beröringsskräck för ämnet, såväl i överförd metaforisk förståelse som mer handgripligen. Därför är så förhållandevis lite beskrivet om ämnet. Samtidigt är latrinhanteringen och vårt förhållande till våra ”orenligheter” kanske det tydligaste uttrycket för vår kulturs särskiljande av kroppen från anden.

WC:et innebar en revolution för latrinhanteringen när det kom kring sekelskiftet 1900. Det fjärmade oss luktfritt från våra orenheter på bara några sekunder. Idag har vår renlighetskultur utvecklats dithän att den får många av oss att duscha upp till tre gånger per dag. Närmast av rituella skäl. Hygien ger status och människovärde.

Men i början av vår resa levde Malmöbon mer direkt i skiten. Staden stank. Trångboddheten ställde krav på att börja organisera hanteringen av sina orenheter. Ett första uttryck för det återfinns i en text från 1419 då Erik av Pommern förstärkte befästningarna runt Malmö. I samband med det omnämns en "cloaka" i stadsmuren. Kunde vara mynningen till ett "vandlöp" ner till stranden, misstänker författarna till "Malmö – den törstande staden".¹

Malmöns första avloppssystem bestod av ett kloaksystem med öppna diken längs gatorna, så kallade "vandlöp", rännstenen mellan körbana och gångstråk. De förde gårdarnas och hushållens avlopp ut till kanaler, vallgravar och direkt ut i Öresund. Små broar över diken underlättade framkomligheten. Från gårdarna gick det ut slakrör till rännstenen. Eller så hällde man sina orenheter direkt ner i dem. Regnvatten sköljde sen bort rester som eventuellt dröjt sig kvar. I bästa fall.

För stans gator var belagda med kullersten och kunde vara dåligt underhållna. Malmö lider ju därtill brist på den tredje dimensionen, höjd. Problem med dåligt fall i rännstenarna orsakade ofta proppar och översvämningar vid regn och snösmältning – något som kunde orsaka olyckor, klet under skorna och bruna kjortelfällar.

På 1500-talet expanderade Malmö. Malmöns centrala handelsplats flyttades från Adelgatans breda del till det nybyggda storslagna Stortorget. Borgmästare Hans Michelsen och efterträdaren Jörgen Kock lät samtidigt förbättra stadens gator. För att råda bot på problemen med den dåliga fallhöjden och få fart på avrinningen lät de höja stadens gator. Med upp till en halv meter.²

En vanlig föreställning av hygien i de medeltida städerna var att innehållet från nattkärl kastades rätt ut på gatan genom fönstren. Den bekräftas också i en skildring från Paris där detta ofog skulle stävjas genom en förordning 1372. Sådan orenlighet fick ej längre kastas ut genom fönstret, utan endast genom dörren. Man var då även skyldig att varna förbipasserande.³ Dock kunde missöden ej alltid undvikas. När Ludvig den Helige, konung av Frankrike 1226-70, med sin

Fig. 2. Latrinbärskor. På arbetsinrättningar kunde dömda för lösdriveri bli ålagda att bära ut latriner utanför stadsportarna. – Bild: Litografi av C W Svedman

Fig. 3. Det sista av de medeltida öppna avloppsdikena, "vandlöp", med små broar över ses här till vänster på detta tidiga fotografi från 1866. Rännstenen förde sen orenheterna vidare ner i kanalen. Vi ser Östergatan och föregångaren till dagens Caroli kyrka, Tyskan kyrkan, som revs 1879. – Foto: Erwin de Shärengrad/Malmö Museer.

uppvaktning tidigt en morgon var på väg till ottesång, fick han plötsligt huvudet översköljt." ⁴ När det gäller Malmö finns det inga belägg för att den typen av beteende förekom här, vet pensionerade stadsantikvarie Anders Reisernt berätta.

Nattamannen tömde dyngkurrorna

Innan WC eller torrdass introducerades i Malmö på 1800-talet utgjordes det vanliga avträdet av så kallade "dyngkurror", gropar på bakgårdarna där tarvet traditionellt förrättades och deponerades. Över gropen fästes en stång – sittbräda, senare "fjöl" – på pålar eller från en vägg att sitta på. Efterhand som dynghögen växte fick stängen höjas till adekvat nivå. Gödslet kunde sen användas till näring på åkertegarna.

"Nöden har ingen lag" är ett visdomsord som personer med trängande behov upphöjt till ett bevingat talesätt. Två andra härrör från äldre tiders offentliga avträden – den första "resandes ensak" från just den typen av dyngkurror.

En utbredd skröna från förr gör gällande: "Gästgivare vare skyldig hålla stång i

Fig. 4 och 5. Eskorterad av uniformerad ordningsmakt och under högtidliga former frambärs latrintunnor i parad genom Malmö – exempel från två århundraden.

”Defilering af cloaqueparaden från Malmö slott, 1832.” Bild: Salomon Anderssons skissbok. Och från kommunalarbetarstrejken 1908 då strejkbrytare sätts in för att under skydd av polis utföra tömningsarbete av Malmös latrin- och pudrettfabrik på Sorgenfri. Vykort.

vägg, kommer gris, biter taska av, vare resandes ensak.”⁵ Bakgrunden var att grisar och getter fyllde funktionen av städgumma på gården och åt allt som blev över, inklusive husfolkets exkrementer. Skedde då en sådan olycka gick alltså gästgivaren fri. Det sågs som just resandes ensak. Hur utbrett detta problem ansågs vara framgick dock inte.

Malmös första offentliga ”vespasian”, urinoar, invigs 1867, vid Fisketorget.⁶ Det andra talesättet ”pengar luktar inte” härstammar från dess företrädare i gamla Rom där Kejsar Vespasianus, enligt sägnen, tjänade bra på offentliga pissoarer. Sonen Titus tyckte illa därvid. Varpå fadern ska ha stuckit ett mynt under sonens näsa och fällt de bevingade orden ”pecunia non olet”.⁷

Det som däremot luktade illa var dyngkurrorna. Att befatta sig med mänsklig avföring och tömma latringropar var under medeltiden stigmatiserande, något anständiga borgare skulle hålla sig för goda för. Den uppgiften låg på rackaren, också kallad nattmannen, på skånska ”nattamannen”. Han stod längst ner på samhällsstegen, under bödeln, och fick ingen fast lön av staden. Dåtidens frilans fick betalt per uppdrag av enskilda fastighetsägare eller av staden, för att gräva upp dyngkurror, sopa skorstenar, bortföra döda djur eller kastrera hästar. På grund av av stanken grävdes latrinerna upp nattetid, därav hans namn.

Mitt framför dagens Centralstationen låg en av portarna till Malmös stadsmur, 1588 benämnd som ”rackarporten”. ”Utanför låg en av stadens stinkande avskrädesplatser”.⁸ Vid nuvarande korsningen Amiralsgatan och Föreningsgatan låg Rackarebacken där stadens döda djur deponerades.

Även bödeln bidrog på sitt sätt till Malmös renhållning. Från sent 1500-tal berättas att: ”Mästern mannen ansågs t ex så skräckinjagande att stadens råd fann det värt 12 silvermark årligen om han då och då vandrade runt i staden och genom höga rop påminde borgarna om att gatorna minsann skulle hållas rena.”

Men bakgårdarnas latringropar var alltså nattamannens domän. Höll borgarna inte fingrarna borta kunde det gå illa. Som för Bernt Holländare i närliggande staden Helsingör när han själv rengjorde sin dyngkurra. Då öppnades avgrunden. Borgerskapet gick man ur huse och krävde honom non grata, icke önskvärd. Han hade upphävt den samhällsbärande statuskillnaden då han ”fallit rackaren i ämbetet och därmed gjort sig själv till rackare och hade sålunda inte rätt att bo i staden”.⁹

År 1701 hade nattamannen enligt en förordning en fast taxa på en daler per rengjort avträde. Fastighetsägare som inte kunde betala fick helt sonika låta avföringen ligga kvar på bakgården. Och rackarens vagn måste vara tät. Föll avföring ut på gatan kunde han dömas till spöstraff.¹⁰

Utan föreskrifter och säkerhet vid avträdet kunde inte bara ”små olyckor” inträffa

utan även stora. Ett av nattamannens ansvarsområden på 1800-talet i Malmö var källaravträdet på barnhuset på Långgårdsgatan där barnen fick förrätta sitt tarv balanseras på två balkar över dynghögen i källaren. Det bar sig inte bättre än att en gosse och en flicka föll ner och drunknade i träcket. Efter det byggdes där ett ordentligt avträdeshus.¹¹

Nya Pildammarna skulle ge friskt vatten

De dåliga hygieniska förhållandena påverkades mycket av bristen på friskt vatten, ett genomgående problem i Malmös historia.

På 1500-talet var vattnet från de grävda brunnarna inte tjänligt som dricksvatten. Kolibakterier från avträden och gödselstackar och saltvatten från Öresund trängde in i grundvattnet. Även vattnet från rörsjöarna som omgav staden var otjänligt men användes till boskapen.

Invånarna drack svagdricka och mjölk, vid festligare tillfällen öl. Öl var då svårt att brygga, krävde en hög grad av hygien.¹²

För att få tillgång till bättre vatten lät staden på 1500-talet dämna upp Korrebäcken och skapa Pildammarna. Därifrån drog man ledningar, tillverkade av genomborrade trästockar, ner till en brunn på Stortorget. Ifrån den drogs ledningar vidare till stadens större gårdar. Än idag kan man vid utgrävningar träffa på rester av dessa träledningar.

1600- och 1700-talen präglades av stora problem med renhållningen visar handlingar från tiden.¹³ Några exempel:

1674: Klagomål över att stora berg av gödsel som formeras utanför stadens Östre- och Södrevärn.

Fig. 6. Innan de maskindrivna avloppspumparna infördes försökte man 1895 pumpa ut kanalens stinkande sörja med en turbin som drevs av en vindmölla. – Foto: Malmö stads byggnadskontor.

1690: Memorial med inventering av stadens rämnstenar och klagomål över orenlighet som samlas i och korkar igen dessa. I princip dynga överallt.

1696: Klagomål på borgaren Jöns Ottesen ”vars orenlighet haver sin utflykt från rämnstenen vid Lilla Torg och sedan via Jutlandsgatan ned till graven vid Söndre Port.”

Det klagas även på andra rämnstenar fyllda med orenlighet.

1708: Brev till Magistraten sålunda lydande: ”Såsom man förnimmer att orenligheten så tagit överhanden här i Staden att man näppeligen kan komma fram i gatorne, havandes folket det maneret att de om lögerdagarna sopa orenligheten tillsammans mitt på gatan eller och lägga den jämte väggarne högetals och den sedan intet bortföra, utan så snart det antingen regnar eller och igen utköres flyter den åter gatorne över. Alltså har jag härmed alvarsammelige wetat sådant Magistraten förhålla med ordres att icke allenast göra den alvarsamma anstalt det orenligheten var lögerdag bliver av gatorne tagen och utförd så att Staden renhålles. 24 octob. 1708”

Odörerna och bristerna i latrinhanteringen i Malmö bekräftas även i andra skildringar från 1700-talet – ”Om det än fanns väldoftar i staden, så måste stanken av allt avfall ha varit överväldigande, särskilt under varma sommarmånader. De sanitära förhållandena var inte de allra bästa och den personliga hygienien lämnade nog mycket övrigt att önska.”¹⁴

Utifrån dagboksanteckningar beskriver Elsebeth Bager, i en tidigare utgåva av *Elbogen*, om livet för hennes släkting Märta Bager under en mobilisering i Malmö. Inför hotet om ett anfall från Danmark ålägger den svenska militären de boende att inkvartera soldater i sina hem. Stadens styresmän i Magistraten påminner Märta Bager om olägenheten i hennes lilla ”inkvarteringshus” vid Grönegatan – ”en hög orenlighet, som ligger i gården, som bör genast borttagas och även ett avträdesrum där uppsättas, till förekommande av den fula stank, som där är.”

Märta Bager hade att traktera 36 soldater, sju hustrur och ett okänt antal barn, som skulle dela på ett avträdeshus, om än det innehöll flera sittplatser. Därtill beskrivs hur det även var rikligt med råttor och möss som delade på inkvarteringen.

”Man hade vattnet från Pildammarna att tillgå på Stortorget och i pumpar på olika ställen i staden, men det var inte heller så alldeles bra och inte gott att dricka. I många gårdar var pildammsvattnet indraget och man betalade särskild vattenskatt.”¹⁵

Inte heller innebar den svenska erövringen av Skåneland 1658 något ökat välstånd för befolkningen i Malmö som kunnat förbättra förutsättningarna för renhållningen. Tvärtom – ”Malmö däremot hade, efter försvenskningen, förvandlats till en mycket fattig garnisonsstad i det svenska rikets utkant.”¹⁶

Utgrävningar av bakgårdar i Malmö spär på bilden ytterligare. Vid en utgrävning framkom ett 40-60 centimeter tjockt lager av avföring, främst från boskap men även från människor, berättar Malmös tidigare stadsantikvarie Anders Reisnert. Det kan ha varit ett sätt att deponera gödslet när andra utvägar inte gavs.

Slutar tvätta sig – under tre sekler

Hanteringen av latrinerna speglas också av synen på den personliga hygienens.

Fram till 1400-talet var det normala att man tvättade sig, bland annat i offentliga badhus, berättar Anders Reisnert vidare.

År 1492 upptäckte Columbus Amerika och spred sjukdomar som ledde till massdöd där. I gengäld tog Columbus med sig den sexuellt överförbara sjukdomen syfilis tillbaka som sen spred sig runt om i Europa.

I Paris fanns då många badhus med romerska varma bad och baderskor. Där förekom även prostitution. När syfilisen spred sig pekades därför badhusen ut som smittkälla. Bakterierna var ännu inte upptäckta. Alltså måste sjukdomen kommit via badvattnet. Folk slutade tvätta sig. Motviljan att tvätta sig spred sig till hela Europa, speciellt i de nordiska länderna.

Klostren tillhandahöll badstugor. Vid reformationen i Norden, 1534-44, jagades katolikerna ut och därmed stängdes också klostren och deras badstugor. Under

Fig. 7. Kloaken går under jorden – tidigt 1900-tal byggs Malmö första täckta avlopps nät efter 30 år av planering. – Foto: Malmö stads byggnadskontor.

århundradets andra hälft stängdes sålunda badstugorna i Köpenhamn. Troligen fanns också ett samtida förbud i Malmö.

Och det stank – i flera hundra år. De finare klasserna på 1700-talet löste som bekant problemet med kroppsodörer med väldoftande parfymer.

Ett första tecken i Malmö på uppluckring av badmotståndet kom redan då på 1700-talet, beskriver Elsebeth Bager i Elbogen 1991. Landeriet Katrinetorp erbjöd brunnsdrickning med möjlighet till bad. Hon refererar en senare släkting, Peter Bager på Katrinetorp, som 1818 berättar om ett nyöppnat badhus i Malmö. ”I går var jag ut i Saltsjön. Vid sjön är en ny badinrättning för såväl fruntimmer som karlar. Den bevistas ock dageligen af bägge könen.”¹⁷

Efter ett visst motstånd från läkarkåren tog man till slut på sena 1800-talet till sig de nya rönen om bakterier och sjukdomarna de orsakade. Noggrann hygien blev nu grunden för sjukvården. Läkarna slutade att gå direkt från obduktioner till att förlösa havande kvinnor. Barndödligheten föll drastiskt. Och allmogen återgick till att helga lögardagen, lördagen, med att börja tvätta sig igen.

Med TBC och andra lungsjukdomar kom på 1800-talet de nya sanatorierna och insikterna om det riskabla med städernas smutsiga ohälsosamma industriluft och om det läkande med frisk luft. Därmed växte även idealen om hälsosamt friluftsliv och salta bad. Välbeställda läkare och dåtidens rikare gröna vågare gick i bräschen och byggde praktfulla villor längs badstränderna på Falsterbonäset. Och barnkolonier för städernas yngre medborgare följde efter.

Stank från gödsel blandas med industriutsläpp

Från 1820-talet börjar invånarantalet i Malmö växa kraftigt. ”Freden, vaccinet och potäterna” som biskop Esaias Tegnér myntade framgångsreceptet, lade grunden till den svenska befolkningsökningen. Skiftesreformer och nya jordbruksmetoder ökar nu avkastningen i jordbruket men ställer samtidigt alltfler jordlösa och fattiga på landsbygden utan arbete och försörjning. De söker då sig till Malmö och andra städer där de nya industrierna ropar efter arbetskraft.

Trängsel och fattigdom som följde gjorde inte de sanitära förhållandena i Malmö bättre. I en skildring från 1850 beskrivs hur gårdarna var ”belamrade med avträden, svinstior, och stora högar av orenligheter och saknade ofta annat utlopp än en genom förstugan löpande rännsten med så dåligt fall, att orenheterna bliver stagnerande”.¹⁸

Dåvarande stadsläkaren bekräftar 1885 hur ”de flesta gator voro trånga, krokiga och illa stensatta vilket i förening med dåligt fall i rännstenarna gör att orenligheterna lätt samlar sig å gatorna och förorsakar dålig lukt.”

I takt med att även de nya stadsdelarna leder ut sina avlopp orenade i kanalen

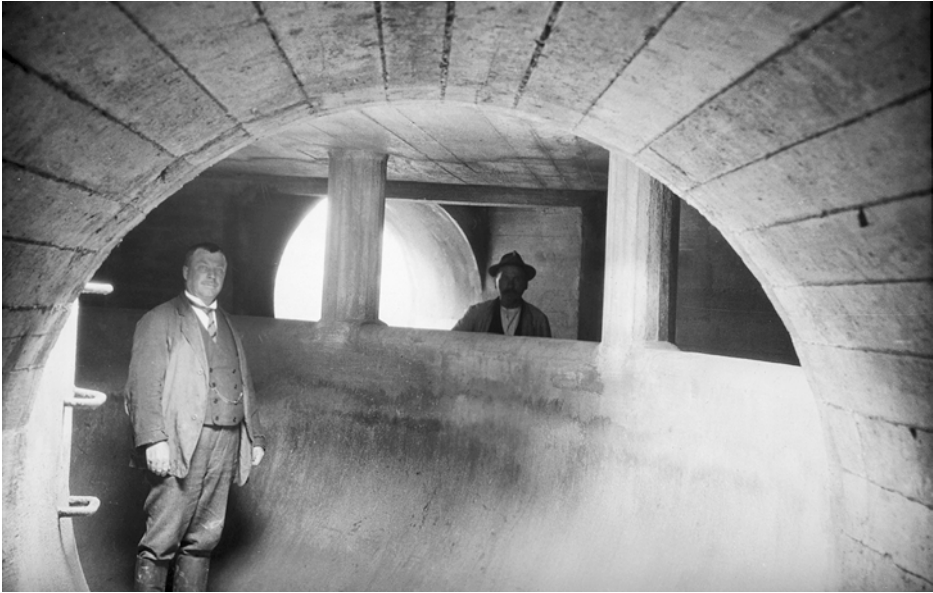

Fig. 8. Ett så kallat bräddavlopp under Erik Dahlbergsgatan, en del av det nya nedgrävda avloppssystemet som börjar byggas 1905. När ledningarna når kapacitetstaket vid till exempel skyfall, rinner överflödet ut över kanten och via ledning ner i kanalen. – Foto: Malmö stads byggnadskontor.

Fig. 9. Rosendal byggdes för att pumpa ut Malmös kloakvatten i Öresund. ”Stadsarkitekten Salomon Sörensen, lyckades i formgestaltningen ge en sakral anstrykning på avloppshelgedomen”, skriver ingenjör Eber Ohlsson i VA-Syds skrift om pumpstationen. – Foto: Malmö stads byggnadskontor.

och vallgravarna ökar belastningen av orenheter. Situationen blir alltmer akut.

”Från köken fanns slaskrör som mynnade direkt på gårdarna. På många gårdar fanns pissoirer och stall. Urinen rann tillsammans med spillvattnet i de öppna rännstenarna till gatan. Enligt Hälsovårdsnämnden trotsade situationen i de lågt liggande kvarteren i östra delen av Gamla staden samt de Östra och Södra förstäderna all beskrivning.”¹⁹

Inte blir det bättre av att de stinkande avloppen nu utökas med utsläppen från de växande antalet fabriker. 1894 målar Axel Danielsson, redaktör för tidningen *Arbetet*, denna ögonblicksbild:

”Kanalen, som med sin halvcirkel, liknande två av havet utsända armar, skiljer förstäderna från gamla staden, röres upp av vågsvallet och sprider åt alla håll en tjock vidrig lukt av alla industrins upplösta avskräden, blandade om varandra. Vattnet är svart och trånglänsande, men efter hand som fabriker börja uttömma sitt slamvatten uppstå olikfärgade fläckar kring kloaktrumornas mynnningar, och var och en av dessa fläckar luktar på sitt sätt till dess den flyter ihop med de andra. Här spy fabriker av alla slag ut sin orenlighet, väverier, spinnerier, verkstäder, kritbruk, slakterier, oljeslagerier, tvättstugor och garverier, fabriker, som lämna i annan form choklad, karameller, margarin, maccaroner, korv, senap, blanksmörja, ättika, tändstickor, cigarrer, åskledare, bläck, guano, tvål och parfym. Själva bouquétén på det hela skänka rännstenarna, vars innehåll långsamt rinner ned utmed bankerna. Så bildas stadens atmosfär.”²⁰

Träcket sprider sjukdomar

De växande ansamlingarna av latriner i Sveriges städer ger även grogrund till epidemier. ”Rödsoten”, difteri, dödar 100 000 under 1800-talet, betydligt fler än kolerans 40 000 under samma period, visar nya rön.²¹ I Malmö grasserar kolera under 1850-talet och rödsot på 1880-talet. Därtill kommer smittkoppor, tyfoidfeber, difteri med strypsjuka, scharlakansfeber och mässling samt veneriska sjukdomar.²²

Till följd av farsoterna förordnar Kunglig majestät 1831 alla städer att tillsätta sundhetsnämnder. Malmö hör sammar detta först 1847. Nämnden byter under åren namn till bland annat Hälsovårdsnämnden och heter i dag Miljönämnden.

Ett epidemisjukhus öppnas 1880 på ”Nattmanvången” – den gamla avrättningsplatsen vid Celsiusgatan – som snabbt blir överbelagt. ”Under hela årtiondet intensifieras kampen mot avloppsutsläpp till kanalerna. Lukten från dem är under sommarmånaderna mycket besvärande. Det stinker.”²³

Nämnden konstaterade 1882, att vid vissa avträden ”är marken genom årslång nedsipring ofta till flera fots djup en enda jäsande massa vars porer är fyllda med

ruttande urin.” Vattnet i kanalerna beskrivs som stinkande och vidrigt.²⁴

Ett första försök med krav på torrdass genomförs. Flera år tidigare reagerar nämnden nämligen över alla otömda dyngkurror i Malmö – en sanitär olägenhet, en smittohärd. 1874 kräver nämnden av fastighetsägarna att de ska byta ut dynggroparna mot torrdasskärl på avträdena, i enlighet med den nya hälsovårdsstadgan. Framgången blev dock begränsad. 1877 förstärks kravet med ett vitesföreläggande. Men hundratals fastighetsägare vägrar likväl och väljer att betala böterna.²⁵

Miljö mot vinst – första striden

En lösning på de ökande orenade utsläppen från industrin till kanalen och luften blir alltmer akut. Och här föds den första moderna striden mellan miljökrav och företags vinstintresse i Malmö.

Redan 1858 ger Sundhetsnämnden ett föreläggande till ägaren av stärkelsefabriken och förstadsegendomen Möllevången att flytta på deras avlopp. Nämnden hänvisar till en annan stärkelsefabrik vars utsläpp inte förorsakat några olägenheter. Företagaren vägrar och överklagar.

Kunglig Majestät, det vill säga Högsta domstolen, fick slita konflikten. Och den föll till företagarens fördel. Hänsyn till näringslivets vinstkrav och andra intressen vägde tyngre än stadsmiljön.²⁶ Därmed angavs tonen för den fortsatta industrialiseringen. Fritt fram alltså att fortsätta använda Malmös kanaler som avloppsdike.

Istället försöker staden lösa problemet med sörjan i kanalerna med en teknisk lösning. 1870 börjar man pumpa ut det förorenade kanalvattnet från västra fästningsgraven till Öresund med hjälp av en turbin driven av en vindmölla. Det misslyckas dock. Heta dallrande sommardagar när kanalen stank som värst var det heller ingen vind till möllan. Efter ytterligare andra försök får man bättre flyt först 1919 när vindmöllan ersätts med en elektrisk cirkulationspump. Och kanalen får in friskt vatten från Öresund. Turbinen fick sen ge namn åt platsen där nära kanalens västra utlopp i Öresund.

Det åldrade ohållbara systemet med ”vandlöp” i gatorna behövde bytas ut. Redan 1885 tar Hälsovårdsnämnden initiativ och föreslår Stadsfullmäktige att bygga ett slutet underjordiskt kloaksystem tillverkat av lergods efter utländsk modell. På privat initiativ hade sådana redan börjat anläggas från enskilda byggnader. 1888 hade 850 fastigheter i bland annat Rörsjöstaden och Lugnet underjordiskt avlopp och 1 617 var anslutna till vattenledningssystemet.

Efter många rundor antog först 1905 stadsfullmäktige en plan om ett kombinerat system för spill- och regnvatten. Med hjälp av tryckledningar skulle avloppet spolas ut i Lommabukten och Sege å. Den inbegrep även en avloppspumpstation vid Rosendal som stod klar 1908, och finns kvar än idag intill motorvägsinfarten

mot Lund. Därmed kunde odörerna av latrin börja läta från kanalen. Möjligen med undantag för när kapaciteten i ledningarna gick i taket vid skyfall. Då gör en teknisk lösning med så kallad ”breddning”, eller avskärande huvudledning, att överskottet rinner ut i kanalen.²⁷

Fig. 10. Man blir inte glad åt en toppad, överfull, tunna. Och det rinner ner innanför kragen, vittnar en tidigare ”dassatömmare” om. Bristen på hygien och arbetsmiljö var grunden till att yrket avvecklades 2010. Här en annan latrintömmare i Malmö 1969. – Foto: Ola Svensson/ Bilder i Syd.

Från dyngkurra till torrdass

Först i slutet av 1800-talet ”pensioneras” nattamannen²⁸ och de nya mer hygieniska torrdassen lyckas slå igenom. 1904 tar Malmö stad över ansvaret för tömningen av kärnen. I Sorgenfri byggs samma år Malmö renhållnings- och pudrettfabrik, ungefär där nya Stenkulaskolan ligger idag, som tog emot och förädlade fekalier. ²⁹ Den drevs fram till 1960-talet. Pudrett är en fransk uppfinning där latrinen ”pudras” (därav namnet) med släkt kalk, torvmull, med mera, för att sen spridas som gödning på åkrarna.

Tömningarna är som störst på 1930-talet i Malmö med över en miljon rundor. Men de minskar därefter i takt med att allt fler WC installeras i bostäderna. Den sista pudrettfabriken som servar Malmö, i Trelleborg, gemenligen kallad chokladfabriken, läggs ner 2010. Hygien- och arbetsmiljöskäl gör att verksamheten förbjuds. De sista Malmöhushållen med torrass går över till WC 2006.

Parallellt med introduktionen av torrass gör, på privat initiativ, moderniteten vattenklosett, WC, entré i Malmö. Hotell Kramer blir 1887 först ut. Med avloppsledning direkt ut i kanalen.³⁰ Vattenklosetter i sig var inget nytt. Konstruktioner som sköljde bort ens ”förrättning” förekom redan under andra årtusendet före vår tideräkning i den minoisiska kulturen på Kreta.³¹ De återkom under Romarriket med kollektiva offentliga bekvämlighetsinrättningar där en ränna med vatten från akvedukterna sköljde bort orenheterna under sätena i sten.³²

En av de först kända ”vattenklosetten” i Malmö utgör den ”privet” som hängde utanpå muren till Malmöhus slott på 1500-talet. Hålet vätte ut mot friska luften, med fritt fall ner i vallgraven.³³

Samtidigt som det nya avloppssystemet beslutades 1908 gav stadsfullmäktige också klartecken till ett gemensamt system för vattenklosetter, WC, i stor skala med spolning av färskvatten från ett nytt vattenledningssystem. Då lyx och välfärd. Nu ett system som i miljödebatten ifrågasätts som resursslöseri.

- Tre stötestenar med WC-systemet som försinkat beslutet ansågs då vara lösta.
- Det nya avloppssystem skulle inte ytterligare förorena kanalen utan föras ut i Öresund.
 - Latrinet som resurs användes allt mindre i jordbruket. Konstgödslet hade börjat ta över.
 - Bristen på vatten. Vattenmätare som minskar slöseriet och andra lösningar var på gång. Så det skulle inte bli några större problem, påstod de ansvariga. Men inte förrän bygget av Bolmentunneln 1987 till västra Skåne fick Malmö något verkligt överflöd av färskvatten.³⁴

Avlopp vid strandkanten

Ideal om renlighet, stärkande friluftsliv och friska salta havsbad sprider sig från borgerliga klassen till bredare lager. Ett första kallbadhus i östra hamnen invigs 1867. Det ersätts 1898 av Ribersborgs kallbadhus. Även ett varmbadhus invigs 1868 vid Hans Michelsensgatan.³⁵ ”Stranden” längs Malmö utgörs då av småsten, gyttja och ruttnande tång. Först 1926 invigs den konstgjorda sandstranden längs Ribersborg vi har idag.

Trots de nya moderna badanläggningarna höll vattenkvaliteten inte motsvarande nivå.

Längs den västra delen av Malmös kustlinje rann det orenade avloppsvattnet direkt ut i strandkanten. Även om badgästerna inte direkt simmade in i guppade prestationer från wc-utsläppen, så utgjorde halten av kolibakterier i badvattnet knappast någon hälsokost. Men en ny pumpstation på Sveavägen och tryckledning till Ön 1939 befriade badupplevelserna längs hela Ribersborgsstranden från osmakliga kallsupar.

Ändå kunde mindre angenäma dofter tränga sig på, särskilt vid kvalmiga somrardagar och pålandsvind. Utsläppen som pumpades ut i sundet var ju orenade. Sommaren 1952 skrev tidningarna om ”Den stora stankens år”. År 1955 förlängs avloppsledningarna bort mot Danmark till tio meters djup.

Men krav på rening av avloppen började resas – och att förmå danskarna och de andra Östersjönationerna att följa efter. Även en epidemi med polio som kulminerade 1954 anförs som skäl att införa reningssystem.

En rad reningsinsatser genomfördes. Reningsverket med biologisk rening, Sjölanda vid Segeåns mynning, tas i bruk 1963, liksom ytterligare ett vid Ön. Men ett planerat verk utanför Turbinen ersätts av tryckledningar till Sjölanda 1970. 1974 startar reningsverket på Klagshamnsudden för upptagningsområdet där.

Stora skyfall kan fortfarande idag medföra problem med kloakbrunnar som sprutar åt fel håll när de underjordiska avsättningsmagasinen överbelastas. Källare översvämmas, i värsta fall med senaste toabesöket i retur bland förrådets kläder och böcker. Vid det stora skyfallet i augusti 1994 fylldes flera vägviadukter med avloppsblandat regnvatten.

Med ökat miljömedvetande används det idag separerade dagvattnet även i stadsplaneringen för gröna stråk istället för att bara ledas bort. Och för att minska felanvändning av avloppen vid källan har VA-verket drivit kampanjer mot både industrin och hushållen, bland annat affischkampanjen ”Bara kiss och bajs och inget annat”.

Allt ovanför halsen anses rent

Hur har urbaniseringen, och de tekniska landvinningarna den medfört, påverkat vår syn på latrinhanteringen och ytterst den egna avföringen?

Lars-Eric Jönsson, professor i etnologi på Lunds universitet, tar avstamp från vårt gamla bondesamhälle.

– Då levde vi i ett cirkulärt kretslopp där allt togs till vara. Skiten från kreaturen och husfolket sågs som en värdefull resurs på åkern. Och det som blev över åt grisen upp. Då behövdes inga avloppssystem, säger han och beskriver betingelserna. – Livet var mer kroppsligt, man levde trångt, tätt på varandra, delade säng, levde nära djuren och utförde hårt fysiskt arbete. Även om det fanns stora klasskillnader

delade man väsentliga delar av livsvillkoren.

Med industrialiseringen på 1800-talet flyttade den ökande befolkningen in till städerna. Det nya kapitalistiska produktionssättet innebar ett mer linjärt produktionssystem där vi tänker utifrån sträckan A till B, istället för cirkulärt. Från utvinning av råvaran, förädling till en vara, marknadsföring, försäljning och konsumtion för att slutligen kastas på sophögen. Vi gick över till ett slit- och slängsamhälle.

I det nya systemet ses avföringen inte längre som en del i kretsloppet, utan som ett problem vi inte vill se, en belastning vi bara vill göra oss av med.

– Sträckan, från det mest intimt privata till det allmännas ansvar, blir nu väldigt kort. Fallhöjden ner till toastolens vattenspegel. När vi dragit i spolhandtaget blir den fortsatta hanteringen någon annans problem, säger Lars-Eric Jönsson.

Avloppet blir en dold process för oss, något främmande. Vi alieneras, på samma sätt som det nya samhället i övrigt, där arbetaren bara ser sin kugge i produktionen, inte helheten.

Renligheten, att inte befatta sig med ”det där”, toalettpapprets tillkomst, tvätta händerna efteråt. Det nya borgerliga urbana idealen har mycket av sin grund från kristendomens uppdelning av det andliga som fint och det kroppsliga som fult.

– Allt ovanför halsen anses rent, medan det som rör underlivet utgör det smutsiga, det moraliskt tveksamma, som urin och avföring liksom sexualiteten. Det är kroppsliga drifter vi inte kan kontrollera. I det gamla bondesamhället hade utedassen ofta många sitthål bredvid varandra. Från att vara en ibland kollektiv social handling blir toalettbesöket en privat enskild angelägenhet, säger Lars-Eric Jönsson.

Synsättet speglar även staden som organism – det ovan jord, byggnaderna, det ljusa och synliga, står för de rena kontrollerade tankarna, med kyrktornet allra högst. Men det under marken, avloppsrören, råttorna och mörkret – det okända – svarar mot underkroppen.

Separeringen mellan ande och kropp användas även till att göra skillnad på folk och folk.

– Att sköta hygien och kontrollen av drifterna definierade dig som människa. Bibeln skiljer tydligt den disciplinerade människan från de driftstyrda djuren. De ”finare” klasserna arbetade med huvudet, de ”lägre stående” med kroppen. En viss kroppssödor ansågs alltid behäftad med arbetarna. Hygien blev en klassmärk.

Och inom psykiatrin utgjorde just synen på hygien en central roll, berättar Lars-Eric Jönsson som skrev sin avhandling på det ämnet.

– Att inte sköta hygien var där ett tecken på avvikelse, psykisk ohälsa. Patienter som kladdade med sin avföring sågs inte som fullvärdiga människor, exemplifierar Lars-Eric Jönsson.

Även arbetarrörelsen tog till sig idealen om renlighet. Man kunde vara fattig, men var man bara hel och ren betraktades man som anständig och hederlig. Efter en rundresa i landet slog Lubbe Nordström larm om smutsen och eländet han fann, i boken "Lortsverige". Det fattiga och smutsiga skulle rivas och med Folkhemmet skulle ett modernt – och rent – samhälle växa fram.

Vår Malmöresa i exkrementernas spår har fört oss från öppna vandlöb i gatorna med orenat utlopp rakt ner i kanalen – till slutna och nedgrävda avlopps- och reningssystem. Från skitiga närmast offentliga dyngkurror – till rena avskilda och enskilda ljudisolerade och välventilerade WC-kabinett.

Men vårt välstånd idag kommer med ett pris – ohållbart uttag av naturresurser och hotat klimat. Hur länge kan vi hålla på att spola ut vår avföring med renat dricksvatten? Och när ska näringen i latrinet och rötslammet utvinnas och få återgå i kretsloppet igen? Går det att förena dagens krav på bekvämlighet, renlighet och hygien med gårdagens resursbevarande och kretsloppstänkande? Ett kretsloppstänkande som inte delar upp kropp och ande hierarkiskt utan ser på de två storheterna i samklang som varandras förutsättning. Skulle det ge ett mer öppet och avslappnat förhållningssätt till vår avföring? Och en långsiktig lösning på latrinhanteringsens framtidsfrågor – i Malmö och övriga världen? "Bestig tronen" och prester stora storverk!

Noter

¹ Persson m fl, s 84.

² Persson m fl, s 85.

³ Tilander, s 36.

⁴ Tilander, s 39.

⁵ Tilander s 18. En kortare version var ursprungligen publicerad i Saga och sed, Kungl Gustav Adolfs Akademiens årsbok, 1963.

⁶ Huss, s 12.

⁷ Bergholm, s 16.

⁸ Rosborn, s 19 ff.

⁹ Bergholm och Kjellin, s 111 f.

¹⁰ Gudmundsson, s104.

¹¹ Gudmundsson, s104.

¹² Anders Rejnert, intervju 2019.

¹³ Enligt ej tidigare publicerade avfotograferade dokument. Sannolikt från Inneliggande handlingar från Rådhusrätten i Malmö, på Malmö Stadsarkiv. Källan dock ej verifierad.

¹⁴ Bager 1994, s 84.

¹⁵ Bager 1994, s 77.

¹⁶ Bager 1994, s 84.

¹⁷ Bager 1991, s 48 f.

- ¹⁸ Persson m fl, s 84.
¹⁹ Persson m fl, s 90.
²⁰ Lidforss, s 686.
²¹ Helene Castenbrandt. *Rödsot skördade hundratuseentals liv*. Tidningen Släkthistoria, nr 4/2014.
²² Huss, s 15.
²³ Nihlén m fl, s12.
²⁴ Persson m fl, s 91.
²⁵ Nihlén m fl, s 12. Och Huss, s 12 och 17.
²⁶ Persson m fl, s 87 f.
²⁷ Persson m fl, s .
²⁸ Gudmundsson, s 105.
²⁹ Martin Andersson. *Sorgenfri – bland nödbostäder och latrintömningar*. Sydsvenskan 12 mars 2017.
³⁰ Gudmundsson, s 105.
³¹ Tilander, s 7.
³² Bergholm, s18.
³³ Eber Ohlsson, intervju.
³⁴ Persson m fl, s 100.
³⁵ Huss, s 14.

Källor och litteratur

Tryckta källor

Tidningar

- Andersson, Martin, *Sorgenfri – bland nödbostäder och latrintömningar*. Sydsvenskan 12 mars 2017.
 Castenbrandt, Helen, *Rödsot skördade hundratuseentals liv*. Tidningen Släkthistoria, nr 4/2014.

Litteratur

- Bager, Elsebeth och Ersgård, Hans, ”En ung mans dagboksanteckningar från en resa till Hamburg och England 1840”, i: *Johan Peter Bagers reseminnen*. BTJ Tryck AB, Lund 1999.
 Bager, Elsebeth, ”Chatharinetorp — Katrinetorp. Frälshemman i Vintrie blir storgård på utmarkerna”, i: *Elbogen 1991*. Berlings, Arlov 1992.
 Bager, Elsebeth, ”Om inkvartering, otukt, ålfiske och fäsjuka — Glimtar från Malmö år 1750”, i: *Elbogen 1994*. BTJ Tryck AB, Lund 1994.
 Bergholm, Göran, Kjellin, Ulf. *Dass – En undersökning av det hemliga rummet*. Bokförlaget Fischer & Co, Finland 2000.
 Gudmundsson, Staffan, ”Nattmannen - vidskepelsens frukt”, i: *Elbogen 2009*, Tryckeri AB CA Andersson & Co. Malmö 2010.

- Huss, Ragnar. *Malmö stads hälsovårdsnämnd 1875–1950 – En minnesskrift vid 75-årsjubileet*. AB Allhems tryckerier, Malmö 1950.
- Lidfors, Bengt. *Urval av Axel Danielssons skrifter, med levnadsteckning och karaktäristik*. Förlags AB Fram, Malmö 1908.
- Nihlén, Per-Olof, Nilsson, Carina, Ydstedt, Anders, Melander, Barbro. *Från Hälsovårdsnämnd till Miljönämnd*. Malmö stads Miljöförvaltning, Malmö 2000.
- Persson, Kenneth M, Persson, Bengt L, Ohlsson, Eber och Stahre, Peter, *Malmö – den törstande staden*. Ohlson & Winnfors AB, Örebro 2007.
- Rosborn, Sven, ”En rackare till nattaman”, i: *Malmö - Glimtar ur historien*. Stadshistoriska avdelningen, Malmö Museum. Malmö 1982.
- Tilander, Gunnar. *Stång i vägg och hemlighus – Kulturhistoriska glimtar från mänsklighetens bakgårdar*, andra upplagan. Fabel, Karlshamn 1968.

Far, farfar och farfars far

– en berättelse i tre generationer

AV BO GENTILI

1.

Det hände i början av 1950-talet att min fars faster plötsligt och som av en tillfällighet steg in i vår lägenhet i Malmö och satte sig i soffan i finrummet. Jag var fem kanske sex år gammal då, hade aldrig sett eller inte ens hört talas om henne förut. Men minnet av besöket blev bestående. Hon var iklädd vida färgstarka kjolar, mycket guld på fingrarna, i öronen och runt halsen, omgiven av en stark doft av parfym – jag minns särskilt parfymen. Senare har jag tänkt att det fanns något förgånget över henne, Dora Paula Gentili von Karberg, en kvarleva av ett Europa som sedan länge har gått förlorat. Hon kom från Tyskland, som kändes långt borta dåför tiden. Hon talade högt, vidlyftigt, mycket och med stora gester. Därtill en märklig intonation som jag senare har förstått måste ha varit hennes tyska brytning. Hon la handen på huvudet på mig och berömde mig för mitt lockiga hår. Hon bjöd på starka syrliga karameller. Så småningom fick jag säga god natt till faster Dora och gå till sängs i utdragssoffan i köket. Samtalet i finrummet fortsatte, men vad de vuxna talade om visste jag inte. När jag vaknade morgonen därpå var hon borta. Jag skulle aldrig se henne igen.

Men vintern 1981 – jag hade då flyttat från föräldrahemmet sedan många år och hade en egen familj – fick jag ett telefonsamtal från en vänlig man, förmodligen advokat, som berättade att friherrinnan och sjuksköterskan Dora von Karberg hade avlidit i sitt hem utanför Sävsjö i Småland. Min far var närmaste arvinge. Förmögenheten visade sig främst bestå av skulder, men förutom dessa fanns smycken, guld och ädla stenar. Mannen som kontaktade mig hade tidigare talat med min far och

erbjudit honom flera av dessa smycken, han tänkte sig att min far önskade något minne efter sin faster. Men min far var avvisande. Han hade inga krav på arvet och han avsåg inte att närvara vid begravningen. Nu frågade mannen i telefonen dels om jag kunde övertala min far att ändra sig, dels om jag själv var intresserad av något minne. Här fanns ringar, halsband, armband, armbandsur, diadem och broscher. Mitt svar blev också avvisande. Min far låter sig inte övertalas, sa jag, har han bestämt sig så har han. Själv kände jag inte friherrinnan och ville av sympati med min far inte heller ta emot någon minnesgåva.

Det var ett hugskott, men hösten 2017 steg jag in på Katolska kyrkans expedition i Malmö. Möttes av en undrande dam som frågade vad hon kunde hjälpa mig med. Fanns här några spår av mina äldre släktingar? Närmast tänkte jag mig att min farfars far, som var katolik, kunde ha haft kontakt med kyrkan när han bodde i Malmö på 1910-talet. Damen på expeditionen skakade på huvudet, hon trodde inte att det fanns anteckningar kvar från den tiden. Men hon lovade att undersöka saken och återkomma. Några dagar senare fick jag ett mail som åter förklarade att anteckningarna från tidigt 1900-tal var borta. Däremot hade damen på expeditionen funnit Dora Paula Gentili von Karbergs namn i dopboken från 1952. Min fars faster hade låtit vuxendöpa sig det året. Det måste ha varit därför hon var i Malmö och så oförmodat steg in i vår lägenhet. Jag var sålunda fem år gammal. Hennes föräldrars namn stod också i kyrkoboken. Här framgick att hon inte gift sig till namnet von Karberg – vilket jag hade utgått ifrån – utan att hon istället hade tagit sin mors, alltså min fars farmors flicknamn. Min fars farmor hette som ogift Minna Catherina von Karberg.

2.

Och det hände vid mitten av 1970-talet att jag fick ett telefonsamtal från en dam i Ystad. Min hustru svarade och lämnade sedan, med en min av förvåning, telefonluren till mig. Damen sa sitt namn, vilket jag har glömt. Hon frågade sedan om jag var den jag utgav mig för, vilket jag försäkrade. Saken var den att hon ägde en fiol som hade tillhört, inte min farfar men väl dennes far, konsertmästaren vars efternamn jag bär. Om jag ville köpa fiolen? Damen i telefonen – eller om det var hennes mor – hade varit hembitråde hos min farfars far när han på 1910-talet bodde med sin familj i Malmö. Hans hustru dog här, mindes hon. Fiolen hade damen, som numera bodde i Ystad, övertagit när min farfars far flyttade till Köpenhamn. En fin fiol, alldeles felfri, förklarade hon. Ville jag köpa den av henne? Jag stod handfallen med telefonluren i handen. Vid den här tiden hade jag vaga kunskaper om min farfar och än vagare om min farfars far. Kanske var

jag inte heller så intresserad, ung och mer inriktad på framtiden än på släktens historia. Att min farfars far skulle ha bott i Malmö på 1910-talet kände jag inte till då. Om det var sant? Hur mycket ville hon ha för fiolen? Alldeles för mycket, jag tackade nej och vi avslutade samtalet. Vilket jag ångrar idag, jag hade gärna haft farfars fars fiol hängande på väggen.

3.

När min farmor låg för döden sommaren 1983 besökte jag henne på Allmänna sjukhuset i Malmö. Jag satt länge hos henne. Hon andades lätt, tillsynes sov med slutna ögon. Jag visste inte säkert om hon förstod att jag var där. Då drog hon plötsligt av sig sin guldring med guldplatta från fingret och gav mig. Den ringen bar hon alltid, men jag hade inte tänkt på den förut. Den ska du ha, viskade hon med svag röst. Nu såg jag att på plattan stod bokstäverna A och G inristade, omslingrande varandra. Sedan kom min far in, vi satt kvar hos farmor en stund varefter vi lämnade sjukhuset tillsammans. När jag i bilen hem berättade om ringen bad han omedelbart att få den, vilket han fick. Det var först efter min fars död som ringen åter kom i min ägo. Nu har jag skänkt den vidare till min dotter, med initialerna AG. Dock vill jag gärna tro att bokstäverna ursprungligen betecknade min farmors och farfars förnamn.

4.

Efter min far har jag ärvt två slitna fotoalbum i läder som han har ärvt efter sin mor, min farmor. Albumen innehåller fotografier från andra hälften av 1910-talet, över 1920-talet intill slutet av 1930-talet. Bilder från runt om i Sverige. Ett tredje album innehåller foton från 1940-talet och beredskapstiden, man möter här min far på motorcykel iklädd uniform. Nu befinner vi oss i Skåne. Min mor, med händerna i en pälsmuff, väntar på honom framför en väldig snödriva. Det kraftiga mörka håret under pälsmössan, dräkten av 40-talsnitt – kjolen slutar strax nedanför knäna – gör henne till en tilltalande ung kvinna. Jag kan tänka mig att min far var stolt över henne.

De äldsta bilderna i albumen är således mer än hundra år gamla, små svartvita fotografier, bleknade och suddiga i konturen illustrerar de en dramatisk samtidigt tragisk reseberättelse som jag känner i fragment. Än mer uttrycksfulla än bilderna syns mig luckorna i berättelsen, de tomma rutorna i albumen där bortrivna fotografier har suttit. Likaså de foton där en av personerna skrapats bort. Det är min farmor som har angripit bilderna. Men tanken att man kan skrapa bort det

förflutna är förfelad. Min far och farmor skulle komma att leva med sina minnen hela livet. De berättade sällan, när det ändå hände var det med en ton av vemod (farmor) eller bitterhet (min far).

Efter många års tvekan har jag beslutat mig för att skriva ner deras berättelse så långt jag känner till den. Varför? Förmodligen mest för min egen skull. Ingen av personerna som det handlar om är ännu i livet. Det finns inte längre någon att fråga. Inte heller någon att ta hänsyn till, men jag känner ändå tvekan inför att lämna ut mina äldre släktingar. Med hjälp av Stadsarkiven i Malmö och Köpenhamn, inflyttningslängder, husförhörlängder och födelseböcker har jag lyckats styrka somt och addera annat. Dock finns det i berättelsen inte bara ostyrkta uppgifter utan också luckor. Mer forskning hade varit av intresse, men sådan tar tid och tiden är dyrbar när man blir äldre. Kanske har jag inte haft lust att tränga än djupare ner i historien? Vilket kan förefalla själv motsägande eftersom jag nu berättar den.

5.

Farmor var född sommaren 1890 i Malmö. Dotter till en skomakare, om honom vet jag inte mycket. Han dog tidigt och det talades aldrig om honom. Hans hustru däremot, av min far kallad ”mormor”, tog huvudrollen i många av deras berättelser. Hon var uppvuxen i Flädie utanför Malmö, bonddotter, liksom sin man inflyttad till stan någon gång på 1870- eller 1880- talet. Vi talar om det stora antalet invandrare i Malmö idag. Invandrarna var lika många för 150 år sedan – åtminstone i förhållande till stadens storlek – men då kom de inte från så långt bort. ”Mormor” levde länge och blev det naturliga navet i den stora syskonskara hon satte till världen. En av berättelserna vittnar om en förtjusande fåfånga; när hon valde hatt över nittio år gammal och inte kunde bestämma sig för vilken som var bäst, köpte hon tre.

Det var således en stor syskonskara, min far hade flera mostrar och några morbröder. Farmor befann sig åldersmässigt i mitten. De skulle alla komma att leva sina liv i Malmö, med undantag för just min farmor som turnerade i landet under ett decennium – mer om detta senare – och hennes yngsta syster som på sin yttersta ålderdom flyttade till Varberg och dog där. Jag minns dem alla från släktkalasen som barn, dessa min fars mostrar och morbröder. De drack snaps till maten och spelade sedan kort om tioöringar och mostrarna fuskade så det stod härliga till. Men efter hand blev de äldre och dog en efter en. Farmor dog 1983. Det har jag nämnt, likaså att hon på dödsbädden drog av sig sin guldring med hennes och

Fig. 1. Min fars mormor i kretsen av sina barn och deras makar. Bilden från någon gång 1925–30. – Foto: Bo Gentili, privat ägo.

farfars förnamnsinitialer inristade och gav till mig. Tänk att hon bar den ringen hela livet!

Det finns inte så många berättelser kvar från farmors barndom. Familjen bodde på Tallgatan, en illa beryktad gatstump i södra Malmö. Inte ens gatunamnet finns kvar längre, idag är Tallgatan en del av Möllevångsgatan. Här växte två berömda Malmöbor upp och min farmor mindes dem båda. Gustav Möller – minister och regeringsmedlem från mitten av tjugotalet till början av femtioalet – var några år äldre. Han drog henne kärvtänligt i flätan, berättade hon. Hjalmar Gullberg var några år yngre, en allvarlig, stillsam mörk pojke som höll sig för sig själv. Välklädd och med fiollådan under armen. Farmor sänkte rösten när hon nämnde diktaren, möjligen i vördnad för litteraturen. Jag tror inte att hon läste hans dikter.

Senare flyttade familjen från Tallgatan till Bergsgatan och vidare till Monbijougatan, alltjämt i södra Malmö. Farmor gick i Monbijouskolan. Hon var duktig i skolan, drömde om att få läsa vidare till lärarinna. Detta tillät inte hennes far och min farmor lär ha gråtit sig till sömns i flera veckor när hon tvingades avsluta sina studier. När vi möter henne nästa gång serverar hon på Conditoriträdgården i Malmö, året är 1914 och hon är tjugofyra år gammal. Det är här berättelsen börjar.

6.

Jag har begränsade kunskaper om min farfars släkt och familj, därför att dessa kunskaper är svår fångade men också därför att jag av sympati med och respekt för min far avhöll mig från att fråga honom medan han ännu levde. Kanske visste han ingenting? Han fick själv ta initiativ när han ville berätta något, vilket sällan hände. Kyrkböckerna i Italien och Tyskland är svåråtkomliga, dem har jag inte studerat. Kyrkböckerna i Sverige ger kortfattad information om födelse- och dödsdatum, men ingen levande historia. Det mesta av vad jag vet har jag sålunda fått berättat för mig i fragment. Minnesbilder som trängde sig på då och då. Min far levde med en livslång motvilja mot sin far, min farfar. Farmor hade ett mer avspänt förhållande till sina minnen. Hon hade lagt sin ungdomskärlek bakom sig och kunde berätta med förundran och distans. Det är hennes förhållningssätt som jag försöker efterlikna här.

Släkten, en musikersläkt, kommer från Italien. Italiensk musik var uppskattad i norra Europa under senare delen av 1800-talet och italienska musiker tog tjänst långt utanför hemlandet. Min farfars far, med namnet Giovanni Pio Mario, var född i Rom år 1872. 1897 återfinner vi honom i Hamburg, där min farfar föds detta år. Farfars mor hette sålunda Minna Catherina och var tyska, född von Karberg i Ahrensboek utanför Lübeck 1876. 1903 får min farfar en syster i Berlin, den dam som femtio år senare inte utan stora åthävor slog sig ner i vår soffa i finrummet i Malmö. Vår lägenhet känns ännu för liten när jag tänker på henne, min fars faster Dora borde ha uppträtt i en sal eller framträtt på en scen.

Enligt en parentation över min farfar i minnesskriften vid Hofors musiksällskaps 40-årsjubileum 1968, kom han till Malmö som åttaåring, alltså redan 1905. Jag har försökt få den uppgiften bekräftad utan att lyckas. Vad som talar för att han kom till Sverige tidigt är att han talade svenska utan nämnvärd brytning och att han därtill skrev en förhållandevis god svenska. Om han kom hit redan som åttaåring måste han ha gjort så tillsammans med sin familj. Men varför farfars far och mor flyttade till Malmö 1905 vet jag inte. Kan tänka mig en förklaring; Malmö Musikkonservatorium startade sin verksamhet 1907. Några av farfars fars italienska musikerkollegor kom till Malmö vid den här tiden som lärare på konservatoriet och gjorde sig namn här. Dock har min farfars far inte lämnat spår efter sig i konservatoriets, numera Malmö musikhögskolas fragmentariska annaler. Att farfar studerade vid konservatoriet är emellertid belagt. Han skulle sedan fortsätta sina musikstudier i Tyskland för att återkomma till Malmö och den stora Baltiska utställningen 1914. Troligen spelade farfars far i den symfoniorkester med många

tillresta musiker som konserterade på utställningen – så har det berättats för mig – men inte heller detta kan bekräftas då inga listor över på utställningen verksamma musiker finns bevarade.

Det första spår jag har funnit av min farfars familj i Malmö är från 1913. Den 28 september dör hans mor Minna Catherina här endast 37 år gammal. Min farmor berättade långt senare att hon tillsammans med min farfar besökte gravstenen på Mellersta kyrkogården. Den finns inte kvar idag. Samma år 1913, den 1 oktober finns en anteckning i kyrkoboken som berättar att min farfars far med sin dotter Dora flyttar in i en lägenhet på Hospitalsgatan i centrala Malmö. 1917 flyttar han sedan härifrån, nu är han ensam, och bosätter sig i Köpenhamn. Enligt min farmor för att tillträda en tjänst vid Hovkapellet där, men inte heller denna uppgift har jag kunnat verifiera. Från farmor har jag en historia från slutet av decenniet. Hon minnes att min farfars far med charabang och kusk kom resande över Öresund för att besöka sin son och dennes trolovade. Charabangen rullade av hjulångaren Gefion på Skeppsbron i Malmö. Kanske en höstdag, farfars far hade en lång rock med pälsbräm på kragen, mindes farmor. Det var en stor händelse i hennes ännu unga liv, hon berättade gärna. Farfars far dog sedan i Köpenhamn 1921, 45 år gammal.

Vid ett tillfälle besökte farmor i farfars sällskap dennes far i hans våning i Köpenhamn. Många år senare skulle hon visa sin son, alltså min far, var farfars far hade bott. De båda for över Sundet för att beskåda huset. De skulle också besöka farfars fars grav. Min far var då i femtonårsåldern. Men farmor hittade varken huset eller gravstenen. Mor och son gick vilse i Köpenhamn. Lika bra det, konstaterade min far när han berättade detta för mig. Men log ömt vid tanken på sin mor, som ibland vimsade till det för sig.

Vad som hände min farfars släktingar i Tyskland vet jag inte. Min far förklarade att många försvann under andra världskriget. Men vad visste han om det? Farfar blev kvar i Sverige medan hans syster, min fars faster Dora tidigt återvände till sitt hemland, förmodligen redan på 1910-talet. Konsertpianist, har det sagts mig, men också sjuksköterska tjänstgjorde hon för de tyska trupperna under kriget. Efter kriget tillbaka i Sverige, nu gift med en dansk ”valsverksarbetare” bosatte sig Dora och hennes dåvarande man i Ljusnarsberg i Västmanland. Äktenskapet upplöstes formellt 1955, men redan 1952 och i samband med att hon lät vuxendöpa sig i Katolska kyrkan, besökte hon Malmö. Detta har jag berättat. Hon togs väl emot i vår familj. Själv minns jag att min fars faster pratade högt på märklig svenska. Håret rött eller rödfärgat, kläderna annorlunda, hon var inte klädd som hemmafruarna i kvarteret där vi bodde. En stark doft av parfym. Besöket avlöpte väl,

tanken var att kontakten skulle bibehållas. Men sedan inträffade något – jag vet inte vad, misstänker skillnader i samhällssyn – och min far stängde dörren för sin faster livet ut.

Bokstavligen livet ut. Sista kontakten var 1981, det har jag också berättat om. Min fars faster Dora var från mitten av 50-talet bosatt utanför Sävsjö i Småland där hon under många år drev en privat vårdcentral baserad på alternativ medicin tillsammans med en lettisk flykting, läkarutbildad i sitt hemland. Nu ringde en man från Sävsjö till min far och meddelade att faster Dora var död. Min far var den ende arvingen. Vad arvet betydde i pengar vet jag inte, förmodligen inte mycket. Min far tackade nej. Han ville inte ärva, han ville inte ha något minne. Mannen ifråga hade aldrig varit med om något liknande. Han försökte med övertalning. När inte det heller hjälpte ringde han således till mig och bad mig tala min far till rätta. Men vad kunde jag göra?

7.

Baltiska utställningen sommaren 1914 är det största enskilda arrangemanget i Malmö någonsin. Hela staden inbegreps, festkläddes och byggdes om. Språnget in i det moderna, har det sagts. Utställningen invigdes den 15 maj, när portarna stängdes den 4 oktober hade 850 000 personer köpt entrébiljett. Bara sista utställ-

Fig. 2. Baltiska utställningen i Malmö 1914

ningsdagen kunde arrangörerna räkna in inte mindre än 100 000 besökare, detta i en stad som ännu inte nått upp till lika många invånare. Utställningen var i första hand en industriutställning, men den innehöll också en lantbruksutställning, en konstutställning – den största i Norden hittills – samt musik- och idrottsarrangemang. Inom området (vad som senare blev Pildammsparken) fanns ett nöjesfält och flera restauranger. I utställningen deltog de fyra dåvarande Östersjöländerna: Sverige, Danmark, Tyskland och Ryssland. Finland var 1914 ingen självständig stat, utan istället ett ”storfurstendöme” inom den ryska federationen.

Musiken var väsentlig. Baltiska utställningen invigdes med en festkantat komponerad av Hugo Alfvén. Kompositören var själv tillstädes och ledde såväl orkestern som tvåhundra damer och herrar i kören. ”Baltiska musikfesten” firades fyra dagar i juni. De fyra Östersjöländerna deltog alla, varje land en dag. Evenemangen ägde rum i kongresshallen, en matinékonsert på eftermiddagen och på kvällen en aftonkonsert. Den tyska aftonkonserten bjöd på musik av Brahms, Mozart och som avslutning Beethovens väldiga nionde symfoni. Det var en enastående konsert. Bland åhörarna fanns en ung Hjalmar Gullberg, sexton år gammal, vid den här tiden mer intresserad av musik än av lyrik. Johannes Brahms tonsättning för kör och orkester av Hölderlins ”Schicksalslied” blev en av hans stora musikaliska upplevelser. Brahms musik skulle följa diktaren genom hela livet. När Hjalmar Gullberg många år senare på grund av sjukdom valde att avsluta sitt liv var det till tonerna av Brahms Rekviem.

Med den danska och tyska konserten undantagen – danskarna kom med en orkester från Det Kongelige Kapel i Köpenhamn och tyskarna med en orkester från Rostock – tillhandahöll Baltiska utställningen en egen symfoniorkester, sextio musiker. Man kan undra över hur en liten stad som Malmö kunde erbjuda en så stor orkester. Förklaringen är tvåfaldig, dels det år 1907 grundade Malmö Musikkonservatorium, många av musikerna kom härifrån, och dels den vid sekelskiftet 1900 stora inflyttningen av utländska, framför allt italienska musiker till Köpenhamn och Malmö. 1914 studerade min blivande farfar musik i Tyskland, men avbröt sina studier under sommarmånaderna för att kunna spela på Baltiska utställningen. Det har berättats för mig att han satt med bland de sextio, men han var inte mer än sjutton år gammal då. Förmodligen har jag hört fel, var det inte istället hans far som satt med i orkestern? Familjen vistades bevisligen i Malmö 1914. Hur som helst försörjde sig min farfar som musiker med eget kapell på hotell och restaurang Savoy men också på ”Konditan”, Conditoritradgården som låg strax bakom entrén till Baltiska utställningen, där Intima teatern ligger idag. Han sägs ha varit sin tids yngste kapellmästare i Malmö.

8.

I födelseboken för min far anges min farfar som ”italiensk undersåte”. Vid ett besök i Venedig för många år sedan avnjöt jag tillsammans med min hustru en kyrkokonsert med venetiansk musik från 1700-talet. En av kompositörerna, samtida med Antonio Vivaldi, vars musik spelades hade samma efternamn som jag har och samma förnamn som min farfar. Ett vackert stycke musik. Förmodligen – förmodligen utan anledning, familjenamnet är inte alldeles ovanligt i Italien – sträckte jag på mig där jag satt på den hårda bänken i kyrkan. En personlig hälsning från historien.

*

Min farfar föddes i Hamburg 1897. Sålunda var han endast sjutton år gammal när han dels spelade i symfoniorkestern på Baltiska utställningen – om han nu gjorde så – och dels ledde ett eget kapell i Conditoritädgården. Detta senare finns det bildbevis för. Dessförinnan hade han studerat musik på konservatoriet i Malmö, sedan i norra Tyskland, i Forst och i Sonderhausen, för att 1914 avbryta sina studier och åter inträffa i Malmö där hans far och syster nu bodde. Hans mor dog året innan. Studieavbrottet var tänkt tillfälligt. Avsikten var att min farfar skulle återvända till musikstudierna efter att Baltiska utställningen hade stängt.

Conditoritädgården var en populär sommarrestaurang med musikunderhållning. Året 1914 spelade min farfar sålunda här med sitt kapell – som hade namn efter honom – och här serverade min farmor trädgårdens gäster iklädd Vingåkersdräkt, liksom gjorde också två av hennes systrar. Och det var i Conditoritädgården farmor och farfar möttes. Trots de tråkiga minnen som romansen senare skulle föra med sig höll farmor livet igenom sommaren 1914 i helgd. Hon var ung, solen flödade liksom musiken och dansen. Folk trängdes på nöjesfältet och på restaurangerna. Min farmor och farfar hade fritt tillträde till utställningen och gick ut och in på utställningsområdet.

Ja, det var en fest, allt intill den dag då drömmen plötsligt tog slut. I månadsskiftet juli-augusti bröt det stora vansinne som senare skulle komma att kallas för det första världskriget ut. Två av de utställande nationerna, Ryssland och Tyskland, befann sig i krig med varandra. ”Skjuta, kula, hjärta, dö”. Med de orden – som min farmor ofta upprepade – packade de ryska och tyska utställarna ihop sina varor, stängde sina paviljonger och lämnade Malmö. Ryssarna fick så bråttom att de lämnade hela sin magnifika konstutställning, vilken ännu idag till stora delar

Fig. 3. Farfar framför sitt kapell i Conditoriträdgården. – Foto: Bo Gentili, privat ägo.

finns kvar på Malmö museum. Den största samlingen av rysk sekelskifteskunst utanför Ryssland. Utställningen fortsatte, men det var inte som det hade varit. Många paviljonger stod tomma. Oron över världsläget låg under sensommaren tung över den stora Baltiska utställningen. Några dagar före den offentliga avslutningen blåste entrétornet ner i en höststorm, en symbolisk gest av ödet att festen var slut och nya tider väntade.

Tanken hade således varit att min blivande farfar efter att Baltiska utställningen hade stängt skulle återvända till sina musikstudier i Tyskland. Men så blev det inte. Tyskland var i krig och vidare studier var inte att tänka på. Istället blev han kvar i Sverige. Med sitt kapell försörjde han sig som restaurangmusiker, inledningsvis fortsatt engagerad på Conditoriträdgården och på hotell Savoy i Malmö, sedan på Hamnpaviljongen i Helsingborg. När dessa engagemang tog slut inledde han med delar av sitt kapell och i sällskap med min blivande farmor en landsomfattande turné som skulle vara i mer än ett decennium. Från 1915 till 1926. Först 1928 blev han åter bofast, nu i Hofors, ett samhälle i södra Norrland. Här skulle han så småningom gifta sig och bli kvar intill 1967 då han dog. Musiker var han alltjämt, ambitiös och begåvad, men tiden var en annan. Förutom att ta emot elever tvingades min farfar för sin försörjning de första åren i Hofors – innan han fick fast anställning på SKF, alltså Svenska Kullagerfabriken, Hoforsbornas stora arbetsgivare – att tjäna som biografmusiker.

9.

De två äldsta fotoalbumen innehåller fotografier från min farmors och farfars turné i Sverige under andra hälften av 1910-talet och första hälften av 1920-talet. Farmor fyllde 24 år sommaren 1914, farfar var endast 17, men ledare för ett musikkapell som bar hans namn. Man spelade på nöjesetablissemang, restauranger och teatrar. Vilken musik man spelade vet jag inte säkert, men eftersom min farfar var en klassiskt skolad musiker förmodar jag att de spelade den lättare klassiska repertoaren. Operettmusik. Tidens slagdängor. Dansmusik. Dock inte endast. Den nämnda parentationen berättar att farfar, förutom att vara kapell- och konsertmästare, också uppträdde som solist. Sålunda spelade han vid ett framträdande i Visby 1922 Wolfgang Amadeus Mozarts violinkonsert i G-dur. Han var då tjugofem år gammal.

En sak som slår mig när jag bläddrar i albumen är att så få bilder visar musicerande musiker. Istället sällskapsbilder, umgänge i skilda miljöer. Ofta med farfar i centrum, ibland tillsammans med ett barn, min far. Farmor förekommer också

på bilderna, gärna tillsammans med sin son. Ibland i sällskap med andra personer, men aldrig tillsammans med farfar. Förklaringen kan vara den att han står bakom kameran, men förmodligen också att farmor har rivit bort och kastat bilderna med dem båda tillsammans. I några fall har fotografierna fått sitta kvar men hon har skrapat bort sig själv eller mannen hon reste med. Albumen berättar på ytan om en spännande och tillsynes lycklig tid i hennes liv, men under ytan kan man ana den sorg och bitterhet som skulle följa.

En uppgift säger att min farfar besökte och var engagerad på inte mindre än femtioåtta platser under sina vandringsår. Utifrån min fars och farmors fragmentariska berättelser har jag kännedom om ett tiotal städer som de besökte mellan 1915 och 1926. Bilderna i albumen bekräftar vad jag vet, men flertalet visar antingen interiörer eller städer och landskap som jag inte känner igen. Här finns inga bilder från Stockholm, ändå vet jag att resan började i huvudstaden. Detta var under det första världskriget, förklarade farmor. De lämnade Stockholm eftersom det var lättare att få tag på mat – inte så långa köer framför butikerna – ute i landet.

Min far föddes i Uppsala hösten 1918. I födelseboken uppges farmor vara född 1894, vilket inte stämmer. Min farmor var född 1890. Också farfar, ”italiensk undersåte”, uppges vara född 1894, vilket således inte heller stämmer. Han var född 1897. Paret var inte gifta, de var ”trolovade”. I fotoalbumen finns inga foton från Uppsala, åtminstone inga som jag kan identifiera. Däremot tidiga bilder från Malmö. Andra städer som jag känner igen, från farmors berättelser och som jag själv har besökt är Härnösand, Visby och Varberg. Utifrån min fars ålder kan jag bestämma när bilderna är tagna. I Härnösand är han ett par tre år gammal, sålunda är de bilderna från cirka 1921. I Visby är han tre-fyra år gammal och i Varberg fem-sex. Vilket stämmer med hans minnen. Ingenting från Härnösand eller Visby, då var han ännu för ung för att minnas. Min far hade blandade känslor, hatkärlek till Varberg. Härliga bad, men också upplevelser av bråk mellan föräldrarna. En älskad barnflicka. Simundervisningen traumatisk, tidigt på våren tvingade farfar sin son ner i det djupa iskalla vattnet och kommenderade honom att ”simma nu”.

1919, under deras tid i Umeå, bildade min farfar en tjugomannaensemble som konserterade i hela Norrland. En fotografi – som jag var särskilt fäst vid, men dessvärre saknar idag – visade min far en tre-fyra år gammal. Han står stolt framför en vit gunghäst, större än han själv. Bilden har en historia som farmor berättade. Jul på stadshotellet i Umeå. Som julklapp till pojken hade hotellpersonalen, tillsammans med medlemmar i orkestern, samlat till en gunghäst. Svansen på hästen av tagel. Nu hör det till historien att min farmor hade påbörjat en utbildning

till hårfrisörska. På den tiden gick man som lärling i etablerade frisörsalonger. Förmodligen hade hon haft sin son med sig under utbildningen, varvid han hade blivit inspirerad. På fotot kunde man se att han har friserat eller helt enkelt klippt av svansen på gunghästen.

Nästa berättelse är från Vänersborg, där min far gick första året i skolan. Eller snarare från resan med tåg från Vänersborg till Malmö. Föräldrarna var nu skilda och hans mor, min blivande farmor, hade återvänt till Malmö i avsikt att skaffa bostad och arbete här. Min far blev kvar i Vänersborg med sin far, men när skolan var slut sattes han på tåget för att återförenas med sin mor. Hon mötte honom på Malmö Centralstation, när de stod på perrongen och kramades kom det fram en dam som utbrast ”en sån duktig pojke!” Det visade sig att damen hade suttit i restaurangvagnen när min far kom in och satte sig där. Servitören ignorerade pojken till en början och betjänade andra gäster som kom senare. Så småningom fick pojken sin lemonad och en smörgås, men när han skulle betala förklarade han för servitören, att eftersom denne hade serverat gästerna vid det andra bordet först, trots att de kom sist, fick han ingen dricks. Detta inträffade 1926, min far var sju år gammal, han skulle fylla åtta på hösten det året. En kavat pojke således, sådan skulle han förbli hela livet. Bakgrunden till den här historien är att min far hade levt sin tidiga barndom i restaurangmiljö och visste när man skulle ge dricks.

Gripande hans minnen från de första åren i Malmö. Den lilla familjen – en ensam pojke med sin mor – bodde på Väster. Min far placerades på Östra skolan. Mörka ögon, mörkt lockigt hår. Italienska för- och efternamn. Inledningsvis norrländsk dialekt efter tiden i Umeå. En exotisk fågel i den malmöitiska myllan.

Fig. 4. Farmor med sin son i Varberg. – Foto: Bo Gentili, privat ägo.

Jag smög utefter husväggarna på väg till skolan och jag smög hem för att undkomma förföljarna, berättade han. Duktig i skolan – han skulle så småningom få en friplats på Latinlyceet – hade han en omtyckt lärare som lät honom stanna kvar i skolsalen på rasterna för att inte bli slagen. Men jag lärde mig också själv att slåss, förklarade han. En kunskap, ja en insikt som han i överförd bemärkelse skulle ha nytta av hela sitt liv. Ty förföljare växer upp, förföljelserna tar sig andra uttryck, men de upphör inte. Man måste lära sig att slåss.

*

Tidigt under den tolv år långa turnén insåg min farmor att hon måste söka sig en egen utkomst. Sålunda började hon som lärling i en damfrisersalong redan någon gång på tioalet, under farmors och farfars första vistelse i Varberg. Hon skulle sedan fortsätta sin utbildning i andra städer där farfar spelade. I fotoalbumet finns en bild där hon står med en kollega utanför en frisersalong i Visby. I Umeå friserade min far sin gunghäst, uppskattningsvis julen 1923. Åter i Varberg 1925, kunde min farmor avsluta sin utbildning. Vad som inträffade året därpå i Vänersborg vet jag inte, om detta teg såväl min far som farmor. Men 1926 återvände farmor till Malmö, skaffade bostad och öppnade en egen damfrisersalong. En välbeställd svåger hjälpte henne med investeringskostnaderna. Dem skulle hon så småningom betala tillbaka. Efter några månader, när skolan var slut, följde min far efter. Han lämnade för alltid sin far. De båda skulle aldrig träffas mer.

10.

”För många år sedan steg en mörkhårig, ung musiker av tåget i Hofors och såg sig villrådigt omkring. Sina händer slöt han krampaktigt om resväskan och violinlådan; ‘Här finns ju inga människor, bara två hus och så stationen – nej, jag tror jag reser igen’. Just då visste han inte att stationen låg närmare tre kilometer utanför samhället, inte heller att hans framtid i Hofors skulle bli en kulturgärning i bygden, ännu mindre att han aldrig skulle flytta från Hofors efter ankomsten 1928.”

Ovanstående inleder en minnesartikel, ”Giovanni Stefani, in memoriam”, som står att läsa i *Hofors Musikällskap. 40 års jubileum 1928–1968*, en skrift utgiven 1968. Min farfar, nu med namnet Stefani, hade gått bort året innan. I jubileumsskriften tecknas ett vackert porträtt som kontrasterar mot den bild av honom som jag har vuxit upp med. I själva verket bibringades jag under barndomen uppfattningen att min farfar var död. Det var med förvåning jag långt senare lärde mig att han levde ända till 1967.

*

Vi lämnade min farfar i Vänersborg 1926. Familjen – om de var en familj – splittrades. Min farmor återvände till Malmö. Några månader senare följde deras son, min far efter. Nästa gång vi möter min farfar är 1928. Han stiger av tåget på järnvägsstationen i Hofors. Han är ensam, musikkapellet som bar hans namn är upplöst. Han har bytt namn och kallar sig numera Stefani, i officiella sammanhang Giovanni Gentili Stefani.

Vad har hänt? Därom tiger urkunderna. Varför Hofors? Varför Stefani?

Enligt vad min farmor berättade var min farfar under några år verksam i Gävleborgs symfoniorkester, bildad 1912. Detta har jag inte kunnat belägga. Hofors ligger inte långt från Gävle, hit kom farfar således 1928 för att ”sköta om den musikaliska beledsagningen av stumfilmen i Folkets Hus biograf”. Det skulle inte dröja länge förrän han tillsammans med några besjälade amatörmusiker på orten bildade Hofors Musiksällskap. Den 23 november 1928 höll 18-mannaorkestern sin första konsert under ledning av konsertmästaren Giovanni Stefani i Folkets Hus. Gensvaret från publiken var stort, verksamheten växte efter hand. Hofors Musiksällskap skulle komma att bli en institution i bygden i mer än 40 år. Varje år minst fyra konserter i Hofors, därtill gästspel runt om i Norrland, samt också i Stockholm där man radiokonserterade vid flera tillfällen. Min farfar var dirigent och ledde orkestern till 1943. Därefter, intill sin död 1967, satt han med som violinist. En lång rad betydande solister uppträdde tillsammans med orkestern, den kanske mest berömde violinisten Arthur Werner (1889–1958), som min farfar i ungdomen haft som lärare vid Musikkonservatoriet i Malmö.

Hofors Musiksällskap var sålunda en amatörorkester, men med stöd från Sveriges orkesterföreningars riksförbund (SOR), från Hofors kommun och från Svenska Kullagerfabriken (SKF). Orkestermusikerna förblev emellertid oavlönade. Min farfar försörjde sig inledningsvis som biografmusiker, samt hade han ett antal elever i violin. Han ledde också en ungdomsorkester. Med ljudfilmens ankomst mot slutet av 1920-talet minskade behovet av musiker på biograferna och farfar fick allt svårare att klara sig ekonomiskt – rörande är att ta del av hans frustration över ljudfilmens inträde. Lösningen blev SKF, där min farfar i början av trettioåret anställdes som tjänsteman eller ”korrespondent”, förmodligen på grund av sina goda språkkunskaper, en anställning som han behöll intill pensioneringen 1962, då han belönades med en guldmedalj för trettio års trogen tjänst. Från SOR uppvaktades han med en guldmedalj för sin gärning i Hofors Musiksällskap.

Fig. 5. Hofors Musikällskap med dirigenten Giovanni Gentili Stefani någon gång på 1940-talet. – Foto: Bo Gentili, privat ägo.

11.

Min farfars musiker- och tjänstemannakarriär i Hofors var således framgångsrik, men den har också en privat sida, en baksida. 1934 gifter han sig med Märta Magnhild Bergman, som tar namnet Gentili Stefani. Huruvida det var ett lyckligt äktenskap undandrar sig min bedömning. Dödsannonsen kortfattad: ”Min make Giovanni Stefani avled hastigt i sin födelsestad Hamburg. / Hofors den 5 aug. 1967 / Märtha”. Äktenskapet förblev barnlöst. Men i Malmö växer en faderlös pojke upp, min far. Han skulle leva ett långt liv i känslan av att ha blivit övergiven. Medvetet eller omedvetet längtade han efter den bekräftelse som endast en far kan

ge. Utan att vilja söka mig alltför djupt ner i det mänskliga psyket vågar jag påstå att jag själv som älskad och bortskämd son understundom – och särskilt på senare år – fick spela rollen av min fars far.

Beklämmande läsning – samtidigt intressant då den ger inblickar i min farfars liv i Hofors – är den barnavårdsakt rörande min far som finns bevarad på stadsarkivet i Malmö. Bakgrunden är att min farfar 1931 ådömdes att till min farmor betala underhållsbidrag. Han erkände faderskapet, förklarade sig villig att betala, inledningsvis 20 kronor i månaden, men skickade sällan pengarna i tid och ofta inte hela summan. Från 1930/31 finns ett antal brev från farfar till barnavårdsmannen bevarade, brev i vilka han i rörande och ytterst hovsamma ordalag förklarar varför han inte vill eller kan betala. Breven vittnar om en svår ekonomisk situation, men brevskrivaren hävdar också att han borde slippa betala för sin son eftersom pojken mor, min farmor med sin damfrisersalong skaffat sig en egen försörjning. Senare menade han att min far, som då ännu gick i skolan, istället borde ta anställning och försörja sig själv. Något intresse för pojken visar han inte.

Men det är ändå rörande brev. I ett av dem – ja, det har jag tidigare nämnt – får barnavårdsmannen fröken Lindsjö veta att läget för biografmusiker försämras i och med ljudfilmen. I ett annat berättar min farfar utförligt om sina inkomster och utgifter; ”... vill jag härmed meddela att min lön är 150 kr, men varken lunch eller bostad är fritt /.../ Mina utgifter äro 52.50 per mån. för två mål per dag, ett mål håller jag mig själv. Hyran är 12 kr per mån. för ett omöblerat rum, så kommer till 1 kr för lyse, lån av möbler 10 kr, linne såsom lakan, /???/ men också ved. /.../ sedan måste jag betala 25 kr på en gammal skuld, nu är det ju lätt att räkna ut vad som blir över om jag ska betala 50 kr per mån. Jag måste ju ha några kläder och tvätt, skor m.m. Angående spelningen så spelade jag förra vintern 1 a 2 kvällar på bio för 7 kr, så det blir inga stora summor, och denna säsongs har dom som på alla andra platser lagt in ljudfilm. Orkestern som jag är med i är endast en amatörorkester och har varken jag eller någon annan något betalt utan gör vi det endast av intresset. /.../ och om man vill i dessa tider ha en plats kvar så får man göra sig kvitt allt gammalt. Jag vädjar nu till Fröken Lindsjö att pröva noga huru mycket jag kan betala, ty jag vill gärna men man kan inte göra pengar. / Med utmärkt högaktning / tecknar / N. Gentili-Stefani / Hofors”.

Som sagt, det finns ett flertal liknande brev från den här tiden. Men snart tröttnade myndigheterna – eller om det var min farmor som tröttnade? Från och med året 1932 infördes så kallad ”införsel”, dvs. underhållsbidraget drogs direkt från min farfars lön på SKF i Hofors. Härmed var saken emellertid inte slutligen avgjord.

När avtalet om underhållsbidrag skulle förnyas i december 1933 vägrade min farfar att skriva under och gav med sig först efter hot om inställelse i rådhusrätten. Den sista införseln i min farfars lön från SKF i Hofors skedde i december 1934, året min far fyllde sexton. Först nu kunde min farfar ”göra sig kvitt allt gammalt”, som han uttrycker saken i ovan citerade brev till barnavårds mannen fröken Lindsjö.

*

Som jag har nämnt träffades min far och farfar aldrig mer sedan min far 1926, sju år gammal, ensam for med tåg från Vänersborg till Malmö. Dock berättade han för mig om ett telefonsamtal som han fick från farfar under beredskapstiden. Min far tillstod, om än motvilligt, att han hade blivit glad den gången. Men erkände också med tårar i ögon – jag såg honom annars aldrig gråta – hur besviken han sedan blev när min farfar inte visade något intresse för sin son som person utan istället började fråga ut honom om militära angelägenheter. Min far var uttalad antinazist hela livet. Han förklarade för mig att han bara la på telefonluren, ”ringde av” som man sa på den tiden, utan att ens säga adjö.

Vilka slutsatser man ska dra av ovanstående episod vet jag inte. Förhoppningsvis inga alls. Min farfars åsikter i politiska frågor vet jag ingenting om. Men man får förmoda att han på grund av sin bakgrund kände sympati för Italien och Tyskland, där han hade släkt och där han hade vuxit upp. Han behärskade båda språken, italienska och tyska. Spionerade han för Tyskland? Var det därför han kontaktade sin son under krigsåren, för att få uppgifter om den svenska försvarslinjen? Det gavs för ett antal år sedan ut en förteckning över svenskar med nazisympatier under 1930- och 1940-talen. Där finns han inte med. Men att min farfar hade kontakter – släkt och vänner – i Tyskland före, under och efter kriget är oomtvistat. Han dog under ett besök i Hamburg 1967, men ligger begravd i Hofors.

12.

Min far dog sommaren 2013, bara några månader innan han skulle fylla 95 år. Han längtade bort. Sorgen ackompanjerades av lättnad – de sista åren hade varit svåra, framför allt för honom men också för mig som ansvarade för hans välbefinnande. Med åren har sorgen bleknat och följts av en mer bestående känsla av saknad. All vänskap och glädje vi hade tillsammans. All omtanke. Minnena kan när som helst falla över mig, vemod och tacksamhet. Samtidigt frågorna. Vem var han, min far? Hur hade hans upplevelse som barn av att vara förskjuten av sin far påverkat honom? Hur påverkades förhållandet till mig av min fars barndomsupplevelser?

Till er som läser detta vill jag säga att förvänta er inga svar på mina frågor. Sådana har jag inte. Istället beundran för en man som med intelligens och råstyrka, ett ofördelaktigt utgångsläge till trots, lyckades skapa ett gott liv för sig och sin familj. Och som på vägen, i sitt yrke, räddade medmänniskor till en drägligare tillvaro. Så länge han orkade strida för sina ideal. De sista åren i tjänst mörknade hans samhällssyn. Pensioneringen en befrielse och han fick sedan många goda år tillsammans med min mor. De bodde nu i Mellanskåne, han engagerade sig politiskt och satt i kommunfullmäktige. Han läste mycket, de reste mycket, spelade golf utan att tillhöra den privilegierade borgarklass som spelar golf. Min far hörde inte till någonstans. Hela sitt liv kämpade han för det han trodde på, först de sista åren sedan min mor var död gav han upp och accepterade sin ensamhet. Jag tyckte mycket om honom.

Nytt från Malmö stadsarkiv 2019

AV ANETTE SARNÄS

Under året besökte ca 54 000 personer vårt arkiv och vårt bibliotek. Flest besökare kom på Släktforskningens dag som i januari drog 465 intresserade. Den andra stora publikdragaren var Arkivens dag i november då 432 personer kom till oss. Kulturminister Amanda Lind kom på besök i februari och fick en guidning om oss och vår verksamhet.

Nya arkiv

Under året har det kommit en del nya arkiv. Bland de enskilda kan nämnas skulptör Edvard Trulssons arkiv, Malmö symfoniorkesterns kör och Gustav Berlins dagboksanteckningar. I övrigt är det handlingar, främst betyg och skolhälsovårdsjournaler, från olika skolor och 16 hyllmeter från kommunstyrelsen i Malmö.

Edvard Trulsson föddes 1881 i Malmö och utbildade sig till skulptör i Danmark och Tyskland. Han avled här 1969. I Malmö finns flera verk av honom, som statyn av Frans Suell på Norra Vallgatan (1915), statyn över Rudolf Berg i Strandparken i Limhamn och Najaden i Folkets Park (1938). Hans originella hem Villa Trulssbo på Bredåkersvägen såldes under året med konstnärens egna verk liksom hans samling konst, antikviteter och möbler. Trulssons konst genomsyrade huset. Han byggde det själv för sin familj, men också för att ha en plats där hans framtida verk skulle skapas. Många av de fina detaljerna såsom skulpturer, stuckaturer och dörrhandtag är konstnärens hantverk. En gång i tiden har fastigheten varit en plats för flera skulpturvisningar i trädgården och flaggstången är exempelvis hämtad från Baltiska utställningen 1914 där han var representerad. I samband med avyttrandet av huset fick Skissernas museum i Lund ta emot en samling skisser och

stadsarkivet fick fyra flyttkartonger med material. Arkivmaterialet är en blandning av familjens fotoalbum och äldre släktfotografier, privata handlingar, skisser, ritningar angående huset och liknande. Det omfattar även en del av barnens skolbetyg och teckningar, pass m.m.

Fig. 1 och 2. Delar av arkivmaterialet från Edvard Trulsson. – Foto: Anette Sarnäs.

Nytt på biblioteket

Stadsarkivets lånebibliotek har fortsatt sin framgångsrika verksamhet med många besök, utlån och annan hjälp. Nytt är att vi nu även fått barnböcker på romani. Under året har vi också testat en ommöblering, som vi hoppas bättre ger våra besökare möjlighet till såväl studiero för studerande, lästunder för föräldrar och barn och botanisering bland våra bokhyllor för lässugna. Författarbesöken under året var flera. På sportlovet gästade illustratören och författaren Lisen Adbåge. På hösten kom under författarfestivalen Katarina Genar och Patrick Bellan. Katarina Genar berättade om sitt arbete med sina magiska och spöklika böcker, som rysarserien om Mystiska skolan. Patrick Bellan höll ett föredrag utifrån sin bok ”Träd i Malmö” om trädens betydelse för den moderna malmöiten och hur vi bör tänka framåt i arbetet med stadens träd.

Arkivpedagogik

Under året har omkring 100 arkivlektioner hållits för elever i Malmös skolor. En ny workshop för året är ”Barn i arbete”. Hur många timmar fick tolvåringar arbeta år 1900? Vilka fabriker bröt mot reglerna? På temat **Barn i arbete** får eleverna arbeta med originalkällor och öva sig i sin förmåga att förhålla sig till dessa. Fokus ligger på att förmedla en metod eleverna kan använda sig av i alla sammanhang då de ska använda historiska källor. Lektionen avslutas med en rundvandring i arkivet.

En annan ny workshop handlar om statyer och monument. I Malmö har man rest en staty över Zlatan, samtidigt som enskilda Malmöbor vill resa en staty över Elma Danielsson och ett antirasistiskt minnesmärke. Men vem får resa monument och i vilket syfte gör man det? Vad är det man vill berätta och vad säger det om samtiden? Vilken händelse eller person väljer man ut och varför? I denna workshop får eleverna, utifrån ovanstående diskussioner och frågor, studera ett antal historiska monument och statyer i Malmö. Materialet består av olika källor såsom tidningsartiklar, bilder och dokument.

En annan nyhet har Minnenas café varit. Vid tre tillfällen bjöd arkivet in till fika, med historiskt tilltugg. Det första caféet hade temat ”Stadsteatern 75 år”. Vi serverade godbitar ur arkivet till kaffet och kakan. Som final blev det gemensam frågesport med livemusik.

Nästa café hette ”Min plats i Malmö” där vi bad alla som ville skicka in några rader om någon plats i Malmö upplevts som särskilt betydelsefull. Det sändes in en del små berättelser, ibland med bilder också. Vid café tillfället läste vi upp några av bidragen och en del av de som kom berättade egna minnen. Det andra caféet hade temat ”Lucia” och hölls på Luciadagen. Elever från Monbijouskolan bjöd på

luciatåg och därefter varvades bilder och berättelser från arkiven om Lucia med de fikandes egna luciaminnen.

Ny verksamhet

En stor nyhet var att två förvaltningar tillsammans valde att lyfta den äldre målgruppen och att vi fått en utvecklingsamordnare för kultur för äldre. Bakgrunden är en utredning Pernilla Södergren tidigare gjort med en kartläggning av kulturförvaltningens verksamheter för målgruppen och om behov och möjligheter i hälsa-, vård- och omsorgsförvaltningen. Pernillas uppdrag är helt nytt med målet att utveckla och tillgängliggöra kultur för äldre i ett långsiktigt perspektiv, utveckla vägar att sprida information samt att i större utsträckning synliggöra vad som redan finns och görs. Arbetet är i första hand riktat mot äldre inom hälsa-, vård och omsorgsförvaltningens verksamheter men omfattar även alla äldre i Malmö. Ett nätverk inom kulturförvaltningen jobbar nu mot den äldre målgruppen. Framtida samarbeten med ytterligare förvaltningar finns i tankarna, exempelvis där det under hösten skapats generationsmöten tillsammans med förskoleförvaltningen.

Släktforskningens dag

I januari hade vi fullt hus under Släktforskningens dag, när temat var ”Fotografiet och släktforskningen”. Tidigare stadsarkivarien och museichefen Göran Larsson inledde med ett fullsatt föredrag om Industristaden Malmö. Han följdes av stadsarkivets Staffan Gudmundsson som berättade om torghandeln i Malmö, vad man kan hitta i arkiven och vilka källor som finns. Därefter gav arkivarie Anette Sarnäs tips och exempel på hur man kan använda gamla fotografier i sin släktforskning. Bland annat togs det upp hur man kan datera fotografier och vad som kan göras för att få namn på okända personer. Som avslutning tog Joakim Berglund från Bilder i Syd vid, och guidade den fullsatta salen genom HD/Sydsvenskans bildarkiv. Han berättade om vad man kan hitta i arkivet, vad som inte finns där och hur det kan användas av forskare av olika slag. Malmö Släktforskarförening och Skånes släktforskarförbund fanns också på plats och bidrog med sin samlade kunskap.

Arkivens dag

I november firade vi årets Arkivens dag som hade temat ”Gömt eller glömt”. Först på föredragslistan stod journalisten och författaren Christoph Andersson, som berättade om sina utgrävningar i östtyska arkiv. Den fullsatta salen fick veta mer om vad Stasis gamla akter avslöjar om Sverige under kalla kriget. Han följdes av

arkivarie Anette Sarnäs, som berättade den nu okända historien om nödbostäderna vid Pildammsparken. Dessa baracker stod under åren 1917–1937 men har lämnat få spår efter sig i arkiven. Därefter fick vi höra historien om Anna, i skuggan av Alfred. Det var författaren Karin Lövgren Nilsson som under många år forskat om den unga fabriksarbeterskan som tragiskt avled 1915 tillsammans med den kända arkitekten Arwidius. Som avslutning var det Elin Bommenel, lektor i vetenskapsfilosofi och etik vid Lunds universitet, som höll ett föredrag. Det handlade om kariesexperimenten på Vipeholm 1943–1960 men också om hur man kan pussla ihop en bild av hur folk arbetade och resonerade för 70 år sedan, men hjälp av arkivari, arkiv och andra författare. Hon berörde även sin nu pågående forskning om misstankarna om eutanasi på Vipeholm. För dagen presenterade stadsarkivet en liten miniutställning med gömda eller glömda föremål ur rådhusrättens arkiv. Malmö Släktforskarförening svarade på allehanda frågor om släktforskning och hjälpte till att lösa forskningsproblem. Magasinsvisningar på temat Gömt eller glömt roade också många besökare.

Föredrag

Under våren gavs åtta föredrag på stadsarkivet. Först ut var vår arkivpedagog Karin Sjöberg som berättade om Vita Bussarnas arkiv hos Röda Korset. I slutet av andra världskriget ledde Svenska Röda Korset med hjälp av Det danske Hjelpekorps en räddningsaktion där omkring 15 000 personer räddades ur nazisternas koncentrationsläger. Karin presenterade ett urval av berättelser, bilder och dokument och gav också information om vart man kan vända sig för att söka mer kunskap om aktionen. På Malmö stadsarkiv finns passagerarlistor och en del polisförhör, men mer material finns exempelvis på landsarkivet i Lund och på Riksarkivet i Stockholm. Nästa föredrag hölls av journalisten och författaren Per Hägred och handlade om Kulturbolagets historia; artisterna, profilerna och historierna. I mars höll arkivarie Anette Sarnäs föredrag i anslutning till den nya utställningen, om Kvinnliga fotografer i Malmö 1860–1920. Hon presenterade Malmös kvinnliga fotografpionjärer och deras efterföljare. Bland annat presenterades deras bakgrund, var ateljéerna fanns och vilka spår som finns efter dem i arkiven och hur man kan forska om kvinnliga fotografer. Även det följande föredraget handlade om kvinnliga fotografer, Det var fil.dr. Anja Petersen på Dunkers kulturhus som guidade och berättade om hur vardagen för de kvinnliga fotograferna kunde se ut, vad tidens fotografiska porträtt kan berätta om Sverige och den tidens syn på kvinnor. Fotohistorikern Eva Dahlman fortsatte på temat i sitt föredrag om Kvinnorna i den svenska fotohistorien. Hon delade med sig av guldkorn ur sitt och Magnus Bremmers pågående forskningsprojekt ”Kvinnor bakom kameran 1845–1945”.

Forskaren Rickard Bengtsson anknöt också till fotografer i nästa föredrag: ”Annorlunda sätt att se på det gamla Malmö”, där han bland annat berättade och visade bilder om Malmö från ovan vid sekelskiftet och stereoskopiska fotografier. I maj gav stadsarkivets Olle Nordquist och Staffan Gudmundsson ett strövtåg genom arkiven med utgångspunkt i uppfinningar och verksamheter där Malmö varit först. För visst vet ni att exempelvis bröderna Rohmell var först med att starta chokladfabrik i Malmö? Vårens sista föredrag hölls av Hanna Markusson Winkvist från Göteborgs universitet. Hon pratade om den kvinnliga tvåsamhetens frirum, där det under den moderna kvinnorörelsens tid uppstod ett frirum för samkönad kärlek. Hanna berättade om en tid där kvinnor kunde välja varandra som sina käraste, och visade betydelse både för individerna och för de stora historiska sammanhangen. Under våren presenterade även arkivpedagog Linus Sollin genom arkiv som belyser stadens idrottsplatser och sportanläggningar. En mycket populär programpunkt var också vårens stadsvandring med författaren Set Mattsson. Han bjöd på en vandring genom några av de kvarter han skildrar i sina spänningsromaner, som utspelar sig i Malmö på 1940- och 1950-talet.

Fig. 3a-c. Från vänster till höger: Porträtt som föreställer Malmöfotograferna Cecilia Nelson (a), Anna Frankel (b) och Karin Sörensen (c). Foton i privat ägo.

Höstterminen inleddes med att Margareta Persson, författare och tidigare ordförande för Handikappförbunden, höll ett föredrag om hur synen på funktionsnedsättning sett ut genom tiderna. Hon följdes av Marianne Mörck, operasångerska, skådespelare och regissör, som berättade minnen från sitt liv i rampljuset.

I november höll Elisabeth Ekstam, f.d. pedagog vid Regionmuseet i Kristianstad ett föredrag tillsammans med Erland Kaldaras Nikolizsson, utifrån utställningen om Romska smycken-hantverk, tradition och ett sätt att leva. På Bokens dag gavs ett inspirerat föredrag av bok- och papperskonservatorerna Anna Celander och Kristina Enhörning. De berättade om sitt samarbete, från varsamt bevarande till skapandet av nya objekt för framtiden. I december höll tidigare stadsantikvarien Anders Reisnert föredrag inför en fullsatt sal, om de senaste arkeologiska utgrävningarna i S:t Petri kyrka. Han berättade även i övrigt om kyrkans byggnadshistoria och var idéerna till dess utformning kan ha kommit. Bland annat framhöll han likheten med klosterkyrkan i Doberaner Münster i Bad Doberan. där bl.a. svenske kungen Albrekt av Mecklenburg är begravd. Veckan därpå berättade arkivarie Olle Nordquist historien om S:t Petris glasmålningar. Hösten innehöll även fyra särskilda föredrag med fokus på några av stadsarkivets handlingar. Staffan Gudmundsson presenterade auktionskammarens arkiv. Från 1600-talet och framåt var auktionen många gånger sista utvägen för Malmöbor med trasslig ekonomi. Arkivarie Suzanne Sandberg guidade åhörarna genom Räddningsnämndens arkiv och Malmö eldfångda historia under titeln ”Det brinner!”. Arkivarie Olle Nordquist och arkivpedagog Linus Sollin belyste i november hästar i stadsarkivets samlingar, som renhållningsarbetare, brandbekämpare och ryska valacker. Årets sista arkiv att lyftas fram var Sundhetsnämndens. Arkivarie Anette Sarnäs gav bland annat exempel på obduktionsprotokoll och barnmorskornas verksamhet, liksom koleraepidemin 1850 sedd genom arkivets handlingar. Återkommande under året gavs visningar av fotomagasinets och arkivmagasinen.

Utställningar

Årets första utställning hade titeln ”Kvinnliga fotografer i Malmö 1860–1920” och belyste den nya möjlighet till yrkesverksamhet för kvinnor som uppstod i och med samtidens fascination för porträttfotografi. Det nya yrket som fotograf uppfattades inte som vare sig manligt eller kvinnligt. Därför kunde kvinnor etablera sig. Den första kvinnliga fotografen i Malmö var Hilda Sjölin som öppnade sin ateljé 1860. Hon följdes av många andra. En del, som Cecilia Nelson, Anna Frankel och Karin Sörensen hade ateljéer i sitt eget namn eller drev en ateljé tillsammans med andra kvinnor. Andra var verksamma i sin makes ateljé eller hos något syskon. Många var anställda som biträden och elever. De tog porträttbilder, skolfoton, vykortsbilder, stadsvyer och dokumentationsfotografier. Utställningen berättade om vilka de var och hur de arbetade i yrket. I september invigde vi vår nästa utställning, som handlade om Stadsteaterns 75-årsjubileum. Utställningen handlade främst om teaterns tillkomst, hur det resonerades om dess placering och utformning. Vi visade bidrag

Fig. 4 a. Utställningen Kvinnliga fotografier i Malmö 1860–1920. – Foto: Anette Sarnäs.

Fig. 4b.

från arkitekttävlingen ur arkiven och foton från den stora invigningen. En del av utställningen gav färgsprakande prov på de många fina skisser och kostymteckningar från föreställningar, som finns bevarade i arkivet. Under romska kulturveckan i november visade vi vandringsutställningen ”Romska smycken- hantverk, tradition och ett sätt att leva på.” I december invigde vi sedan årets sista utställning, om S:t Petri kyrkas 700-årsjubileum. Vi lyfte fram material ur församlingens arkiv och utsmyckning i kyrkan, som berättade om personer och händelser med anknytning till kyrkan. En särskild del handlade om glasmålningarna i Sanka Annas kapell och deras tillkomst. Vi hade även en liten hyllning till Einar Bager och hans betydande forskargärning vad avser S:t Petri kyrka.

Fig. 5. Utställningen S:t Petri 700 år. – Foto: Anette Sarnäs.

Instagram

År 2019 fick stadsarkivets Instagram-konto närapå 2000 nya följare och har nu drygt 6550. Vår blandning av gamla och nyare foton, arkivhandlingar och udda företeelser i arkivet, liksom information om våra olika evenemang verkar tilltala många. Vi har också fått hjälp vid flera tillfällen av våra engagerade och kunniga följare med att identifiera fotografier eller rätta felaktigt bildinformation. De tre

mest gillade bilderna var alla tagna under de senaste 75 åren. Allra flest gilla-märkingar fick ett färgvykort föreställande centralstationen från 1950-tal. Ett foto på en kaffeautomat på Kockums från 1970-tal kom på andra plats, förmodligen till viss del på grund av den fascinerande information som följde med bilden, att det rått kaffeförbud under en tid på Kockums. På tredje plats kom ett foto på Villa Franca från 1940-talet. Flest kommentarer fick en vinterbild föreställande Segeväng, där vi bad om hjälp att identifiera motivet.

Fig. 6. Centralstationen på 1950-talet. Färgvykort taget av Berndt Johnsson. Ur Åke Jörlebys samling. Bild nr 20867 i bildarkivet.

Fig. 7. Kaffeautomaten på Kockums. Sommaren 1971 skedde en stor förändring på Kockums... Från ett totalförbud av kaffedrickning på arbetsplatsen gick man till att faktiskt ha kaffeautomater. Beslutet togs över en natt. Under förbudet hade personalen uppfunnit gömstäl-len där kokning och drickning kunde ske. Här gläds några ur personalen åt de kära drop-parna, fr. v. Barbro Pettersson, Karin Nilsson och Lars-Göran Truedsson. Ur Kockums Meka-niska Verkstads AB:s arkiv, bild nr 3014 i bildarkivet.

Fig. 8. Villa Franca. Den 26 mars 1941 togs det här fotot. Det visar Villa Franca i Magi-stratsparken. År 1888 uthyrdes det här jordstycket till gjuteriägaren A J Andersson, där han uppförde en enkel paviljong. Året efter fick stadsnotarien Ernst Francke fastställt ritningar till en trävilla som han döpte till Villa Franca. På den tiden låg sommarvillan på landet, långt borta från staden. Möjligen blev den sedan flyttad en aning under tidens gång. Villa Franca revs 1944 och fick sin sista tid tjäna som byggnadskontor i samband med att man uppförde Malmö stadsteater. Ur Malmö Operas arkiv. Bild nr 87012 i bildarkivet.

Fig. 9. Segevång fotograferat en snöfrostig vinterdag från dåvarande Sydsvenskan-skrapan. Närmast kameran skimtar Stockholmsvägen och därefter Lundavägen. Den bågformade huskroppen i kvarter Ögonfransen löper längs med Segevångsgatan. Byggnaden, som utgör två skilda fastigheter, är ett suterränghus i gult tegel och är nästan 500 meter lång. Den västra delen (till höger), Ögonfransen 1, ritades av Thorsten Roos och Bror Thornberg för MKB 1959. Den östra delen, (till vänster), Ögonfransen 2, ritades av Sven Grönqvist på HSB:s arkitektkontor 1959. Ögonformen är grundtemat i områdets struktur. Parken är utformad av Walter Kohl 1960. Bakom denna reser sig höga skivhus längs med Kronetorpsgatan i kvarteret Ögonlocket. Dessa byggnader ritades 1959 av Sven Grönqvist på HSB:s arkitektkontor, liksom en stor del av de övriga byggnaderna i kvarteret. – Foto: Ur Fastighetskontoret i Malmös arkiv, bild nr 27671 i bildarkivet.

Skulptören Edvard Trulssons villa

AV OLGA SCHLYTER

På Solbacken i Malmö ligger skulptören Edvard Trulssons hus, Villa Trulssebo. Huset och trädgården bildar tillsammans ett helhetskonstverk som in i minsta detalj är präglad av skulptörens kreativitet. Hösten 2019 såldes fastigheten sedan Edwards son Nils som bott i huset gått bort. Även om många av Trulssons verk som funnits i huset tidigare redan hade sålts då visningarna hölls, så var det ett i stora drag välbevarat konstnärshem som mötte nyfikna besökare och spekulanter.

Villan byggdes i etapper på 1910-talet, och har sedan byggts till på 1930-talet. Av detta anar man dock inget, utan huset liknar närmast en engelsk Arts and Crafts-villa. Inte minst trädgården är en viktig komponent i den liknelsen. Huset och trädgården samspelar och utgör en harmonisk helhet.

Edvard Trulsson köpte tomten på Solbacken 1912, året efter att han fått i uppdrag att skapa statyn av Frans Suell. Han var då bosatt i Köpenhamn och hade sin ateljé där, men på Solbacken lät han bygga en ny ateljébyggnad. Det var ett relativt litet hus som förutom själva ateljén inte rymde mycket mer än ett loft med ett litet sovrum, ett kök och en liten matsal. Ateljén hade högt i tak och en stor port på gaveln mot Bredåkersvägen. Bakom huset byggdes ett enkelt uthus i trä med utedass och vedbod. Enligt uppgift från sonen Nils var det Edvard Trulsson själv som formgav byggnaden och trädgården. Odaterade och osignerade ritningar av ateljébyggnaden och vedboden återfinns bland det material som stadsarkivet har mottagit från Nils Trulssons dödsbo. Av andra ritningar framgår att ateljén inom kort byggdes till mot öster. En större matsal och salong tillkom på bottenvåningen, och på ovanvåningen blev det nu två sovrum varav det ena med balkong ut mot trädgården. Husets entré var på trädgårdssidan. Vid den här tiden byggdes också ett tvätthus i anslutande stil på baksidan. I bottenvåningen fanns tvättstuga och

på ovanvåningen ett rum som nåddes via en utanpåliggande trätrappa. Ritningarna på tillbyggnaden och tvätthuset är från 1915 och signerade av Fabian Thede, en arkitekt vars övriga verksamhet inte är känd. Thede bistod förmodligen bara Trulsson med att ta fram ordentliga ritningar på huset som var skulptörens egen skapelse.

Under årens lopp byggdes huset till i ytterligare några omgångar. Exempelvis installerades WC 1929. På 1930-talet, sedan Edvard och hustrun Ingeborgs tre barn fötts, gjordes en utbyggnad mot trädgården. I samband med detta flyttades entrén till gaveln mot Bredåkersvägen.

De branta takfallen med höga skorstenar, fasaderna i tegel, och hantverksmässiga och konstnärliga detaljer är egenskaper som ger Villa Trulssebo Arts and Crafts-prägel. Detsamma gäller hur byggnaden och trädgården samspelar. Trädgården är gestaltad som en förlängning av huset, med olika rum omgärdade av murar eller häckar och buskar. Arts and Crafts-stilen rörelsen uppstod i England på 1800-talet, som en reaktion mot industrialisering och massproduktion. Inom rörelsen vurmade man för hantverk, äkthet och rustika material. Förebilden för en ståndsmässig boning var inte ett slott i någon historisk stil utan snarare en lantlig "cottage". Rörelsen förespråkade också att estetiska värden skulle lyftas i vardagen och genomsyra allt i ett hem, från byggnad och trädgård till bruksföremål. Detta förhållningssätt har Edvard Trulsson verkligen tillämpat på sin boning Villa Trulssebo.

Fig. 1. Huset och trädgården genomsyras av Trulssons kreativitet och omsorg om detaljer. Redan vid grinden välkomnas man av en samling småfåglar som pickar på en brödbit.

Fig. 2. Trots att huset har tillkommit i många etapper bildar det en väl sammanhållen helhet. Vid en utbyggnad på 1930-talet tillkom de stora fönstren mot trädgården. De fönster som satt här tidigare var betydligt mindre men också med blyspröjs. Idag sitter de i den gamla vedboden på baksidan av huset!

Fig. 3. På framsidan av huset är trädgården utformad som en nedsänkt yta, omgiven av stenpartier, rabatter och buskage. Greppet kallas "sunken garden" och är klassiskt inom engelsk trädgårdskonst.

Fig. 4. I planteringarna runt den nedsänkta trädgården slingrar sig stenlagda gångar och dolda små rum öppnar sig, som här en liten kaffegrotta. I förhållande till trädgårdens begränsade storlek finns det anmärkningsvärt många olika rum och överraskningar.

Fig. 5. På baksidan av huset finns en liten köksträdgård som ramas in av murar med skulpturnischer. Tvätthuset har ett rum på loftet, som nås via en spång från bostadshuset.

Fig. 6 och 7. På husets östra gavel finns ett drivhus. På 1930-talet togs ett panoramafönster upp i väggen mellan salongen och drivhuset, vilket på ett effektivt sätt löser upp gränsen mellan hus och trädgård. Handtaget till glasdörren mot drivhuset har formen av lekande fiskar.

Fig. 8. I ateljén finns bland annat en gipsversion av fiskarpojken som stod utanför restaurang Pilgården vid Sankt Johannesgatan. Skulpturen ingick i en vattenkonst bestående av den smygande pojken och framför honom en spegeldamm med ett par fiskar.

Fig. 9. Edvard Trulsson och hans Ingeborg fick tre barn, tvillingarna Ingel och Ellen 1931 och sonen Nils 1933. Barnen, och även Ingeborg, stod ofta modell för Edwards skulpturer.

Fig. 10. I den gamla vedboden förvaras diverse gipsformer, till exempel delar av skulpturen Solbaderskan.

Fig. 11. Köket i Villa Trulsbo är av ett slag man sällan ser, nämligen till stora delar bevarat i original från 1910-talet.

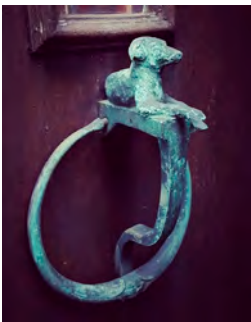

Fig. 12.

Fig. 13. Huset är fullt av lekfulla detaljer och nischer med små skulpturer. Trulsson har formgivit saker som rockhängare, dörrhandtag och här nyckelbrickan på köksdörren.

Källor

Otryckta källor

Arkiv

Edvard Trulssons arkiv, Malmö stadsarkiv

Muntlig källa

Lisbeth Jönsson Sörensson

Nytt från Malmö Museer 2019

AV MATS FASTRUP

Malmö Museer är ett av Sveriges mest besökta museer, och besöks av allt fler varje år. Besökarna kommer från hela Malmö och regionen, och många är besökare från när och fjärran. Det ökande besöksantalet ställer höga krav för att museet ska kunna fortsätta bedriva en verksamhet som kännetecknas av god kvalitet. För att kunna bemöta detta stängdes Teknikens och Sjöfartens hus för ombyggnad i början på året. Under stängningen har vi bland annat byggt en helt ny entré och butik, renoverat toaletter, kapprum och förbättrat ventilationen. I oktober kunde vi åter öppna upp och välkomna våra besökare till ett hus med ökad tillgänglighet och nya upplevelser. Trots att Teknikens och Sjöfartens hus varit stängt större delen av året hade Malmö Museer över 370 000 besökare. I slutet på året arrangerade vi traditionsenligt Jul på slottet som detta året lockade ca 13 000 besökare, vilket var rekord för det här evenemanget.

Utställningar

När vi öppnade Teknikens och Sjöfartens hus igen var det samtidigt invigning av *Tick tack – en utställning om klockor och tid*. Utställningen som är full med olika sorters klockor och tidmätare berättar tidmätningens historia och om urens många olika funktioner i tid och rum. Klockor tillverkade i Malmö har en framträdande roll i utställningen. Malmö hade en levande urmakeriverksamhet redan på 1600-talet. I utställningen visas också olika typer av armbandsur, fickur, precisionsur, golvur. Många ur är som vackra konstföremål tillverkade med teknisk briljans. Precisionsur, armbandsur, fickur, golvur och tidvisare, kuriositeter av olika slag, visas upp för att väcka nyfikenheten till klockor, ur och tid med en särskild betoning på

tidsbegreppet i förändring. Här ges också prov på ett antal ur tillverkade av Malmöurmakare under mer än 250 år. Malmö Museer har en samling unika tidmätare, klockor och ur – det äldsta från 1500-talet som nu visas i ett samarbete med föreningen De Gamla Urens Vänner.

I och med stängningen av Teknikens och Sjöfartens hus, flyttades delar av den omtyckta *Idéplaneten* över till Slottsholmen under sommaren och blev en del av utställningen *Klara färdiga gå! – En utställning för kropp och knopp*. Med utställningen ville vi bland annat uppmuntra våra besökare att röra på sig och den var därför fylld med aktiviteter och fysiska utmaningar för både kropp och knopp. Forskning visar att regelbunden fysisk aktivitet har positiv effekt på både kondition, intelligens och humör. Vid flera stationer kunde besökarna testa sin kondition och koordination genom hopp, muskelstyrka och balans, bland annat genom en interaktiv klät-
tervägg. I utställningen visades också föremål och fotografier från före detta Idrottsmuseets samlingar i Malmö.

Fig. 1. Tick Tack, en utställning om klockor och tid, kom till genom ett tätt samarbete mellan museet och föreningen De gamla urens vänner. Museets unika samlingar såväl som inlån från föreningen bidrar till en föremåls- och kunskapspackad utställning. – Foto: Jenny Eliasson / Malmö Museer

Fig. 2. Klara, Färdiga, Gå är en utställning, som kombinerar föremål från tidigare Idrottsmuseets samlingar och fysiska experiment. Kulturarv möter motion och ett museibesök blir plötsligt ett träningspass för den som vill. Utanför slottet visar de gamla fotografierna från museets samlingar att kroppslig träning togs på allvar redan för över 100 år sedan. – Foto: Carl Jacob Malmberg / Malmö Museer

I början på hösten presenterade Malmö Museer och Samer i Syd utställningen *Samer – ingen isolerad ö*. I utställningen visades personliga porträtt med den samiska kulturen i fokus. En passion för antikt fotografi och en nyfikenhet på Sveriges urfolk fick fotografen Hans Jonsson från Skåne att 2016 fylla bilen med sin kamera, plåtar och fotokemi och resa norrut utan någon fast plan. När Hans vände söderut hade han med sig en inbjudan att komma tillbaka sommaren därpå till Svaipa sameby och deras sommarviste. Han fick möta människor och dokumentera kalvmärkning och andra sysslor som vardagen på fjället innehåller. Fotografierna är tagna med våtplåt, en gammal fototeknik från mitten av 1800-talet. Den innebär att man fotograferar på aluminium- eller glasplåtar och framkallningen måste ske på plats. Resultatet blir bilder som närmar sig måleri. En unik fotoutställning om Sveriges urfolk som visades på närliggande High Court.

Fig. 3. I ett samarbete med Malmö Museer visades Fotograf Hans Jonssons unika utställning "Samer - ingen isolerad ö" på Malmö High Court. Bilderna är skapade genom så kallad våtplåtsfotografi, en metod från 1800-talet där preparerade glasplåtar används. Projektet genomfördes under namnet Co/Malmö Museer, ett projekt för att visa utställningar i staden, utanför museets väggar. – Foto: Lena Wilhelmsson

Dokumentation och samlingar

Under året genomfördes ett dokumentationsprojekt om gamla häktet på Davidshall. Häktet byggs just nu om till några av Malmös dyraste bostadsrätter. I det här fallet genomfördes arbetet som ett praktikprojekt i samarbete med Institutionen för Kulturvetenskaper vid Lunds Universitet. Arbetet gjordes av en etnologistudent på institutionen med handledning av museets medarbetare.

Målet var att hitta människor som kunde berätta om häktet utifrån personliga erfarenheter. Vi utgick ifrån ett insamlat föremål, en häktesdörr fylld med klotter, för att söka berättelser knutna till föremålet. Sökandet skedde bland annat via sociala medier och via digitala kanaler som vi som museum inte använt i den utsträckning man kan, men som en ung engagerad student såg som självklara vägar för att hitta personer med erfarenhet av att – exempelvis - sitta bakom lås och bom. Och det blev ett bra gensvar med många berättelser om bland annat spöken, genussynen på arbetsplatsen, hyss och kollegial gemenskap. Men också om sorg, frustration och ilska över att hamna bakom låsta dörrar på Davidshall. Historierna blev sedan en del av museets utställning om vårt arbete med samtidsdokumentation som visades under våren.

Fig. 4. Det gamla häktet på Davidshall kommer inom en snar framtid att vara unika bostadsrätter. Borta är de trånga cellerna och tunga häktesdörrarna. Men föremål och berättelser om människorna som hamnade på häktet och om dem som arbetade där, finns fortsatt bevarade på Malmö Museer, genom vårt insamlings- och dokumentationsarbete. – Foto: Johanna Rylander / Malmö Museer

Malmö Museer fick tillsammans med Kulturen i Lund och Regionmuseet Kristianstad ta emot förstapriset i "Årets Samtidsdokumentation 2019" för arbetet med att under tre år dokumentera flyktingar och deras situation i Skåne. Flyktingdokumentationen var ett regionalt museisamarbete och gjordes under år då mediala strålkastare riktades mot nyanlända, och svensk flyktingpolitik alltmer fick stå i fokus i den pågående samhällsdebatten.

Även tredjepriset i samma tävling gick till Malmö Museer för en fotografisk dokumentation av det pågående arbetet med nedmonteringen av kärnkraftverket i Barsebäck. Dokumentationen har vi även använt som underlag för att skapa ett nytt samarbetsprojekt mellan de tre regionmuseerna. Malmö Museer, som är det enda av de tre museerna med tekniska samlingar, har tagit på sig att ansvara för insamling av föremål som beskriver denna del av svensk industrihistoria. Det gör vi utifrån de berättelser och den information museet får ta del av från de människor som byggt upp vår svenska kärnkraftsenergi, arbetat med den eller vuxit upp och levt granne med ett kärnkraftverk. Insamlandet och dokumentationen sker i nära samarbete med Uniper, som äger Barsebäck Kraft.

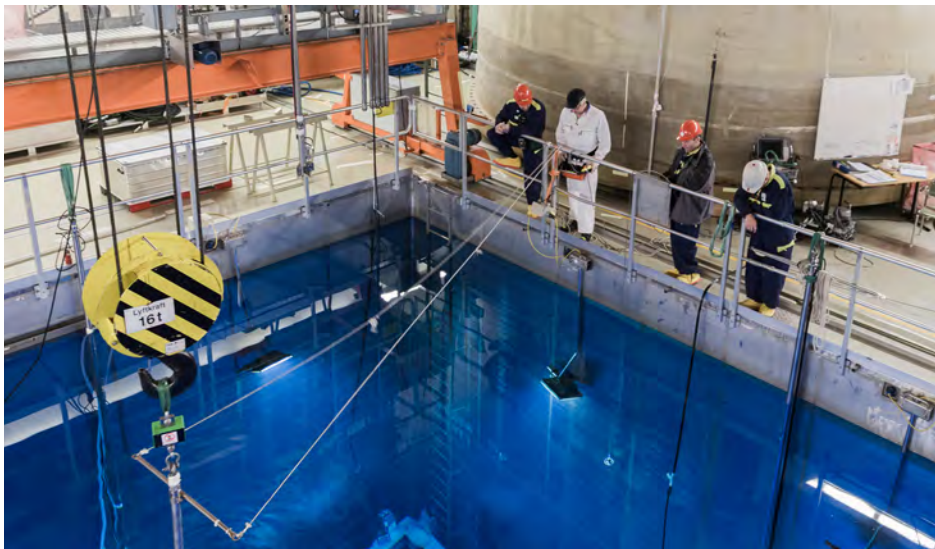

Fig. 5. Under 2019 påbörjade Malmö Museer ett regionalt samarbete med Kulturen, Kristianstad Museum och Barsebäck för att dokumentera, samla in och bevara föremål, bilder och berättelser, i samband med Barsebäcks pågående avveckling. Museets fotograf dokumenterade bland annat nedmonteringen av reaktorhallarna. – Foto: Jenny Eliasson / Malmö Museer

Pedagogisk verksamhet

Projektet *Vattenvetarna* som startade 2018 har under året utvecklats med skolprogram och erbjuder även aktiviteter under loven. Vi har också införskaffat en skåpbil som byggts om till ett mobilt vattenlaboratorium med utrustning för provtagning och analyser. Stor vikt har lagts vid ny teknik som avancerade mikroskop, stereoluppar, undervattensdrönare mm. Vattenlabbet är tänkt som ett komplement till arbetet i skolan samtidigt som det ska locka barns och ungdomars engagemang utanför skoltid. Vi har även startat upp en Vattenvetarklubb för barn och ungdomar mellan 7 och 16 år. Alla aktiviteter i klubben sker utanför skoltid och är kostnadsfria.

Fig. 6. Det treåriga vattenvetarprojektet riktar sig till barn och unga. Museet vill inspirera och skapa nyfikenhet för vårt livsviktiga vatten och gör det genom upplevelsebaserat lärande och roliga vattenexperiment. – Foto: Jenny Eliasson / Malmö Museer

Science Center Malmö Museer

I augusti gav kommunstyrelsen grönt ljus för ombyggnationen av Teknikens och Sjöfartens hus där Wisdome Malmö ska ta plats med bland annat en högteknologisk domteater som visar film i 360 grader. Med Wisdome Malmö tar Malmö Museer sin roll som museum, science center och besöksmål för staden och regionen ett steg vidare. Malmö Museer skiljer sig från jämförbara stads- och regionmuseer genom att vi är ett hybridmuseum: Samlingar och utställningar omfattar allt från djurpark (Akvariet), arkeologi, kulturhistoria, naturhistoria, sjöfart, teknik till ett renässansslott. Det ger unika möjligheter att koppla samman ett brett spektrum av ämnen i en satsning som Wisdome. Malmö Museer ingår tillsammans med Visualiseringscenter i Norrköping, Tekniska museet i Stockholm, Universeum i Göteborg och Curiosum i Umeå i en nationell satsning på vetenskaplig visualisering. Bakom initiativet står Knut och Alice Wallenbergs stiftelse. För att säkerställa driften av Wisdome i Malmö pågår nu ett treårigt projekt med stöd från Tillväxtverket.

Malmö Kulturhistoriska Förening Verksamhetsberättelse 2018

Årsmöte

Ordinarie årsmöte hölls måndagen den 23 april på Kronprinsen – med 76 närvarande medlemmar. Efter årsmötet höll Malmöjournalisten Christer Borg föredrag om ”Stjärnorna som uppträtt på Kronprinsen från 1961 och 30 år framåt”. Måltid på Restaurang Översten följde på föredraget.

Styrelsen

Styrelsen har sammanträtt 8 gånger: den 29 januari, den 9 april, den 16 april, den 23 april (konstituerande), den 7 juni, den 27 augusti, den 29 oktober och den 17 december 2018.

Styrelsen har haft följande sammansättning: Göran Larsson, ordförande, Peter Bager, vice ordförande, Robert Herslow, kassaförvaltare, Rita Rohlin, sekreterare, Gunnar Ericson, Stefan Ersgård, Katarina Forsström, Adam Higestål, Gunilla Konradsson, Anders Reisnert, Carl-Axel Stevelius.

Revisorer

Auktoriserad revisor Peter Hägg som tillsammans med Elisabeth Nordgren granskat föreningens räkenskaper. Revisorssuppleanter auktoriserad revisor Ingrid Sollerhed Fallén tillsammans med Birgitta Åkesson.

Föredrag, utflykter m.m.

Måndagen den 26 februari på Malmö stadsbibliotek berättade arkivarien Anette Sarnäs om tjugo års forskning om de tio allierade flygarna som är begravda i Malmö och om arbetet med boken *Rapporterad saknad – flygare i Malmö 1944–45*.

Vårutflykten ägde rum lördagen den 26 maj till *Uppåkra, Sveriges äldsta järnåldersboplats*. F.d. stadsantikvarien Anders Reinsert guidade och berättade initierat om området samt visade mynt från den tiden. Animerad film visades och lunchfika med kaffe serverades.

Onsdagen den 26 september hölls höstutflykt till *Marint Kunskaps- och forskningscenter i Limhamn* och verksamhetschefen Michael Palmgren berättade om verksamheten inom marin pedagogik och marin utveckling och visade oss runt bland akvarier och dykarutrustning.

Lördagen den 13 oktober deltog föreningen genom sekreteraren med bokbord på *Bokmässan* i Lund på Arkivcenter Syd.

Söndagen den 2 december deltog föreningen i Malmö Museers arrangemang: *Jul på slottet – en stämningsfull julmarknad för stora och små*. Försäljning av Gryps nr 12: ”Abraham Ekerholms dagboksanteckningar från 1792”, som tidigare presenterats genom ”release” onsdagen den 28 november på Malmö Rådhus av Lars Svensson.

Måndagen den 17 december ordnades traditionsenligt julsammankomst med mat och dryck tillsammans med Malmö Förskönings- och Planteringsförening. I år hölls arrangemanget på Malmö Live i Kuben med föredrag under rubriken *Goda grannar*, med vd Jesper Larsson och sjömanspräst Håkan Norén som talare, följt av mat och mingel som avslutades med sång av Ensemble Dimma. 163 deltagande.

Publiceringsverksamhet

Årsboken *Elbogen 2017* utkom i samband med årsmötet.

Malmö stadsarkiv

Lördagen den 10 november var det Arkivens dag med visningar och föredrag på temat *Fest och glädje*. Carl-Axel Stevelius och Peter Bager ansvarade för utdelning av äldre årgångar av föreningens böcker.

Föreningen har sitt bibliotek med böcker från utbytesföreningarna på stadsarkivet.

Kommittéer

Redaktionskommittén bestående av Rita Rohlin, Stefan Ersgård, Martina Björk, Kerstin Martinsdotter och Anders Reinsnert har avhållit ett flertal möten.

Programkommittén bestående av Göran Larsson, Anders Reinsnert och Gunilla Konradsson har tillsammans med Rita Rohlin förberett årets aktiviteter.

Stipendiekommittén bestående av Göran Larsson, Anders Reinsnert och Gunilla Konradsson har behandlat inkomna stipendie- och bidragsansökningar.

Beviljade bidrag

Styrelsen beslöt att från Malmö Kulturhistoriska Förening utdela medel till:

Malmö Opera för projekt: ”Konservering av affisch av dåvarande Malmö stadsteaters gästspel i Paris 1959”, 23650 kronor.

Malmö Museer för projekt: ”Malmö trettiotal – Cykelguide”, 75000 kronor.

Anna Svenson för projekt: ”Malmö stadsteaters gästspel i Paris 1959”, 10000 kronor.

Föreningen Museispårvägen för projekt: ”Kontaktledning till ny Vagnhall”, 50000 kronor.

Bo Gentili för projekt: ”Uppsats om sin släkt som varit musiker i Malmö”, 10000 kronor.

Limhamns museiförening för projekt: ”Utställning om konstnären Hjalmar Asp”, 15000 kronor.

Louise Nessim för fotoprojekt: ”Tema Far och Dotter – fädrar med sina döttrar då och nu”, 75000 kronor.

Jeanette Rosengren för projekt: ”En promenad genom stan – Malmömiljöer genom tiderna”, 40000 kronor.

Styrelsen beslöt att från Stiftelsen makarna Sigfrid & Karolina Jönssons minnesfond utdela medel till:

Elisabeth Ivansson för projekt: ”En bok om Krageholmsgatan på 1930-talet”, 14000 kronor.

Styrelsen beslöt att från Leif Ljungbergs stiftelse utdela medel till:

De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening för projekt: ”Tema-häfte av Ale om den judiska befolkningens historia i Malmö”, 20000 kronor.

Birgitta Åkesson för bokprojekt: ”Vägen till bronsåldern – Oxie härad”, 30000 kronor.

Institutet för Malmö historia vid Malmö universitet för Europeisk forskningsansökan om Malmö ur ett Europaperspektiv: ”Narrativitet, offentlig historia och rätten till staden”, 150000 kronor.

BRF Malmgården för projekt: ”Malmgårdens arkitektur och konst”, 75000 kronor.

Ragni Svensson för projekt: ”Skrift om Malmö som förlagscentrum”, 30000 kronor.

Eget projekt: ”Stipendium till Lars Svensson för editionsarbete av Ekerholms dagbok”, 40000 kronor.

Leif Ljungbergs stiftelse

Sammanträden har hållits i samband med föreningens sammanträden.

Stiftelsen

Makarna Sigfrid och Karolina Jönssons Minnesfond

Sammanträden har hållits i samband med föreningens sammanträden.

Medlemmar

Föreningens medlemsantal under 2018 uppgick till 563 medlemmar med fullt medlemskap — varav 83 var utbytesföreningar och institutioner.

*Styrelsen för
Malmö Kulturhistoriska Förening
www.elbogen.nu*

* * *

Bilder från verksamhetsåret 2018.

Text och foto: Rita Rohlin.

Bilder från verksamheten finns att se på föreningens hemsida:
www.elbogen.nu – under respektive årsflik.

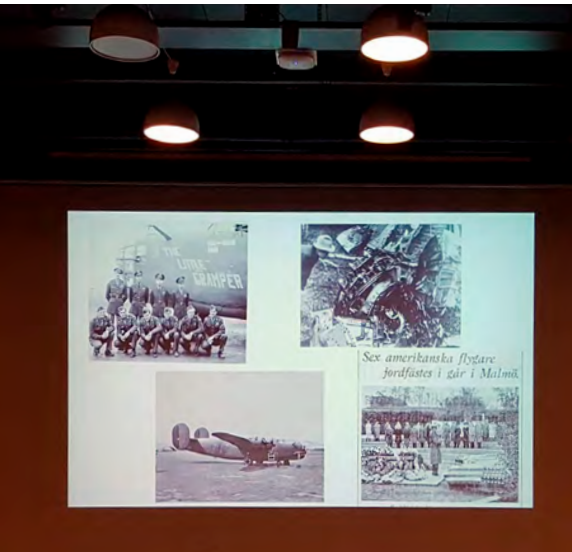

Fig. 1 och 2. På Malmö stadsbibliotek den 26 februari höll Anette Sarnäs föredrag om de tio allierade flygarna som är begravda i Malmö.

Fig. 3 och 4. Efter årsmötet den 23 april på Kronprinsen berättade Malmöjournalisten Christer Borg om Stjärnorna som uppträtt på Kronprinsen från 1961 och 30 år framåt.

Fig. 5 och 6. Vårutflykten den 26 maj gick till Uppåkra, Sveriges äldsta järnåldersboplatz. F.d. stadsantikvarien Anders Reisnert guidade och berättade initierat om området.

Fig. 7 och 8. På Marint Kunskaps- och forskningscenter i Limhamn den 26 september hörde vi Michael Palmgren berätta om verksamheten inom marin pedagogik och utveckling.

Fig. 9 och 10. På Arkivcenter Syd i Lund den 13 oktober deltog föreningen på Bokmässan. Sekreteraren visade upp föreningens verksamhet och skrifter.

Fig. 11. Bokrelease hölls på Malmö Rådhus den 28 november. Här presenterade docent Lars Svensson "Abraham Ekerholms dagboksanteckningar från 1792" och berättade om sitt mångåriga arbete med denna bok nr 12 i föreningens skriftserie "Gryps".

Fig. 12 och 13. "Goda grannar" var rubriken på årets julsammankomst på Malmö Live i Kuben den 17 december. Föredrag, mat och mingel avslutades med att Ensemble Dimma sjöng: "White Christmas".

Bli medlem i Malmö Kulturhistoriska Förening

Malmö Kulturhistoriska Förening har till uppgift att

- främja forskning och kunskap om Malmö historia och kulturliv under såväl dansk som svensk tid
- verka för god miljövård och byggnadsvård
- genom publiceringsverksamhet göra stadens förflutna levande.

Varje medlem erhåller årsskriften **ELBOGEN** gratis.

Äldre årsskrifter kan förvärfvas genom stadsarkivet.

Årsavgiften 125 kronor insättes på Bankgiro 5326-3117.

Familjemedlem 25 kronor.

Besök gärna vår hemsida. Här kan Du kan anmäla medlemskap, se verksamheten och läsa de flesta av våra årsböcker och skrifter.

www.elbogen.nu

Malmö Kulturhistoriska Förening
c/o Malmö stadsarkiv · 205 80 Malmö
Tel sekreteraren 0706-17 97 64

Malmös äldsta stadssigill med bilden av en romansk kyrka

ELBOGEN 2019

MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENING